

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

4(56)
2015

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
**Заступник
головного редактора**
Відповідальний секретар

Василь НІМЧУК
Павло ГРИЦЕНКО

Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПЛІОВСЬКА
Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Включено до Переліку друкованих наукових фахових видань України (наказ МОН України № 528 від 12.05.2015)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України,
протокол № 9 від 17 вересня 2015 р.*

Редагування
Марії Сулими

Комп'ютерне верстання
Наталії Яременко

Підписано до друку 24.11.15. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1. Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,63. Обл.-вид. арк. 15,18. Тираж 325 прим. Зам. 4393.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

ЗМІСТ

Дослідження

Василь Німчук

До проблеми про старокнижні елементи й «діалектизми» в Шевченковій поезії.....**3**

Світлана Єрмоленко

Народнорозмовна основа мовно-естетичного канону поезії Тараса Шевченка.....**26**

Ганна Баран, Іван Баран

Мова Шевченкових переспівів Давидових псалмів.....**36**

Андрій Даниленко

Гамлет, Гемлет чи Гамлет: Кулішів Шекспір у критиці галицьких мовотворців.....**59**

Лариса Колібаба

Актуалізовані прийменники в українській літературній мові початку ХХІ сторіччя.....**78**

Оксана Тищенко

Лексикографічний контекст четвертого тому Російсько-українського словника за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова: умовне відтворення реєстру.....**89**

Лариса Мовчун

Неопублікований «Словник рим І.П. Котляревського» І.І. Гурина в контексті української римографії.....**101**

Мирослава Мамич

Медіатекст у контенті українського жіночого журналу.....**125**

Наукова хроніка

Ніна Яценко

X Міжнародна наукова конференція “Українська термінологія і сучасність” (м. Київ, 22–24 квітня 2015 року).....**134**

Огляди та рецензії

Павло Гриценко

Сторінками цінної монографічної студії (Фроляк Л.Д. Українські східностепові говірки Донеччини: Монографія. — Дрогобич: Посвіт, 2013. — 399 с.).....**150**

Павло Чучка

Значний доробок у мовознавстві (Лепта біблейской мудрости: біблейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / Авторы-составители: Д. Балакова, Х. Вальтер, Н.Ф. Венжинович, М.С. Гутовская, Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко. — Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. — 208 с.).....**162**

Олена Маленко

В обширі українського щоденниковознавства (Сучасне щоденниковознавство: бібліографічний показчик / І.М. Сирко. — Дрогобич : Коло, 2013. — 318 с.).....**165**

Ювілеї	<i>Анатолій Загнітко</i> У постійному пошуку: неповторність відкриттів Івана Вихованця..... 168
	<i>Галина Кобиринка, Людмила Рябець</i> Невтомний дослідник рідного слова (до ювілею професора П.Ю. Гриценка)..... 182
Мовна мозаїка	<i>Катерина Городенська</i> Технологічна чи технічна перерва?..... 25
	<i>Шлях в нікуди.....35</i>
	<i>Поліцейський – поліційний – поліціант77</i>
Відомості про авторів	190

CONTENTS

Researches

Vasyl' Nimchuk

The problem of oldbook elements and dialect in poetry of Shevchenko **3**

Svitlana Yermolenko

Folk and spoken basis of the linguistic and aesthetic canon of Taras Shevchenko's poetry **26**

Hanna Baran, Ivan Baran

Language of Shevchenko's rehashes in the psalms of David **36**

Andrii Danylenko

Hamlet, Hemlet or Hamlet: Pantelejmon Kuliš's Shakespeare in the critique of Galician normalizers **59**

Larysa Kolibaba

Actualizational prepositions in Ukrainian literary language of the beginning of XXI century **78**

Oksana Tyshchenko

Lexicographic context of fourth volume of Russian-Ukrainian Dictionary ed. A. Krymsky and S. Efremov: attempts reconstruction index **89**

Larysa Movchun

Unpublished Ivan Kotlyarevsky rhyming dictionary compiled by Ivan Guryn in the context of the Ukrainian rhymography **101**

Myroslava Mamych

Media text in the content of Ukrainian women's magazine **125**

Science chronicle

Nina Yatsenko

X International Scientific Conference "Ukrainian terminology and the present epoch" (Kyiv, 22–24 April, 2015) **134**

Book review

Pavlo Hrytsenko

Browsing the pages of a valuable book study (Froljak L.D. The Ukrainian Eastern Steppe Dialects of the Donets'k Region. — Drohobych, 2013. — 399 p. In Ukraine) **150**

Pavlo Chuchka

Considerable achievement in linguistics (Lepta Bibleiskoy Mudrosti: bibleyskiye krylatyye vyrazheniya na russkom, angliyskom, beloruskom, nemetskom, slovatskom i ukrainskom yazykakh. — Homel, 2014. — 208 s.) **162**

Olena Malenko

In the expanse of Ukrainian diary studies (Modern Diary Studies: bibliographical index [I. M. Syrko]. — Drohobych : Kolo, 2013. — 318 p. In Ukraine) **165**

Anniversaries	<i>Anatolii Zahnitko</i> In constant search: originality of Ivan Vykhoivanets' discoveries	168
	<i>Halyna Kobryynka, Liudmyla Riabets</i> Tireless researcher of native word (in commemoration of the anniversary of Professor Pavlo Yu. Hrytsenko)	182
Linguistic miscellanea		25, 35, 77
Contributors		190

УДК 81'02'161.2.282.82-1Шев

Василь Німчук

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ПРО СТАРОКНИЖНІ ЕЛЕМЕНТИ Й «ДІАЛЕКТИЗМИ» В ШЕВЧЕНКОВІЙ ПОЕЗІЇ*

Т. Шевченко — визнаний основоположник нової української літературної мови. Головними складниками ідіолекту письменника була народна й старокнижна мова.

Поет протягом усього життя не розлучався з церковнослов'янськомовною Біблією. Імовірно, він з дитинства знав напам'ять Псалтир церковнослов'янською мовою.

Т. Шевченко часто бував у храмах на відправах, які також були церковнослов'янськомовні.

Поет був ознайомлений із староукраїнською релігійною поезією зі збірника «Богослужник». Доведено, що Т. Шевченко вимовляв церковнослов'янські тексти на український лад.

Т. Шевченко щедро використав церковнослов'янські лексику й елементи граматики не тільки в перекладах — «перспівах» біблійних текстів, зокрема псалмів, але й у власних поезіях на біблійні та світські теми. Він заснував сакрально-урочистий стиль нової української літературної мови. Коментатори й лексикографи творів Т. Шевченка досить часто неадекватно тлумачать церковнослов'янські його поезії, а в поодиноких випадках і лексеми з рідного діалекту творця. Шевченкова лексика має повністю увійти в реєстр нового академічного «Словника української мови». Настав час для укладання модерного «Словника мови Шевченка». При публікаціях творів письменника варто додавати глосарії слів, які можуть бути незрозумілими нинішньому читачеві.

Ключові слова: церковнослов'янське, діалектизм, Біблія, церковні відправи, староукраїнська орфоенія, словник мови Шевченка.

* Продовження. Початок статті див. у №3, 2015.

16 лютого 1858 року (напевне, час Великого Посту) поет у щоденнику нотував: «... Зашел в собор послушать архиерейских певчих... В архиерейской службе с ее обстановкою и вообще в де[ко]рации мне показалось что-то тибетское или японское. И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие [!]» [Ш. V: 154].

Немає сумніву, що Т. Шевченко дуже багато разів побував на церковних відправах й у дні святкування Різдва Христового, слухав і, може, знав напам'ять тропарі (короткий, стислий церковний піснеспів, що передає суть християнського свята): «Рж(с)тво твоє Хр(с)те б́же нашъ, возсіа мірови свѣтъ разума: въ немъ бо свѣздамъ служащїи, свѣздою оучахуса, тебѣ кланатиса *Слнцѣ правды*, и тебе вѣдѣти съ высоты востока: г(с)ди слава тебѣ» [45: 432 зв.] і відповідні тропар та ірмос, що співають на Воскресній утрени: Яко єдинолѣтний Агнець, благословенный намъ вѣнецъ Христось... Пасха чистительная: и паки изъ гроба красное *Правды* намъ возсіа *Солнце* (Канонъ Пасхи, ірмос 4, тропар 2), Утренюємъ оутру глубоку, и вмѣсто мвра пѣснь принесемъ Владыцѣ, и Христа оузримъ, *правды Солнце*, всѣмъ жизнь возсіающа (ірмось 5) [44: 171–172].

Сонце правди — це Син Божий, Ісус Христос, що переконливо ще раз засвідчує тропар на Різдво Богородиці та інші церковні піснеспіви: «Рождество Твое Богородице Дѣво, радость возвѣсти всей вселеннѣй: изъ тебе бо возсіа *Солнце правды* Хр(с)тось Богъ нашъ... дарова намъ животь вѣчний» [44: 124]. Напевне, що Т. Шевченко бував на Літургії в день свята Різдва Пречистої і багато разів чув цей тропар. Пор. ще в акафісті Сладчайшему Господу нашому Ісусу Христу (ікос 12): Ісусе *сонце правды*, освѣти мя [44: 237].

Образ Ісуса Христа як Сонця Правди у візантійській церковній поезії, вочевидь, ґрунтується на висловлюванні пророка Малахії «И возсіаєть вамъ боащымса имене моего *солнце правды* и изцѣленіе въ крилѣхъ егво: и изыдете и възграете, якоже телцы ѡ(т) оузъ разрѣшени» [8: 1175].

Іменування Сина Божого *Сонце Правди* Т. Шевченко використав у вступі («Шафарикові») до поеми «Єретик»:

... А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами,
І синами *сонця правди*,
І еретиками
Отакими, як констанцький
Єретик великий»

[Ш.І: 289].

Згодом його Кобзар ужив у поемі «Кавказ»:

Просвітілись! та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!»

[Ш.І: С. 346]

Номінацію Сина Божого *Сонце Правди* нині активно вживають у християнських колах, про що свідчить Інтернет, зокрема сайт «Солнце Правды (Шемеш Цедака)». Напевне, це — результат знайомства з церковною поезією. Можливо, в цьому певну роль відіграла й поезія Т. Шевченка.

Чимало тлумачень у науці має відомий вірш Т. Шевченка:

«Світе ясний! *Світе тихий!*
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омуровано
(Премудрого одурено).
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?
Не добито! Стрепенися!
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!.. Будем брате,
З багрянниць онучі дроти,
Люльки з кадил закуряті,
Явленними піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!»

[Ш.ІІ: 350]

На думку В. Сімовича, у вірші Т. Шевченка йдеться про світло (просвіта), що несе свободу; за Є. Кирилюком — про освіту; за М. Рильським — про людство тощо. Деякі фахівці вважають, що адресатом поезії Кобзаря є Ісус Христос [30: 344–345]. Здається, Є.М. Кудрицький першим показав джерело образу *світ тихий* — піснеспів на відправі Вечірні [38: 127]: «Свѣте тихій сватыа славы безсмертнагѡ Штца небеснагѡ, сѣгагѡ, блаженагѡ, Иисусе Хр(с)те: пришедше солнца на западь, видѣвше свѣтъ вечерній, поемъ Штца и Сына и Сѣгагѡ Духа, Бога. Достоинъ еси во вса времена пѣтъ быти гласы преподобными, Сыне Божій, животь даай всему міру: егѡже ради весь міръ славить Та» [16: 8].

Є. Кудрицький вважає, що церковний спів-молитва «Свѣте тихій» був відомий Т. Шевченкові ще з дитинства. Але дослідник робить висновки в дусі радянського часу, ніби «асоціативний вплив церковної молитви «Свѣте тихій!» повинен був породити в творчій уяві революціонера-демократа другого етапу визвольного руху ХІХ ст. в Росії рішуче заперечення церковно-християнської ідеології, що він і зробив у поетичному видінні-віщуванні 1860 р. «Світе ясний! Світе тихий!». Мовляв, настане час, коли народ, порвавши кайдани кріпосництва і царизму, визволиться у «новій хаті» післяреволюційного суспільства від релігійної облуди, яку Шевченко викриває в медитації за допомогою гротескних образів побутового використання речей культу.. Тому у медитації Шевченка зникає і звернення «Ісусе [!] Христе!», яке є в церковній молитві...» [38: 129].

Адресатом вірша Т. Шевченка «Світе ясний! Світе тихий!» навряд чи є Син Божий, адже поет у своєму творі тричі звертається до *брата*, зокрема *світа-брата!*

Значення запозиченого з церковної поезії виразу *світе тихий* у досліджуваному вірші наче допомагає зрозуміти сам Т. Шевченко у вірші «Розрита могила», написаному до заслання (1843 р.), який починається словами:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що мамо, гинеш?..
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...»

[Ш.І: 252–253].

Напевне, словами «Світе ясний! Світе тихий!» Т. Шевченко звертається до своєї Батьківщини-України. Характерно, що й у вірші «Розрита могила», і в поезії «Світе ясний! Світе тихий!» автор використовує присудкові форми *-но (-то)*, номен *брат (мій)*.

Лексема *багряниця* у цьому творі є символом самодержавства і не належить до церковно-християнської лексики [38: 116]. Пор. *Багряниця* «одежда багряного цвета, первоначально царская» [68: Т. 1, С. 103]. У радянську добу дослідники вірша «Світе ясний! Світе тихий!» в дусі тодішньої риторики зараховували до антирелігійної лірики [38: 115], тоді як він має лише антиклерикальне спрямування [30: 343].

Характерно, що в поезії «Світе ясний! Світе тихий!» Т. Шевченко говорить про нову хату — нову Україну, а в «Заповіті» — про нову сім'ю — оновлений народ Батьківщини.

Із старовинної візантійсько-християнської поезії Т. Шевченко також творчо використав вираз *світ невечерній* (явно книжна форма без *і* в ново-закритому складі — *вечірній*) у фіналі вірша «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»:

«І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!»

[Ш.І: 354].

Вираз *свѣтъ невечерній* — напевне, одне з поетичних імен Ісуса Христа — трапляється в багатьох акафістах і канонах святим, зокрема він звучить у відправі в день пам'яті великомучениці Варвари (пісня 5-а): Просвети мя, о Варваро, омраченнаго мглою греховною. и *Светом Невечерним* освятятся, светлая дево, молюся, сотвори» [43 І: 134] та в каноні Великої Суботи (ірмоси, глас 6): Богоавленіа твоегw, Хр(с)те, къ намъ милостивнw бывшагw, Исаїа *свѣтъ* видѣвъ *невечерній*, изъ нощи оутреневальъ взываше: Воскреснутъ мертви, и востанутъ сущіи во гробѣхъ, и вси земнороднїи возрадуютсѧ» [16: 325].

Духівники словосполуку *невечерній світъ* пояснюють як «завжди світлий, непричетний до мороку; що не заходить, вічний» [62: 98]. Пор. ще: *невечерній* «що не має вечора», «що не заходить» [24: 340, 1056].

Із церковної перекладної поезії Т. Шевченко залучив образ *світ не-заходимий* як номінацію Богородиці [18: 17–22].

О *світе* наш *незаходимий!*
О Ти, Пречистая в *женах!*
Благоуханний зельний крине!..

(«Марія») [Ш.ІІ: 313].

Пор. про Ісуса Христа: Вскую ма *ω(т)* ринуть еси *ω(т)* лица твоег*ω* *свѣте незаходимый*, и покрыла ма есть чуждаа тьма окааннаг*ω*; но обрати ма, и къ свѣту заповѣдей твоихъ пути моа направи, молюса. Ця *Пісня 5-а. Ирмос* відповідного Канону використовується в різноманітних церковних відправах, зокрема в Парастасі, Чині похорону тощо, у Службах святим, наприклад, страсотерпцям князям Борису (Романові) і Глібові (Давиду).

У цитованих вище церковнослов'янських текстах лексемах *свѣтъ* і відповідно у творах Т. Шевченка «світ ясний, тихий», «*світ* невечерній», «*світ* незаходимий» означає не «земна куля з усім, що існує на ній; всесвіт», як це написано в «Словникові мови Шевченка» [69 ІІ: 231], і як нині сприймає це слово звичайний читач-українець, а «світло» (!), що слушно й відбито в академічному «Словнику української мови» [70 ІХ: 84].

Зазначимо, що вираз *в женах* «між жонами, жінками» взято зі щоденної молитви: «Богородице Дѣво, радуйся, Благодатная Маріє, Господь съ Тобою: благословенна Ты *въ женахъ...*» [44: 24]

Перлина Шевченкової духовної поезії-молитви — вступ до поеми «Марія» насичений церковнослов'янізмами:

«Все *упованіє* мое
На Тебе, мій пресвітлий *раю*,
На *милосердіє* Твое,
Все *упованіє* мое
На Тебе, Мати, *возглагаю*.
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, Благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. *Подай* їм силу
Твогого мученика-Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно пѣтая! Благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх *стону* і пошли
Благий к о н е ц ь, о *Всеблагая!*
А я, незлобний, *воспою*,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і веселим

Святу доленьку Твою,
А нині плач, і скорбь, і сльози
Душі убогої — убогий
Останню лепту подаю»

[Ш.І: 311]

Численні номінації Божої Матері, що їх Т. Шевченко використав у вступі до поеми «Марія» — *Пренепорочная, Благая, Всеблагая, Пречистая, Достойноітая*, спостерігаємо в акафістах і молебнях до Богородиці та інших церковних відправах. Наприклад, в Акафісті до Пресвятої Богородиці, з якого Кобзар узяв епіграф до поеми «Марія» — «Радуйся Ты бо обновила еси зачатия студно» [44: 283], — є така номінація Божої Матері: *О всепътая Мати*, рождашая всѣхъ святыхъ Святѣйшее Слово! [44: 286] Пор.: ще «Богородительнице Дѣво... вѣрныхъ утверждение, едина *Всепътая*» (Канонъ молебный ко Пресвятѣй Богородицѣ) [44: 262], «Іерей: Изрядно о Пресвятѣй, *Пречистѣй*, Препоблагословеннѣй... Приснодѣвѣ Маріи.

Ликъ: Достойно есть, яко воистинну блажити Тя Богородицу, присноблаженную и *пренепорочную* и Матерь Бога нашего...» (Божественная Литургія святого Іоанна Златоустаго) [44: 103], «За всѣхъ молишися *Благая...*» (Параклись ко ... Б(д)цѣ) [46: 260].

Композит *достойноітая* фіксується у 8-ій пісні Канону Успіння Святої Анни¹: *достойнопетая* Анно, темже ты почитаем, вернии, во веки. Пор. ще: «Но, о *многопѣта* Мати, не в(т)ступай...» (Успеніє пресв. Богородицы, на Великой Вечерни) [16: 572].

Номінація Богородиці Цариця Неба і Землі² також має церковно-поетичне походження.

Церковнослов'янізми Т. Шевченко вживав протягом усього творчого життя. Особливо вони помітні у його поезії після заслання, зокрема в поетових «молитвах» і творах на історичну тематику: «Свою ти силу *ниспошли...*» («Молитва») [Ш.ІІ: 337], «Трудящим людям, *Всеблагий...* Свою Ти силу *ниспошли*. А *чистих сердцем?* Коло їх Постав Ти ангели свої, Щоб чистоту їх *соблюли*» («Царів, кровавих шинкарів...») [Ш.ІІ: 338] (пор.: Блажени *чистіи сердцемъ*, яко тії Бога узрятъ [8: 1289; 44: 87]), «А *доброзиждущим* рукам... Святу ю силу *ниспошли...* А всім нам вкупі на землі *Единомыслие* подай і братолюбіє пошли» («*Злоначинающих* спіни...») [Ш.ІІ: 339].

Композити *доброзиждущий, злоначинающий* (хоч їх можна потрактувати і як сполуки прислівників із дієприкметниками), можливо, є Шевченковими авторськими новотворами, скомпонованими за книжними й живомовними зразками.

Треба добре знати Новий Завіт, щоб зрозуміти вираз *овня шкура* у поемі «Єретик» Т. Шевченка:

¹ Пор.: Інтернет, пошук у Google: Канон Успения святой праведной Анны.

² Пор.: Інтернет, пошук у Google: Царица неба и земли.

Молітеся! люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
(«Єретик») [Ш.І: 295].

Він базується на Христових словах за Євангелієм від Матвія: Внемлите же в(т) лживыхъ пророкъ, иже приходатъ къ вамъ во одеждахъ овчихъ, внутрь же суть волцы хищницы (Мт. VII, 15) [8: 1292]. Однак у жодній із основних редакцій Євангелія або списку Святої Книги у відзначеному місці немає прикметника *овній* «баранячий» [25: 43] (ад'єктив від давнього *овнь* «баран»). Чи відомий фразеологізм модифікував сам поет, чи звідкись запозичив, потрібно дослідити окремо. Пор. ще:

Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!
(«І мертвим, і живим...»)
[Ш.І: 350].

Варто додати, що в поемі «Єретик» наявні перекладені українською мовою слова розп'ятого Ісуса Христа, які поет уклав у вуста вмираючого Івана Гуса:

... І димом
Праведного вкрило.
«Молітеся! Молітеся!
Господи, помилуй,
Прости ти їм, бо не знають!...»
Та й не чути стало!
(«Єретик») [Ш.І: 295].

Пор.: И егда прїидоша на мѣсто, нарицаемое лобное, ту распаша его... Ійсъ же гл҃аше: *вѣче, в(т)пусти имъ: не вѣдатъ* бо что творять (Л. XXIII, 33–34) [8: 1395].

Т. Шевченко так добре знав церковнослов'янську мову, що міг компонувати нею цілі сполуки:

«Язви язык мій за хули
Та язви мира ізціли...»
(«Єретик») [Ш.І: 291]

(останню фразу поет міг залучити з якогось нез'ясованого джерела).

Чудове знання церковнослов'янської мови він виявив також у вірші «Умре муж велій».

Т. Шевченко вживав церковнослов'янізми, церковнослов'янські фрази не лише в художній творчості, а й у різних життєвих ситуаціях. Наприклад, у листі до А.О. Козачковського від 14 квітня 1854 р. просив: *Вонми гласу моленія моего...* пришли мені текст «Слова о полку Игоря» [Ш.І: 79]. Звичайно, Т. Шевченко знав цей вираз зі 140-го Псалма, який читається (співається) на Вечірні в храмі. Пор.: Г(с)ди, воззвахъ къ тебѣ, оуслыши ма: *вонми гласу моленїа моего*, внегда воззвати ми къ тебѣ [8: 765; 44: 61].

Як відомо, Т. Шевченко дуже цікавився українською старовиною, навіть перебуваючи на засланні. У згаданому вище листі від 14 квітня 1854 р. до А.О. Козачковського поет писав: «Давно ворухиться у мене в голові думка, щоб перевести на наш прекрасний язик «Слово о полку Игоря». Так нема в мене подлинника, а перевода читать не втну. Так от що я думаю. У вашій семінарській бібліотеці певне єсть издание Шишкова або Максимовича «Слово о полку Игореві» [!], перевод с текстом, то ти... попроси... списать для мене один екземпляр з переводом текст сієї невеликої, но премудрої книги... *Вонми гласу моления моего...* пришли мені текст «Слова о полку Игоря», а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те «Слово», переведено на наш задушевний, прекрасний язик» [Ш. VI: 79]. Пор. про це ж у листі 1 травня 1854 р. до О.М. Бодяньського [Ш. VI: 79]. Чомусь тоді «Слово о полку Игореві» Т. Шевченкові не надіслано.

Працю над давньою поемою Т. Шевченко розпочав після заслання, на волі. 1860 р. він зробив переспіви двох уривків зі «Слова» — плачу Ярославни й опису битви на річці Калці [Ш. II: 342–343, 344, 345].

Можливо, Т. Шевченко працював із «Словом» уже в кінці 1859 р. Допускаємо, що образ-вираз *крикне кара* — *Що крикне кара* невсипуща, *Що не спасе їх добрий цар...* («Осія. Глава XIV») [Ш. II: 333], — навіяний «Словом о полку Игореві», у якому читаємо: *О! далече зайде соколь, птицъ бья ко морю: а Игорева храбраго пльку не крѣсити. За нимъ кликну Карна и Жля поскочи по Руской земли... Жены Рускія въсплакашась...*» [29: 20]. Перед цим у давньоукраїнській поемі описано битви на річці Каялі (Калці) [29: 17–19], яку «переспівав» Т. Шевченко у поезії «З передсвіта до вечора» [Ш. II: 345].

Перші видавці «Слова», а за ними — багато дослідників поеми XII ст. вважали, що слова *Карна* і *Жля* — зіпсовані форми імен половецьких ханів. Далеко пізніше, ніж, як ми думаємо, Т. Шевченко, В. Міллер допустив, що *карна* може бути спотворенням лексем «кара, карание, карьба» [61 III: 23].

Напевне, «Слово о полку Игореві» спонукало Т. Шевченка в «Подражанії 11 псалму» вжити незвичну в живій мові словоформу *понице*:

«...Возвеличу
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І *понице*,
Неначе стоптана *трава*,
І думка ваша, і слова.
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такі»

(«Подражаніє 11 псалму»)
[Ш. II: 281].

Пор. у «Слові о полку Игореві»: уныша бо градомъ забралы, а веселіє *понице*; Унылы голоси, *понице* веселіє; *Ничить трава* жалощами, а древо с тугою къ земли преклонилось [29: 22, 34, 18–19].

У «Словнику мови Шевченка» вихідною формою для *понице* обрано *поници*, що трактується як «слов'янізм» [69 II: 122]. Насправді тут наявне давньосхіднослов'янське дієслово *пони-цати*, *-чоу*, *-четь* «схилляти, поникати» (пор. і *пониц-ати*, *-оу*, *-ить* [66 VII: 171], пор. також ст.-сл. *поникижти*, *поницати* «поникнути головою») [6 III: 162]. Вжито Т. Шевченком слово корелює з сучасним українським *поникнути*, *поникати* [70 VII: 161], але в поета *понице* — форма майбутнього часу, а в «Слові о полку Ігоревім» — *понице* — форма аористу.

Необхідно наголосити, що ремарка-термін *слов'ян[ізм]* замість *церк[овно]слов'ян[ізм]* на позначення відповідних лексем нині є застарілим. Уважніше треба застосовувати позначку *церк[овне]*, як, наприклад, при слові *сикер* «хмільний, п'янкий напій» [69 II: 247], адже ця реалія не є річчю церковного вжитку.

Звичайно, при укладанні нового словника Шевченкової мови необхідно буде виправити помічені й інші недогляди й помилки. Наприклад, у двотомному «Словнику мови Шевченка» ми виявили фіктивну форму чоловічого роду вокабули — *маній* із цитатою з поезії «Кума моя і я»: «І хор по *манію* лакея, Чи то жерця: «Во Іудеї Бисть цар Саул». Потім хор Ревнув з Бортнянського» [69 I: 393]. Правильна вихідна форма — *маніє* (іменник середнього роду), пор.: «*Маніє* — мановение, знак, сделанный без слов, напр., миганием очей, киванием головы или др. к.-л. образом» [62: 88]. Досліджуване церковнослов'янське слово (*маніє*) ввійшло в російську літературну мову, але в Т. Шевченка тут — церковнослов'янізм, як і інші слова в цьому вірші — *Єлей* і *миро* принесли... жрець Ізиди... *длань* свою простер... «Во Іудеї бисть цар Саул» [Ш.ІІ: 371].

Відомо, що Т. Шевченко використовував не тільки старовинні лексичні, але й граматичні засоби. Зупинимось лише на деяких.

Як староукраїнський книжний елемент трактуємо флексію *-іє(-іє)* у називному-знахідному відмінках множини прикметників усіх родів (про походження цього закінчення див. [19: 104–406]): *Святиє* Божії міста («Буває в неволі іноді згадаю») [Ш.ІІ: 225], Кастрати *німіє*, Христові воїни *святиє*; Хвала вам, душі *молодіє!* Хвала вам, лицарі *святиє!*; *Святиє* вивезли тіла («Неофіти») [Ш.ІІ: 245, 254, 257], Ішли цигане. А йдучи, Звичайне, *вольніє*, співали («Відьма») [Ш.ІІ: 265], Неначе срібло куте, бите І семикрати перелите Огнем в горнилі, словеса Твої, о Господи, такії. Розкинь же їх, твої *святиє*, По всій землі («Подражаніє 11 Псалму») [Ш.ІІ: 281], «...Підняла На той Фавор свої *святиє* Очиці *кроткіє* Марія; І словеса його *святиє* На серце падали Марії; Не вас мені, сердешних, жаль Сліпі і *малиє* душою, А тих, що бачать над собою Сокиру, молот і кують Кайдани *новіє*; Полились на цямрину *святиє* слъози Тай висохли; Його любили *Святиє* діточки... До його бігали малії. Отож прибігли. — О святії! *Пренепорочніє!* — сказав... («Марія»)» [Ш.ІІ: 314, 315, 317, 323, 327]. Єлей Потік у черево чернече! А ви, *святиє* предотечі, По всьому світу розійшлись... Умруть Ще *незачатиє* царята... («І Архімед, і Галілей») [Ш.ІІ: 353].

Бачимо, що поет найчастіше вживав форму називного-знахідного з флексією *-иє (-іє)* прикметника *святий*, але і в інших ад'єктивах вона надає лексемам емоційного забарвлення. Це закінчення автор часто використовує паралельно із народним *-її*.

Досліджуваний елемент представлений головню в поезіях другого періоду творчості Т. Шевченка, але трапляється і в творах першого періоду: Не мені, Великий Господи, простому Судить *великіє* діла Твоєї волі («Єретик») [Ш.І: 291].

З метою стилізації під старожитність через церковнослов'янську мову Т. Шевченко у вірші «Кума моя і я» вживає книжну форму прийменника *в* — *во* та стару форму минулого часу — аорист (3 ос. однини) дієслова *быти*: «*Во* Іудеї *Быть* цар Саул» [Ш.ІІ: 371].

Завершуючи свій неповний розгляд старокнижних елементів у мові Т. Шевченка, подамо ще один приклад віртуозності у використанні церковнослов'янізмів у післязасланневий період творчості Кобзаря. Показовим щодо цього є поезія «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*»:

Погибнеш, згинеш, Україно...
Бо довго *Довготерпеливий*
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою *утробу*.
І *рек во* гніві: — *Потреблю*
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся. *Во* злобі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата!..
І плача *м а т е р н ь о г о* плача
Исполню гради і поля,
Да зрить розтленная земля,
Що я *Держитель* і все бачу.
Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю — хату; *опочий*,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи *синовні* несучи.
Спочивши, *скорбная*, скажи,
Прорци своїм *лукавим чадам*,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх *безчестіє*, і зрада,
І *криводушіє* огнем,
Кровавим, *пламенним* мечем
Нарізанім на людських душах,
Що крикне кара невспипуша,
Що не спасе їх добрий цар...
І на хресті отім без ката
І без царя вас, *біснуватих*,
Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
І *вашей кровію*, собаки,
Собак напоять...
І додай
Такеє слово їм додай,

Без *притчі*. — Ви, — скажи, — зробили
Руками *скверними* створили
Свою надію; й *речете*...
Скажи їм ось що: — Брешуть боги,
Ті *ідоли* в чужих *чертогах*,
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не *ветхе[є]*, не *древле* слово
Розтленне, а слово нове...

[Ш. II: 332–333]

Діячі Української автокефальної православної церкви вважали за можливе інкорпорувати Шевченкові переклади псалмів і оригінальні тексти в Богослужіння. У виданій 1927 р. Всеукраїнською православною церковною радою «Святкової і Загальній Мінеї українською мовою» у розділі «Служба Божа на Свято «Другої Покрови», цебто Образа Божої Матери «Нерушима Стіна» в Київсько-Софійському Соборі й Відродження Єпархії Української Автокефальної Православної Церкви всецерковною висвятою в цьому соборі 10/23 жовтня Митрополіта УАПЦ» зазначено: «Вечірня. *Замість пс. 103, після «Прийдіть, поклоніться», можна співати пс. 132 в перекладі Т. Шевченка, або читати*

Псалма 132.

Чи є що краще лучче в світі,
Як у купі [!] жити...
Отак братів благих своїх
Господь не забуде, —
Воцариться в домі тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віку й до віку.

Велика єктенія.

Псалма 1.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого...
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть»

[63а: 48].

«*Слава... Господи!.. бо через здійснення рук Твоїх Матери в молитві до Тебе... зійшла благодать Твоя... Вислухай нас, Господи!*

І нині...

Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю...
На Тебе, Мати, возлагаю...
Достойно пітая! Благаю,
Царице неба і землі,
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая»

[63а: 49].

Т. Шевченко використовував церковнослов'янськи не лише в художній творчості, а й у різних життєвих ситуаціях. Наприклад, у цитованому вже листі до А.О. Козачковського від 14 квітня 1854 р. писав: «Вонми гласу моления моего... пришли мені текст «Слова о полку Игоря»» [Ш. VI: 6, 79]. Звичайно, Т. Шевченко знав цей вираз із 140-го Псалма, який читається (співається) на Вечірні в храмі. Пор.: Г(с)ди, возвахъ къ тебѣ, оуслыши ма: вонми гласу моленїа моегw, внегда воззвати ми къ тебѣ [8: 765; 44: 61].

Маємо всі підстави твердити, що ніхто з українських письменників, у тому числі й класиків, не використав у своїй творчості так повно елементи староукраїнські і українсько-церковнослов'янські для створення урочистого звучання (часом — іронічного) слова, як Т. Шевченко, тому поета можна назвати засновником урочистого стилю новоукраїнської літературної мови.

Головним джерелом церковнослов'янських елементів для Шевченка було Святе Письмо, особливо — Псалтир, та церковна поезія, що звучала на різних відправах (Богослужбах).

Найбільше насичені церковнослов'янськими Шевченкові поезії з релігійною тематикою та «переспіви» Псалтиря, «подражання» старозавітним пророкам.

Кількість церковнослов'янських зростає у другий період творчості поета.

Напевне, завдяки Т. Шевченкові в українському сакральному («священному») стилі прикметники вживаються й у постпозиції — після іменників, зберігаються залишки форм давнього перфекта, особливо — у другій особі однини (типу *звів еси*), функціонує форма другої особи множини наказового способу на *-те* (без редукції кінцевого *e*, тобто *-ть*) (типу *порвите*), чимало старовинних лексем.

Беручи участь у роботі Археографічної комісії, Т. Шевченко об'їздив чимало поселень в Україні (ойконімія — багата), тому чув українське живе слово в його говірковому розмаїтті. Імовірно, поет інтуїтивно відчував, що треба творити мовою, зрозумілою для більшості українців, оминаючи вузьколокальні елементи. Т. Шевченко не міг опиратися на вироблену норму нової української літературної мови, яка в період його життя перебувала в процесі формування. З огляду на це ми говоримо про діалектизми в його творах із погляду нашого часу, отже, умовно.

Варто зіставити Шевченкові мовні варіанти, зокрема морфологічні типу *по селах* — *по селам*, *на морі* — *на морю*, *літає* — *літа* тощо, з їхніми теперішніми ізогласами.

Як видно з мапи «Місця перебування Т.Г. Шевченка», вміщеній у двотомному «Шевченківському словнику», поет перебував в окремих містах, що відіграли помітну роль в історії України, розташованих на території південно-західного наріччя (Волинь, Західне Поділля), у багатьох поселеннях на терені північного (Лівобережне Полісся) та південно-східного наріччя (Середня Наддніпрянщина — Правобережжя, Лівобережжя, Полтавщина) української мови [76 II: 115–118].

Поодинокі лексеми, вжиті Т. Шевченком, потребують окремого вивчення їхньої семантики. На нашу думку, до таких належить дієслово *одволодати* в поемі «Наймичка»:

«Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве *одволали*
Трохима-діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло»

[Ш.І: 335].

У словнику за ред. Б. Грінченка дієслово *відволати* протлумачено як зв'язане у певних виразах і в супроводі з попереднім коментарем. Для уникнення неточностей, чогось суб'єктивного в перекладі тлумачення це джерело цитуємо без перекладу: «Первоначально значило: отозвать, теперь употребляется в выраж. **Біду відволати** — Избавиться от беды. *Мені тебе хоч жалко, мила, біди не можна [!] одволать*. Греб. 339. **Відволати** или **відволати від смерти**. Спасти от смерти, отходить. *Бабусю Настю поховали і ледве, ледве одволали Трохима діда*. Шевч. *Він мене од смерти одволав*. Рудч. Ск. І. 128» [68 І: 207].

Вочевидь, під впливом словника української мови за ред. Б. Грінченка вокабулу *одволати* у «Словнику мови Шевченка» пояснено: «Врятувати від смерті» [69 ІІ: 14].

Академічний «Словник української мови» містить інше тлумачення поетового *відволати* — «вилікувати тяжкохворого старанним доглядом» (далі цитата з «Наймички») [70 І: 566].

Напевне, не без впливу коментаря у словнику за ред. Б. Грінченка А.П. Критенко етимологізує *відволати* в одній статті з *волати* «кричати, голосно кликати» [26 І: 417].

На нашу думку, дериват *відволати* і семантикою, і етимологією щільно пов'язаний із поширенішим дієсловом *відволодати* «заст. Привести до свідомості... // Вилікувати важкохворого старанним доглядом» [70 І: 567]. Пор.: *відволодатися* «видужати» [70 І: 567]. А дериват *відволодати* входить до етимологічного гнізда *волод-ити* [26 І: 419].

Форма *відволати* виникла внаслідок деетимологізації дієслова *відволодати* і зближення його із дієсловом *волати* «кричати, кликати». Цьому сприяло народне вірування (знаємо його з Закарпаття) про те, що криком, голосним плачем (голосінням) можна померлу людину повернути до життя «з того світа».

Пояснення дієслова *одволати* у «Словнику української мови» точніше передає значення лексеми в поемі «Наймичка», ніж тлумачення в «Словнику мови Шевченка».

У мові Т. Шевченка привертає увагу один малодосліджений елемент (конструкція?, слово?), який досі не має задовільного пояснення. Він виступає двох творах поета — у поемі «Чернець»:

Іде козак. — Ох, літа! літа!
Що ви творите? *На томе ж*
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява! Отак!
Та ще й приспівує козак...

[Ш.ІІ: 50]

та у вірші «Осія. Глава XIV. Подражаніє»:

І не сховається; всюди
Вас найде правда-мста; а люде
Підстережують вас *на томе ж*,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть...

[Ш.ІІ: 333]

Щодо написання, пор. рукою Т. Шевченка в «Малій книжці»: «на *тотежъ* Старый ударивъ...» [Ш. М.кн.: 112] та рукою І.М. Лазаревського в «Більшій книжці»: «Підстережуть васъ *на томежъ*...» [Ш. Б.кн.: 285].

Тим не менш із правописом (і розумінням змісту) досліджуваного слова шевченкознавці здавна мали проблеми. Так, у двотомному академічному виданні творів Т. Шевченка за ред. С. Єфремова й М. Новицького (К., 1927) у поемі «Чернець» написано:

«*На то-те-ж*
Старий ударив в закаблуки...»

[ІІ:],

а у вірші «Осії. Глава XIV. Подражаніє» спостерігаємо:

«...а люди
Підстережуть вас *на то те-ж*
Уловлять, і судить не будуть...»

[ІІ: 349].

Знаний дослідник Шевченкової мови В.С. Ільїн твердив, що у творах Кобзаря до безсумнівних діалектизмів належить, зокрема, прислівник *на томеж*, значення якого він не розкрив (після відповідної структури автор поставив питальний знак: *на томеж?*) [33 І: 220]. Діалектизмом вираз *на томеж* у Т. Шевченка визнає лінгвіст фахівець-шевченкознавець П.Д. Тимошенко [74: 37].

Проте прислівник *натомеж* (обґрунтування такого написання дамо далі) не є вузько локальним словом. Він широко засвідчений у багатьох творах І. Нечуя-Левицького, зокрема в повісті «Хмари»: «Марта ... знала, що Воздвиженський дуже погано грає в карти... Вона сіла невесела й все поглядала на той столик, де грав у карти Воздвиженський. Як *на томе ж* Воздвиженському дуже не йшла карта того вечора. Він сердився, вгонивсь в азарт і тим ще більше програвав» [50 ІІ: 55]; «Дашкович... розпочав розмову з Радюком... — І я так думаю... притакував Радюк... Він бачив, що Кованько сів... коло Ольги... А Дашкович, як *на томе ж*, все розвивав перед ним свою теорію, радіючи, що знайшов важливого слухача» [50 ІІ: 215].

Автори «Словника мови Шевченка» створили вокабулу *тотез*, яку пояснили: «У спол. на **тотез** — зненацька» [69 II: 342]. Її немає у великому академічному «Українсько-російському словникові» [75 VI: 81].

Лексему *тотез* виділяють також автори академічного «Словника української мови», що дають таке ж, як і в «Словнику мови Шевченка», тлумачення виділеної лексеми: «Тотез, *присл., перев. у спол. з на, діал.* Зненацька» [70 X: 212], ілюструючи його цитатою із Шевченкової поезії — «Осія. Глава XIV».

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського містить дві окремі статті — I. *На то теж*, *adv. und dazu, überdies; eben, just, gerade* «до того (цього)», «крім того, у додаток», «якраз, саме, якраз, навмисне» з покликанням на празьке видання 1876 р., «Кобзаря» Т. Шевченка [27: 497].

II. *Тотез* = якби нарочно *wie zu Fleiss, wie vorsätzlich* (тобто «навмисне») з покликанням на словник К. Шейковського і твори Нечуй-Левицького [27: 978]. Пор. у К. Шейковського: *Тотез* только в выражении *як на тотез* = как нарочно. Очы злыпалысь як на *тотез* наче карюком прымазани (Нч. 235) [77 V: 73].

Жодного орфографічного варіанта структури *на то теж, тотез* і под. нема у реєстрі словника за редакцією Б. Грінченка.

Написання *на тотез* спричинило появу вокабули *тотез* в «Конкорданції поетичних творів Тараса Шевченка (ред. й упорядкування О. Ільницького та Ю. Гавриша)» [1: 1854].

Як покажемо далі, досліджуваний елемент — прислівник, тому правильне його написання — *натотез*. Орфографему *натотез* закономірно застосовано в «Етимологічному словнику української мови» [26 V: 610]. Вона поширена також у матеріалах Інтернету.

Давно викликало сумніви і тлумачення *натотез* як «зненацька». Рецензент «Словника мови Шевченка» М. Пилинський уважав, що надруковане в ж. «Українська мова» пояснення переконливіше [54: 91]. У консультації цього журналу про *натотез* сказано, що в Т. Шевченка «вираз цей значить «а крім того, а ще й до того»... На тотез виникло з сполучення на то теж, але в який саме спосіб — точно встановити тепер не можна за браком додаткового матеріалу» [74б: 71].

Звертаємо увагу на те, що І. Нечуй-Левицький уживає *натотез* майже завжди в поєднанні зі сполучником *як* — *як натотез* — із значенням «як на біду; як на лихо». Пор. у цього ж письменника: «Хліб вийшов липкий, з закальцем на два пальці. *На біду* й борщ вийшов недобрий... *Як на лихо*, Лаврін, жартуючи, взяв та зліпив з м'якушки коника, поставив його на столі...» [49 I: 267].

Лексема *тотез* засвідчена також із семантикою «те саме»:

Усе *тотез*: відколи час спинився
(обмерз і скляк і став жалкий, як скрик,
світ у вікні ані поворушився)

[72: 552].

Прислівник *тотеж* із цим значенням етимологізується просто: застигла форма середнього роду вказівного займенника *тот* «той» (редуплікація праслов'янського **тъ*) і частки *ж* < *же*. Етимологія адвербіального утворення *натотеж* складніша. В «Етимологічному словнику української мови» його розглянуто в статті про діалектний вказівний займенник *тот*: «[*тот*] «той», [*тота, тото, тот*], [*натотѣж*] «зненацька»...», але про те, як виник прислівник, нічого не сказано [26 V: 610] (зауваження — «результат подвоєння вказівного займенника *тъ*» — по-яснює лише діалектне слово *тот*, -*a*, -*o*).

Розкрити етимологію і семантику *натотеж* допомагає історія слова. У XVII ст., точніше — в «Лексиконі» 1627 р. П. Беринди — зафіксовано — **Горе**: нарѣчїє, Бѣда, не стѡйте (*ж*), ѡа, фѣу [39: 27] (гр. οὐα «леле!, ох!, о горе!; фѣу «леле! ой! ох! о горе!»), Уфь: а(х), ахте, або бѣда, не стѡйте *ж(ъ)*. Зри **горе** [39: 142] та у «Синонімі славенороській»: **Не стойте жъ** увы горе уфь [40: 133].

Проте в цю ж добу в українській мові задокументовано деетимологізовану форму *нестѣйтыжъ* — у «Граматичі слов'янській» 1642 р. І. Ужєвича: Interiect. dolendi ахъ, вхъ, ѡ, аh, о, *нестейтыжъ* heu [18: 53 зв.], ахъ вхъ ѡ, *нестѣйтыжъ* hei heu, ah, о [18: 74].

Польські писемні джерела XVI–XVII ст. фіксують форми як близькі до вихідної, так і модифіковані, деетимологізовані: *niestojcie*, *niestocie*, *niestociež*, *niestoty*, *niestotyž*, *niestetyš*, *niestetyž*, *niestytyž* «біда! леле! на жаль» [5: 249–250]. Пор. також *niestotać* «нарікати» [5: 250].

У чеській мові вигук *nestojte* «рятуйте!, пробі! гвалт!» зафіксовано на початку XIII ст., а варіант *nastojte* — з другої половини XIV ст. [4 II: 504] Знаний історик чеської мови Я. Гебауер писав, що первісною є форма *nastojte* — з імперативу дієслова *nastojati* «*adesse*» («допомагати, захищати» — В.Н.), а *nestojte* — виникла через незакономірну зміну *a* на *e* [4 II: 504].

Відомий польський лінгвіст О. Брюкнер пристав до думки про первинність форми *nastojcie* і твердив: «Це був окрик за злочинцем на гарячому вчинку (нім. *zeter*), щоб його переслідувати і піймати, отже пішло з *nastojcie* «переслідуйте!», від *nastać* «*prześladować*»... через непорозуміння заперечення *nie* зайняло місце прийменника *na*; і чехи кажуть *nestojte* поряд із *nastojte*» [3: 361]. Однак у численному матеріалі етимологічного словника слов'янських мов у дієслів **nastati*, **nastojati* ніде не фіксується значення «переслідувати когось, гнатися за ким-небудь», що правда в ньому є ст.-чеськ. *nastáti* «напирати, насідати на кого-небудь, погрожувати» [78: XXIII: 69–70, 41–42].

Видатний чеський етимолог В. Махек переконливо довів, що форма *nestojte* вихідна й старіша, ніж *nastojte*, але пристав до думки, що в давнину *ne stojte* кричали під час переслідування злочинця [4a:390].

Ми також вважаємо, що первісною, а то й праслов'янською, є форма **ne stojte že* «не стійте ж» — заклик, волення про допомогу до присутніх при будь-якому лиху, біді, горю, при пожежі, стихійному лихові, недобрій пригоді, нещасному випадку, краді тощо. Свідченням цього є те, що сполукою *не стойте жъ* П. Беринда перекладає вокабули *горе*,

уфъ (див. вище). І нині заклики *не стійте* (осторонь), *допоможіть* часто трапляються у ЗМІ, зокрема в Інтернеті.

В українській мові сполука *не стойте ж*, мабуть, дуже давно підлягла деетимологізації і у зв'язку з цим — фонетичної деструкції: *натотез*. Під впливом словосполучень *на лихо, на біду, на гвалт* у ній не замінено на *на*. У ній випав *j*, немає переходу *o > i*. Можливо, тут не минулося без впливу польської мови.

Існує припущення, що польське *nie stojcie* — запозичення з чеської мови (*nestojte*) [2 II: 310].

Отже, як деетимологізований прислівник досліджувану лексему варто писати як цілісне слово — *натотез*.

У листі від 10 вересня 1859 р. до В.Г. Шевченка поет написав: «... що хлопців возив у Херсон... Та тільки чи *притокмив* ти їх у те училище торгового мореплавання? Якщо *притокмив*, ... з хлопців будуть люде...» [Ш. VI: 185].

Вокабулу *притокмити* з перекладом «пристроить, присоединить, определить» у словнику за ред. Б. Грінченка зааспартизовано цитатою з листа Т. Шевченка і з живого мовлення Новоград-Волинського повіту [68 III: 446]. Пор. ще: *утокмити* 1. «устроить, пристроить» (Екат. у.), 2) «устремить» (Мирг. у.), *утокмитися* «устроиться, пристроиться» (Волч. у.) [70 IV: 364–365]. Досліджувану лексему містить також словник Є. Желехівського й С. Недільського: *притокміти* «влаштувати, вміщати; поміщати» [27 II: 761]. Дієслова *утокмити* 1. «устроить, пристроить (на службу), 2. «устремить (взор)», *утокмитися* «устроиться, пристроиться» знайшли місце у словнику А. Ніковського [52:]. Пор. також у російсько-українському словнику В. Дубровського (перше вид. — 1911 р.): **пристраивать...** — определить к месту — *утокміти, притокміти* [22: 322].

Лексему *притокмити* використано в перекладній частині академічного «Російсько-українського словника» (за ред. А. Кримського, С. Єфремова): **определять, определить...** 3. (*на должность*)... (шутл.) *притокмити; пристро[а]ивать ...* 2. (*к делу, на должность, в школу...*) *притокмити, утокмити* кого, що куди [60 III 1: 74.]. Виходить, що Т. Шевченко вжив не вузьколокальний діалектизм, тому не має жодного виправдання те, що лексему *притокмити* не залучено до академічного «Словника української мови» в 11-и томах [70 VII: 65].

До локалізмів у поезії Т. Шевченка, вочевидь, належить іменник *рига* «блювота, блювотиння» (?):

Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство — ти з ними росла,
Ти з ними кохалась, їх тяжкі руки
Тебе поливали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти,
Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову *рига* змії
Трупом землю криє

(«Сон (Комедія)») [Ш. I: 269].

Укладачі «Словника мови Шевченка» тут побачили форму (напевне, третьої особи однини теперішнього часу?) дієслова *ригати образн.*! [69 II: 194]. Пор. ще: *риги, гів, м. мн.* 1) «рыдание», 2) «рвота» Лохв[ицкий] у[езд] [68 IV: 15].

Знаний наш лінгвіст О. Синявський ще в 30-х роках минулого століття висунув проблему мовних новотворів Т. Шевченка, навів деякі такі слова з творів поета, зокрема композит *верхотворець*, однак усвідомлював: «Дуже імовірно, що деякі з цих нечисленних новотворів Шевченкових власне й не новотвори, що Шевченко їх десь чув...» [65: 42].

Лексема *верхотворець* насправді не є Шевченковим новотвором. Вона виступає в церковнослов'янському перекладі Канону Івана Дамаскіна (ірмос 3-й), який співається на свято Преображення Господнього і входить до складу молебнів, чину Парастасу: «Небеснаго круга *Верхотворче* Господи и Церкви Зиждителю, Ты мене утверди въ любви Твоей, желаній краю, вѣрныхъ утверждение, едине Человѣколюбче» [46: 262; 49: 237].

О. Синявський уважає, що «до безумовних Шевченкових синтаксичних новотворів належить іще сполучення в нього форм теперішнього чи майбутнього часу з помічним дієсловом «бути»:

Кого ж годуєте *єсте*?
Де з нею дінешся *єси*?

(Відьма 97)
(І станом гнучим 9)

Умреш *єси* на самоті
(Неофіти 195)

Таких форм в українській мові нема, і з'явилися вони в Шевченка з аналогії до відомих у народніх говорах і тогочасних письменників архаїчних сполучень форм минулого часу з тим самим помічним дієсловом на означення просто минулого часу. Ці форми є й у Шевченка, напр.:

Пробив *єси* високі скали
(Плач Яросл. 31) тощо»
[65: 44].

Пор. ще:

Добре *єси*, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш...
(«Перебендя»)
[Ш.І: 112]

До цього додамо, що в близько десяти випадках Т. Шевченко використовує *єси* як особову частку у сполуці з формою минулого часу, тобто вживає форми, закономірні з погляду історії мови [1: 494].

У Т. Шевченка натрапляємо на форму *єси* як форму другої особи однини допоміжного дієслова:

Чого тепер тобі, старому,
У цій неволі стало жаль —

Що світ зав'язаний, закритий!
Що сам *еси* тепер москаль...

(«Ну що б, здавалося, слова...»)
[Ш.ІІ: 95];

Великомученице кумо!
Дурна *еси* та нерозумна

(Н. Т.) [Ш.ІІ: 369].

Необхідно наголосити на тому, що давні форми дієслова «бути» Т. Шевченко вживає й у своїх листах. Так, у листі до А.О. Козачковського 14 квітня 1854 р. із заслання поет писав: «Поцілуй їх, малих [дітей], за мене і жартуючи скажи їм, що далеко десь старий, лисий, усатий салдат молиться Богу і молячися просить його, милосердного, щоб ви *есте* великі росли і здорові були» [Ш. VI: 78].

Пишучи 10 вересня 1859 р. до троюрідного брата Варфоломія, Т. Шевченко вжив колишню форму перфекта другої особи однини — *зробив еси*: «Пишеш, що тебе не було дома, що тих хлопців возив у Херсон. Добре *зробив еси!*» [Ш. VI: 185]

Це дає підставу припускати, що в Т. Шевченка вживання архаїчних форм дієслова *бути* було не тільки художнім засобом, а й, можливо, фактом живого спілкування, засвоєного в дитинстві з рідної говірки.

Ніхто не може заперечити кардинальної, основоположної ролі Шевченка в історії новоукраїнської літературної мови. З огляду на це вважаємо, що Великий Кобзар заслуговує на те, щоб уся, без винятків, живомовна лексика його творів (із відповідними ремарками в необхідних випадках) була представлена у новому великому академічному тлумачному «Словнику української мови». Належне місце в ньому мають поєсти, зокрема, Шевченкові церковнослов'янським і старокнижним лексеми.

Для того, щоб звичайний читач адекватно сприймав Шевченкові тексти, варто супроводжувати видання його творів словничками *застарілих, рідкісних, старокнижних та церковнослов'янських лексем*.

Необхідно наголосити на тому, що факсимільні видання рукописів Кобзаря, надрукованих старими технологіями, важко читати навіть досвідченим неографам, тому доцільно опублікувати автографи Т. Шевченка, використавши новітні засоби відтворення манускриптів (але «без золота, без каменю» — за доступними широкому дослідникові цінами!). Такою технікою треба видрукувати не тільки «канонізовані» тексти Т. Шевченка, а й варіанти (бо в них є неповторні, важливі для дослідника факти).

Настала пора для полегшення студій над Шевченковими творами видати його автографи з метаграфією текстів літера в літеру зі збереженням авторської пунктуації.

Потрібно повернути до літературної норми деякі елементи Шевченкової мови, несправедливо усунуті з неї, зокрема *и* на початку слова: Бо вернулись Москалики *Иншими* шляхами — («Катерина» [Зба: 71]) та закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників третьої відміни

іменників: Не спинала весна *крови*, Ні *злости* людської («Гайдамаки» [Зба: 206]).

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Ш. Тр.л.* — Шевченко Т. Три літа. Автографи поезій 1843–1845 років. — К.: Наукова думка, 1966. — 118 арк. + XV с. [Підготовка текстів та післямови Є.С. Шабліовського].
- Ш. Б.кн.* — Шевченко Т. Більша книжечка. Автографи поезій 1847–1860 рр. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — 329 с. + 4 с. [Вступна стаття члена-кореспондента АН УРСР, доктора філологічних наук Є.С. Шабліовського].
- Ш. М.кн.* — Шевченко Т. Мала книжка. Автографи поезій Шевченка 1847–1850 рр. / Підготовка факсимільного видання та передмова Є. Шабліовського. — К.: Наукова думка, 1984. — 431 с. + 47 с. (окремо у футлярі). [Підготовка факсимільного видання та передмова Євгена Шабліовського].
- Ш.* — Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у дванадцяти томах.
— *Т. 1:* Поезія 1837–1847. — К.: Наукова думка, 2001. — 782 с.
— *Т. 2:* Поезія 1847–1861. — К.: Наукова думка, 2001. — 782 с.
— *Т. 3:* Драматичні твори. Повісті. — К.: Наукова думка, 2003. — 589 с.
— *Т. 4:* Повісті. — К.: Наукова думка, 2003. 598 с.
— *Т. 5:* Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. — К.: Наукова думка, 2003 — 488 с.
— *Т. 6:* Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. — К.: Наукова думка, 2003. — 629 с.
- Ш. К. 1840.* — *Шевченко Т.* Кобзарь. — С-Пб., 1840.
- Ш. К. 1860.* — Кобзарь Тараса Шевченка. — С-Пб, 1860. — 1860. — 245 с. [Шубравський В.Є. Передмова до факсимільного видання «Кобзаря» 1860 р.] (окрема брошура).

1. A Concorance to the Poetic Works of Taras Shewchenko — Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / Ред. й упорядкув. О. Ільницького, Ю. Гавриша. V. 1–4. — Edmonton–Toronto, 2001.
2. *Bañkowski A.* Etymologiczny słownik języka polskiego. — Т. 2. — Warszawa, 2000. — 977 с.
3. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1957. — 806 s.
4. *Gebauer J.* Slovník staročeský. D. I–II. — Praha, 1970.
- 4a. *Machek V/* Etymologický slovník jazyka českého. — Praha, 1971. — 866 с.
5. *Reczek S.* Podręczny słownik dawnej polszczyzny. — Wrocław etc., 1968. — 933 с.
6. Slovník jazyka staroslověnského. — D. I–IV. Praha, 1966 – 1997.
7. *Анісов В., Серєда Є.* Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка / Вид. 2-е, доп. — К., 1976. — 392 с.
8. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке. — М., 1997. — 1760 с.
9. Библия сирѣ(ч) книги ветхого и новаго завѣта, по языку словенску. Острог 1581 — Львів 2006. — 1956 с.
10. Библия, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Об'єднання Біблійних Товариств. — Б. м., 1990. — 959 + 296 с. (переклад І. Огієнка).
11. Библия. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту / Четвертий повний переклад з давньогрецької мови. — К: Українське Біблійне товариство, 2011. — 1213 с. (переклад о. Р. Турконяка).
12. Богогласникъ. — Почаїв, 1790–1791. — 296 арк.
13. Богогласникъ. — Почаїв, 1805. — С. 12.
14. Відповіді читачам // Українська мова в школі. — 1956. — № 6. — С. 70 – 71.
15. Букварь или Начальное оученіе хоташимъ оучитиса книгъ писмены славенскими, напечатаса во сѣой Кієво-печерской Лаврѣ. ≠ аѣѣа года [тобто 1791 р.]. — [1] + 26 арк.

16. Великий церковный Изборникъ. — Ужгород, 1992. — 989 с.
17. *Вільчинська Т.П.* Концепт-образ «Богородиця» у поетичній творчості Т. Шевченка // Мова і культура. — Вип. 11. — Т. 10(122). — К., 2009. — 368 с.
18. Граматика слов'янська І. Ужевича / Підгот. І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. — К., 1970. — XXVI + 72 арк. + 86 арк. + 114 с.
19. *Грищенко А.П.* Прикметник в українській мові. — К., 1978. — 207 с.
20. *Деркач Б.* Мінеї-Четї // Шевченківська енциклопедія. — Т. 4. — К., 2013. — С. 238.
21. *Дзира Я.* До питання про джерела архаїзмів у мові творів Тараса Шевченка // Українська мова в школі. — 1961. — № 5. — С. 30–37.
22. *Дубровський В.* Словник московсько-український. — К., 2013. — 463 с.
23. *Дьяков В.А.* Тарас Шевченко и его польские друзья. — М., 1964. — 151 с.
24. *Дьяченко Г. протоиер.* Полный церковнославянский словарь. — М., 2000. — 1120 с.
25. Евангелие от Матфея в славянской традиции. — СПб., 2005. — 185 с.
26. Етимологічний словник української мови. — Т. 1. — К., 1982. — 631 с.
27. *Желеховский Є., Недільский С.* Малоруско-німецкий словарь. — Львів, 1886. — 1122 с.
28. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. — Кн. 2. — Ч. 1 (1701 – 1764). — Львів, 1984. — 131 с.
29. Ироическая пѣснь о походѣ на половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-Сѣверскаго Игоря Святославича. — М., 1800. — 49 с.
30. *Івакін Ю.О.* Коментар до «Кобзаря Шевченка. Поезії 1847–1861 рр.». — К., 1968. — 407 с.
31. *Івакін Ю.О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. — К., 1964. — 271 с.
32. *Льїн В.С.* Курс історії української літературної мови. — Вип. V. Мова творів Т.Г. Шевченка. — К., 1957. — 71 с.
33. *Льїн В.С.* Мова творів Т.Г. Шевченка // Курс історії української літературної мови. — Т. 1 (дожовтневий період) / За ред. акад. І.К. Білодіда. — К., 1958. — С. 211–262.
34. Канон Успення святої праведної Анни // <http://azbyka.ru/days/caa/56>.
35. Інтернет, пошук у Google: Царица неба и земли.
36. Библия Онлайн // http://bible.ucoz.com/load/khristianskie_knigi_online/skachat_biblejskuju_simfoniju/24.
- 36а. Кобзарь Т. Шевченка / Коштом П. Семеренка. — СПб., 1860. — С. 71.
37. о. *Кравчук М.* Книга псалмів. / Переклад українською мовою на основі грецького тексту з поясненнями. — Рим, 1966. — С. 11. (Праці Греко-католицької Богословської Академії. — Т. XXVIII). — 240 с.
38. *Кудрицький Є.М.* До питання про ідейний зміст поезії Т.Г. Шевченка «Світе ясний! Світе тихий» (Лінгвостилістичний етюд на історико-літературну тему) // Збірник праць восьмої наукової шевченківської конференції. — К., 1960. — 320 с.
39. Лексикон славеноросскій и именъ Тлькованіе П. Беринди / Підгот. В.В. Німчука. — К., 1961. — 272 с.
40. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. В.В. Німчука. — К., 1964. — 203 с.
41. *Максимович М.* Псалмы, переложенные на украинское наречие. — М., 1859. — 44 с.
42. *Медведик Ю.* Лірницький «Богогласник» Порфирія Демущького (до 110-ліття виходу у світ збірника «Ліра та її мотиви») // Мистецтвознавство України. — 2013. — Вип. 13. — С. 79–90.
43. Миняя декабрь. — 4. — Ч. 1. — М., 2002. — 600 с.
44. Молитвословъ. — К., 1992. — 416 с.
45. Молитвословъ. — Почаїв, 1763. — 607 арк.
46. Молитвословъ. — Оунгварь [Ужгород], 1895. — 915 с.
47. Молитвы и песнопения православного молитвослова с переводом на русский язык, с объяснениями и примечаниями Николая Нахимова / Изд. исправл. и дополн. — К., 2003. — 483 с.
48. *Нахлік Є.* «І мертвим, і живим, і ненародженим...», і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції. — Львів, 2014. — 471 с.

49. *Нечуй-Левицький І.* Вибрані твори: В двох томах / За ред. і передмов. М.К. Новицького. — Харків, 1937. — Т. 1. — 410 с.
50. *Нечуй-Левицький І.* Твори: В 10-и томах. — Т. I–X. — 1965–1968.
51. *Никифор* архимандрит. Иллюстрированная полная популярная библейская энциклопедия. — М., 1891. — 902 с.
52. *Ніковський А.* Словник українсько-російський. — К., 1927. — 864 с.
- 52а. *Огієнко І.* Релігійність Шевченка // *Огієнко І.* (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. — К., 2003. — С. 163–280.
53. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. — К., 2001. — 700 с.
54. *Пилинський М.* (рец.) Словник мови Шевченка // *Українська мова і література в школі.* — 1965. — № 11 (листопад). — С. 86–92.
55. Письмо Т.Гр. Шевченка к редактору «Народного чтения» // *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у 12-и томах. — Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті... — К., 2003. — С. 191–195.
56. Полное собрание русских летописей. — Т. 1: Лаврентьевская летопись... — М., 1962. — 580 с.
57. Псалтир. — Варшава, 1936. — С. 5. (Праці Українського наукового інституту. Т. XXXVIII. — Серія перекладів Св. Письма та Богослужбових Книг. — Кн. 2). — 87 с.
58. Псалтирь на Малороссийскімъ язиці. Переложивъ П. Марачевскій. 1865 // Автограф зберігається в Бібліотечі Російської АН (БАН). Науково-дослідний відділ рукописів, шифр 1.5.53 — Осн. 1460.
59. *Пуряєва Н.* Словник церковно-обрядової термінології. — К., 2001. — 156 с.
60. Російсько-український словник / Ред. С. Єфремов. — Т. 3. — Вип. 1. — 336 с.
61. *Салмина М.А.* Карна // *Энциклопедия «Слова о полку Игореве».* — Т. 3. — СПб., 1995. — С. 22–25.
62. *Свирелин А. протоиер.* Краткий церковно-богослужебный словарь для толкового чтения книг, уяснения смысла Богослужения и обрядов Православной Церкви. — М., 1997. — 318 с.
63. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. — Рим, 1963. — 1070 с. + 352 с. (переклад І. Плюти-Хоменка).
- 63а. Святкова й Загальна Мінея. — К.: Видання ВПЦР, 1927. — С. 48.
64. Симфонія на Ветхий и Новый Завет. — СПб., 1998. — 1500 с.
65. *Синявський О.* Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння // *Культура українського слова.* — Зб. 1. — Х.; К., 1931. — С. 7–15.
66. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Глав. ред. чл.-кор. АН СССР Р.И. Аванесов. — М., 1988–2004 — Т. 1–7.
67. Словарь русского языка XI–XVII вв. — М., 1975–2008. — Вып. 1–28
68. Словарь украинского языка, собранный ред. ж. «Киевская старина». / Ред. с добавл. собственных матер. Б.Д. Гринченко в 4-х томах. — К., 1907–1909.
69. Словник мови Шевченка: В 2-х томах. — К., 1964.
70. Словник української мови: В 11-и томах. — К., 1970–1980.
71. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В.С. Бородіна і М.М. Павлюка, передм. В.Є. Шубравського. — К., 1982. — С. (2010. — 608 с.)
72. *Стус В.* Час творчості. Dichtenszeit. — К., 2005. — 704 с.
73. Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою руськоукраїнською [П.О. Куліша, І.С. Левіцького і Пулюя]. — Відень, 1912. — 825 + 249 с.
74. *Тимошенко П.Д.* Студії над мовою Тараса Шевченка. — К., 2013. — 224 с.
- 74а. *Трембіцький А.* Лірницькі пісні та лірники Поділля // *Народна творчість та етнографія.* — 2003. — № 4. — С.75–86.
- 74б. Українська мова. — 1956. — № 6 (листопад-грудень).
75. Українсько-російський словник. — К., 1953–1963. — Т. I–VI.
76. Шевченківський словник. — К., 1976–1977. — Т. 1–2. — Мапа до статті «Подорожі Т.Г. Шевченка на Україну».

77. Шейковський К.В. Опыт южно-русского словаря. — М., 1883. — Т. V: Т–Ю. — Вып. 1. — 276 с.
78. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. акад. О.Н. Трубачева. — М., 1974–2014. — Вып. 1–39.

Статтю отримано 06.04.2015

Vasyl' Nimchuk

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF OLDBOOK ELEMENTS AND DIALECT IN POETRY OF SHEVCHENKO

Shevchenko is recognized as the founder of modern Ukrainian literary language. The main components idiolect writer was popular and oldbook language.

Poet parted lifelong from the Church Slavonic language Bible. He probably knew by heart Psalmbook Church Slavonic language from his childhood.

Shevchenko often visited churches in celebrations that were Church Slavonic by the origin.

The poet was familiar with Middle Ukrainian religious poetry from the collection “Bohohlasnyk.”

It is proved that Shevchenko uttered Church Slavonic text in Ukrainian.

Shevchenko generously used the Church Slavonic vocabulary and grammar not only in translation — “rehash” of biblical texts, especially the Psalms, but in their own poems on biblical and secular themes. He founded the sacral and solemn style of the new Ukrainian language. Church Slavonic Shevchenko’s poems are often not adequately interpret by commentators of the works of the poet. Commentators and the lexicographers in rare cases misconstrue token from the native dialect of the master. Shevchenko’s vocabulary should be completely included in the register in register of a new academic “Dictionary of Ukrainian language”. It is time for laying modern “Dictionary of Shevchenko language.” During the publishing of works of the writer it is necessary to add glossary of words that can be obscure for the modern reader.

Key words: Church Slavonic language, dialecticism, Bible, religious celebration, old Ukrainian orthoepy, Dictionary of Shevchenko language.

Мовна мозаїка

ТЕХНОЛОГІЧНА ЧИ ТЕХНІЧНА ПЕРЕРВА?

Сьогодні біля залізничних кас можна прочитати оголошення: **Технологічна перерва з 10.00 год. до 10 год. 15 хв.** На жаль, у цьому оголошенні прикметник *технологічна* вжито неправильно, тому що перерву в роботі чого-небудь, зумовлену якимись зовнішніми обставинами, а не передбачену інструкцією з експлуатації пристрою, приладу механізму, тобто технологією використання їх у певному виробничому процесі, кваліфікують як *технічну*. З огляду на те, що перерви в роботі залізничних кас пов’язані з потребою здати гроші, отримані від продажу квитків, їх правильно називати *технічними*.

Отже, у розкладі роботи кас Укрзалізниці потрібно написати: **Технічна перерва з 10.00 год. до 10 год. 15 хв.; Технічна перерва з 11.00 год. до 11 год. 15 хв.**

Катерина Городенська

УДК 81'38; 42

Світлана Єрмоленко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

НАРОДНОРОЗМОВНА ОСНОВА МОВНО-ЕСТЕТИЧНОГО КАНОНУ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Одним із критеріїв літературної норми є авторитет видатного письменника, який утверджує естетичний зміст літературної норми. У текстах Шевченка фіксуємо окремі випадки вживання варіантних форм. Визначальну роль у стабільності й загальноновживаності літературної норми відіграв мовно-естетичний канон Шевченкового слова.

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка — це сукупність конкретно-чуттєвих засобів вербалізованого реального й ідеального буття в діалогах і монологах ліричних, ліро-епічних текстів. Феномен розмови з адресатами, а також із собою актуалізує лексико-фразеологічні, граматичні одиниці, які передають інтимізоване ставлення до всього, що виникає в уяві поета, викликає роздуми, спонукає до самовираження. Процес естетизації охоплює номінації життєдіяльності людини, символів національної історії, ідеалів краси природи, людини, засоби вираження динаміки людських почуттів. Висловлені думки, емоції автора, впливаючи на читачів і своїм змістом, і частотою вживання об'єктивованих структурно-мовних форм, забезпечують цінність цих форм з погляду літературної норми.

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка пов'язаний із розширенням функцій народнорозмовних елементів як джерела формування поетизмів у стилістичній парадигмі сучасної української мови.

Ключові слова: мовно-естетичний канон поезії Шевченка, критерії літературної норми, соціально-побутова конкретика, національно-мовна символіка, поетизація народнорозмовних виражальних засобів.

Значення мовотворчості Тараса Шевченка виходить далеко за межі історії української літературної мови. Шевченкова мова стала символом України, її самобутньої природи, історії, культури, українського світовідчуження. Поета називають основоположником, творцем нової української літературної мови, сформованої на народно-

© С.Я. ЄРМОЛЕНКО, 2015

розмовній основі. Показово, що українці, маючи літературу й писемно-літературну практику задовго до появи перших творів Шевченка, все-таки відлік нової (сучасної) літературної мови починають саме від його мовотворчості. Дослідження цієї проблеми лінгвошевченкознавство не може вичерпати в жоден ювілейний чи неювілейний рік, бо мова Шевченка як зачарована невловима субстанція щоразу постає перед нами в новому осмисленні. Так підтверджується слушність думки Є. Маланюка: „Між генієм та сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що вона здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу... Несмертельні твори несмертельних творців, живучи у віках, перетерплюють у свідомості сучасників невпинну еволюцію” [3 : 105].

Лінгвісти, обґрунтовуючи тезу про визначальну роль Кобзаря в становленні нової української літературної мови, наголошують на глибокій народності мовотворчості поета. У працях, присвячених історії української літературної мови, аналіз мовотворчості Шевченка охоплює такі питання, як характеристика тематичних груп лексики, зіставлення уживаних поетом словоформ, граматичних конструкцій із відповідними виражальними засобами сучасної літературної мови, аналіз авторського слововживання на тлі лексико-семантичної структури літературної мови тощо. У словниках мови Шевченка, численних статтях і монографіях про мову поетичних і прозових творів Кобзаря, про його епістолярну мовну практику нагромаджено значний емпіричний матеріал, який допомагає досягнути засадничу роль творчої особистості Шевченка у формуванні мовної свідомості українців, зокрема в утвердженні літературної норми національної мови. А втім, осмислення цієї проблеми детерміноване розвитком теоретичного мовознавства і змістом стрижневих понять, пов'язаних з означенням природної людської мови. Пор: *Мова — основний засіб людського спілкування; Мова — засіб формування думки; Мова — духовна скарбниця культури; Мова — код культури*. В останні десятиліття активізувалася тема *Мова — засіб самоідентифікації етносу*. Саме творчість Шевченка, по-перше, через вербалізацію й символізацію власної назви „Україна” і пов'язаних із нею понять (наприклад, *свій — чужий*), по-друге, через оприявлення наскрізного мотиву українського слова, по-третє, — що найважливіше, — через сприймання українцями поезії Тараса Шевченка як мовно-естетичного канону, забезпечила реформування української літературної мови — основи розвитку „нової української культури” [4 : 219].

Мовно-естетичний канон поезії Шевченка — це вербалізація реального й ідеального буття в діалогах і монологах ліричних, ліро-епічних текстів, це феномен розмови з адресатами, в якій думки й емоції автора впливають на читачів і своїм конкретно-чуттєвим змістом, і частотою вживання об'єктивованих структурно-мовних форм, забезпечуючи їхню естетизацію як необхідний компонент літературної норми.

Поняття мовно-естетичного канону не обмежується формально-структурними ознаками Шевченкових текстів та їх варіантів.

Просторінь Шевченкового слова відкриває перед шевченкознавцями нові завдання окреслення місця мовної практики Кобзаря в історії української літературної мови, враховуючи факти зміни значень слів, особливості індивідуального слововживання, специфіку графічного оформлення мовних знаків тощо, а також розкриття феномену мовно-естетичного впливу текстів Шевченка на всі покоління українців. Повному прочитуються не лише твори Шевченка, а й праці дослідників його мовотворчості. Так, наприклад, з відстані часу (50–60-і роки ХХ ст.) можемо оцінити дослідження Петра Дмитровича Тимошенка, який писав: „Т. Шевченко був і залишається великим авторитетом у наших судженнях про норми літературної мови. У всіх дискусіях про літературно-мовні норми, дискусіях, що виникали в післяшевченківську епоху, на авторитет поета посилалися, мабуть, більше, ніж на всіх інших визначних письменників, узятих разом” [5 : 193]. І хоч у текстах Шевченка, передусім в автографах, спостерігаємо варіантні написання слів, по-різному графічно оформлені частки, прислівники, не кажучи вже про авторські розділові знаки, проте не ці фонетично-морфологічні, синтаксичні особливості впливали на вироблення загальноновживаної літературної норми. Цілком слушно П. Тимошенко наголошує: „Історія виникнення й розвитку літературних мов різних народів і часів переконливо показує, що авторитет мови перш за все здобувається не стільки її внутрішніми лексичними, граматичними чи тим більше фонетичними якостями, скільки тим, що саме написано й надруковано цією мовою, як воно служить загальнолюдському поступові, яке місце в суспільному, культурному й науковому житті людства займає народ — носій певної мови” [5 : 189]. Ця думка дослідника увиразнена, підтверджена в сучасній лінгвістиці працями про аксіологічну сутність літературної норми та соціальний престиж національної мови.

Мова Шевченка, віддзеркалена в його текстах, становить складну ієрархічну систему, в якій кожне слововживання має кілька вимірів. По-перше, воно органічне в цілісній мовній структурі окремого твору, по-друге, конкретне слововживання асоціативно пов'язане із усією мовотворчістю Кобзаря, що можна бачити на прикладі словників поетичної мови Т. Шевченка й на використанні цих лексикографічних джерел у працях з історії літературної мови і в лінгвостилістичних дослідженнях. Це постійний нескінченний процес осмислення новими поколіннями реципієнтів семіотичного навантаження мовних знаків, якими послуговувався письменник у конкретну історичну добу. У такому процесі взаємодіють об'єктивні й суб'єктивні чинники. До об'єктивних належить проектування індивідуального словника мовотворчості письменника на словник національної мови. Але оскільки це проектування здійснюють конкретні дослідники з різним мовним досвідом і неоднаковим знанням національної культури, то в декодуванні

текстів завжди наявні суб'єктивні оцінки. Дослідники творчості Кобзаря звертають увагу на геніальну простоту його мови. Один із секретів такої простоти — відчуття поетом природного звучання народнорозмовних зворотів з їх емоційною експресією. Серед них значна кількість фразеологічних структур, але ще більше мовних формул, які формують мовно-естетичний канон невимушеного спілкування простих людей, і ці норми спілкування реалізуються в мові персонажів, про яких розповідає автор, наприклад: *Насилу діждала; нівроку їй; цілісіньку ніч; Ніби на світ народилась; І сліду не стало; хоч би тобі слово; не до того; як на тебе; Я думав: Де я прихилюсь?; Попідтинню сіромаха І днює й ночеє; Нема того в світі, чого б мені не зробити Для тієї Катерини; Кругом мене, де не гляну, Не люди, а змії.*

За позірною простотою Шевченкової мови постають глибинні процеси авторського бачення світу. У ньому в нерозривній єдності існують візуальні (зорові) образи природи, побуту людей і ритміко-інтонаційні, синтаксично-інтонаційні, звукові образи-фрази, в яких індивідуальне висловлювання поета не віддільне від народнопоетичного, народнорозмовного джерела його поезії. Це джерело літературознавець Г. Клочек, наприклад, бачить в архетипних висловлюваннях на зразок *Не слухала Катерина ні батька, ні неньки; Полюбила .. як знало серденько* („Катерина”) [2 : 87]. Цілісна синтагма, лексична пара *батько, мати* (в іншому графічному оформленні *батько-мати* із можливими синонімічними замінами *ненька, няня*) показова для народнопоетичної творчості. Саме в народній поетичній творчості відбувався процес естетизації названої синтагми, яка має глибший зміст, ніж окремо вжиті лексеми *батько* і *мати*. Поет переніс народнопоетичну формулу в драматичну розповідь про долю Катерини, поглибивши почуттєве й раціональне наповнення архетипного вислову. Перехід від загальноживаних слів до індивідуально-авторських мовних образів відбувається завдяки особливій творчій уяві Кобзаря, слово якого розкривало талант і живописця, і музиканта.

Для всієї мовотворчості Кобзаря характерна цілісність конкретно-чуттєвих (зорових, звукових, настроєвих) і узагальнено-абстрактних висловлювань. Так, літературознавці встановлюють відповідність візуальних поетичних Шевченкових образів із його спогадами про природу України, засвідченими в „Щоденнику”: „Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина, во всей непорочной меланхолической красоте своей... И я задумывался: я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести”. Висловлені російською мовою в „Щоденнику” зворушливі слова про Україну, про її історію, гетьманів, про сліпця-кобзаря Є. Маланюк називав „мовою образів”, „позарозумовою” мовою поета, яка мала перекодуватися в „загальноживану мову його нації” [3 : 97]. Щоб таке мовомисленнєве перекодування відбулося, Шевченкова пам'ять мала заглибитися в матеріальну стихію рідної

мови, в якій він почувався найприродніше, найкраще. Це була мова народних пісень, звичайна розмовно-побутова мова його земляків, яку він чув з дитинства і яку не забував, перебуваючи далеко від України. Тільки ця мова в її звукових, асоціативно-семантичних зв'язках здатна була стати джерелом високої технічної майстерності віршування, якою володів поет. На думку Г. Клочека, „мова образів” — ось ті образні візії, що переповнювали молодого Шевченка, несли в собі смислові концепти, які ще й досі не всі „обліковані”, досліджені та зведені у певну цілісність”. Літературознавець послуговується терміном „рецептивна поетика”, яка „шукає різні способи моделювання власне художнього впливу слова на свідомість реципієнта і на цій основі прагне розгадати та пояснити секрети естетичної впливовості літературного тексту” [2 : 23].

Якщо мета літературознавчого аналізу тексту — розгадати впливовість слова на реципієнта, а зробити таке відкриття без звертання до психології не можна, то яка має бути мета лінгвостилістичного аналізу художнього тексту? І літературознавці, і лінгвостилісти працюють зі словом, і перші, і другі оцінюють естетичну вартість художнього слова, але між літературознавчою стилістикою й лінгвостилістикою є методологічні відмінності. Лінгвостилістика, оперуючи поняттям *фольклорні джерела національної мови*, ставить своїм завданням пояснити, які саме формули, мовні кліше набули в національній мові ознак народнопісенних, народнопоетичних висловів, а які марковані виразною експресією розмовного побутового стилю. Окреслюючи роль мовотворчості Т. Шевченка в утвердженні естетичного канону нової української літературної мови, важливо наголосити на проблемі взаємодії народнопоетичного і народнорозмовного складників мови поета, оскільки саме мовно-поетична практика Кобзаря завдяки гармонійному поєднанню в ній розмовного і поетичного чинників започаткувала нове життя українського літературно-писемного слова.

Лінгвошевченкознавство від самого початку свого зародження актуалізувало тему „Мова Шевченка і мова українського фольклору”. Оскільки весь період романтизму в українській літературі пов'язаний із фольклорними джерелами, які визначали його естетичний канон, то Шевченко, на перший погляд, не був тут новатором. Але порівняння мови поетів-романтиків із мовою поезії Шевченка виявляє оригінальність, неповторність творчості Кобзаря в поглибленні семантики народнопоетичних засобів [1]. Він не стилізував свої твори під народні пісні, балади (стилізація завжди означає перевагу форми), вони самі набували статусу народних пісень завдяки глибинному зв'язку з народним світовідчуттям, мисленням, емоційною оцінкою життя.

Саме суголосність почуттів автора й емоційного сприймання його текстів читачами зумовлювала поширення відповідних граматичних форм, розкривала для читачів можливості передавати градацію емоцій через варіювання формою слова і будовою синтаксичних конструкцій. Так, скажімо, здрібніло-пестливі форми, властиві народній поезії, за-

звучали в Шевченкових рядках як різні реєстри оцінок — співчуття, лагідності, інтимності тощо. Такі оцінки різноманітніші, ніж у ліричній українській пісні, бо в них виразні мотиви індивідуалізації почуття й болі автора, його особлива співучасть у долі героїв, його проникнення в емоційний стан мікросоціуму, тонке відчуття психології дійових осіб у конкретній реальній ситуації. Це ціла низка іменників, прикметників, прислівників, займенників, які функціонують у вихідних, стилістично нейтральних і в стилістично маркованих здрібніло-пестливих формах: *рученьки, ноженята, маленький, малесенький, молодий, молоденький, милий, миленький, невеликий, невеличкий, неділенька, горенько, матуся, медяничок, мишенята, по садочку, очиці, сороченята, довгенько, намистечко, низенько, низесенько, низесенький, ніч, нічка, ніченька, нищечком, вкупоньці, цілісіньку, нічогісінько*.

Показові синтагматичні функції здрібніло-пестливих форм, які взаємодіють із семантикою інших компонентів висловлювання, із синтаксичним ладом усього вірша, як наприклад, емоційне слововживання *маленьких діточок* у контексті: *Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх* („Садок вишневий коло хати...”). Пор. поєднання стилістичних функцій здрібніло-пестливих форм і повторів: *Годиночку, Малюю годину Ніби серце одпочине* („За сонцем хмаронька пливе...”); *Щоб хоч умерти на Дніпрі, Хоч на малесенькій горі* („Не молилася за мене...”). Якщо така форма, як *неділенька*, має в загальномовному словнику стилістичну позначку *народнопоетичне*, то більшість із уживаних поетом здрібніло-пестливих слів є авторською поетичною трансформацією розмовно-побутового спілкування (пор. стилістичну ремарку *розм.* до реєстрового слова *невеличкий*, яке чув з дитинства поет у невимушеному побутовому спілкуванні, де такі форми виконують роль засобів інтимізації висловлювання. Володіння стилістично багатим словником розмовно-побутового спілкування робило поезію Кобзаря близькою для найширшого кола читачів.

Проблема переходу розмовних інтимізованих форм у поетичний словник торкається ширшого питання — народнорозмовної основи мовотворчості Кобзаря з її широким спектром суб’єктивно-оцінних мовних засобів. Поряд із функцією здрібніло-пестливих форм у поезії Шевченка актуалізуються й інші суб’єктивно-оцінні словотвірні одиниці — показники різних ступенів градації емоцій. Наприклад, активно вживаною формою найвишого ступеня прикметника *гарний* є форма *найкращий*, яка мотивує утворення незвичної форми *найсвятії* в контексті: *Простіть, високії [гори], мені! Високії і голубії! Найкращі в світі! Найсвятії!* („Сон. Гори мої високії”). До структурно-мовних інструментів градації емоцій належать префіксальні форми дієслів на зразок *наплакатися, напикати, набачити, нароблювати, попоміряти, поповчити, попомуштрувати, продівувати, нараджувати, нарадувати*. Компонент експресивно-емоційної оцінки розмовних форм дієслова увиразнюється завдяки типовій синтаксичній фігурі — нанизуванню дієслівних ознак

в одній градаційній синтагмі, а також лексично-синтаксичною подібністю, паралельністю залежних від дієслова обставинних членів. пор.: *Боже! Боже! Не даєш на рай веселий, На світ твій великий **Надивитись, намолитись** І заснуть навіки* („Княжна”). Префіксальна форма дієслів *надивитись, намолитись*, структурно співвідносна з повтореним прийменником *на рай, на світ*, створює звукову досконалість вірша й водночас передбачає розширення семантики дієслова *намолитись*, що в цьому контексті означає ‘намилуватись’. Названі дієслова і в непрефіксальній формі виконують роль експресивно-емоційного засобу, характерного для ідіостилю Шевченка, пор.: *Дивились, молились Старі мої. А сердешне Неначе благає: Випручало рученята Й до їх простягає Манюсінки...* („Наймичка”); *Всього надбала стара мати. Саму тебе мов намалювала. Хоч **молись** перед тобою* („Княжна”). Отже, дієслова *молитися, намолитися* у Шевченковій поезії мають не лише пряме, ближче значення, а й переносне ‘милуватися, дивуватися, захоплюватися красою’. Зорові враження спричиняють активність дієслова *дивитися* з усіма його формами й лексичними синонімами, пор.: *Вона серед ночі встає, І стереже добро своє, І дожидає того світу, Щоб знов на його [нього] **надивитись, Наговоритись*** („У нашім раї на землі...”). Розмовна експресія цієї пари дієслів характерна для емоційної ситуації — висловлення бажання з кимось спілкуватися або жалю, коли немає змоги це здійснити.

Зіставлення двох спільнокорених дієслів, одне з яких має префіксальну форму, характерне для стилю поета, орієнтованого на розмовну експресію, пор.: *..**писати та підписувать** — та драти І з батька і брата* („Сон. Комедія”); *Думав **жити, поживати** Та Бога хвалити, А довелось на чужині* („Меж скалами неначе злодій...”). Суб’єктивно-оцінним висловлюванням як формам вираження емоцій властиве синтагматичне „притягання” дієслів-лексичних синонімів, спільнокорених дієслів.

Трансформація розмовних структур у поетичні засоби Шевченкової мови відбувається через різні структурно-семантичні, ритміко-інтонаційні прийоми індивідуальних висловлень, правдивість, істинність яких перевіряється близькістю їх до народної фразеології. Так, дієслівно-присудкові пари на зразок *плаче старий та ридає; думаю, гадаю; виспіває, вимовляє; росла собі та виростала* поза контекстом мають виразне фольклорне забарвлення, але в емоційному висловленні Шевченка вони збагачуються різними відтінками поетично-філософських, поетично-епічних роздумів, як, наприклад, у запитально-стверджувальному контексті: *Думаю, гадаю, Як то тяжко той насущний Люди заробляють* („Сон. Комедія”).

До активних засобів градаційного виявлення емоцій належать підсилювально-видільні частки *аж, таки, та й*, органічні в текстах із різним виявом суб’єктивної модальності: *А над самою водою Верба нахилилась, **Аж** по воді розіслала Зелені віти; **Аж** верби нагинались Слухать тую мову. Ото мова!; От я повертаюсь — **Аж** кінь летить; **аж** Хортиця гнеться;*

Аж страх погано; то так утну, що аж заплачу І ніби сам перелечу..; Аж світає; Аж загуло; Аж за Уралом; А іноді така печаль обступить душу, Аж заплачу.

Звернімо увагу на градаційну семантику висловлювань із часткою *хоч (би)* та дієсловом, які передають вищий ступінь бажання. Відповідна семантика бажальної модальності наявна в типових синтаксичних структурах, пор.: *Або хоч крихотку [крихітку] землі Із-за Дніпра мого святого Святії вітри принесли .. Хотілося б... Та що й гадать... Нащо вже й Бога турбовать [турбувать], Коли по-нашому не буде („Не гріє сонце на чужині”); Хоч кризь сон подивлюся На ту Україну, Де ходили гайдамаки З святими ножами („Гайдамаки”); І ніби сам перелечу Хоч на годину на Вкраїну! („То так і я тепер пишу”); Господи б, хотілось Згадати хоть що-небудь („Буває, в неволі іноді згадаю”); Сироти і клуня зайнялись, І зорі зникли. Хоч би слово, Хоч би де голос обізвався („Княжна”); Прилини до мене хоть на одно слово. Та про Україну мені заспівай. Нехай усміхнеться серце на чужині, Хоть раз усміхнеться... („На вічну пам'ять Котляревському”).* Різне написання згаданої частки в Шевченкових текстах не впливає на вибір правописного канону, оскільки основним для усталення норми слововживання є мовно-естетичний зміст фрази, в якій функціонує слово, а також частота вживання його конкретної форми.

Серед різнорівневих засобів вираження емоційної домінанти поетичних текстів Шевченка особливу функцію виконують структури з семантикою заперечення: це лексично-словотвірні засоби й заперечні конструкції в поєднанні з судженнями ствердження. Характерні для ідіостилю Шевченка означальні слова із заперечною часткою *не*, що виконує словотвірчу функцію: *ненагодований, невінчаний, невритий, невмитий, невсипуща (наймичка), невчене око, негасимий, (дитина) немовляца*. Функціонуючи в комунікативних структурах як засоби градаційного вираження емоцій, вони мають будову словосполучень і речень, пор.: *У свиті — не свиті; Гори мої високі, Не так і високі, як..; Не ріки — море розлилось, Огненне море..; Ні, не вечерять, а ридать, Ридать і долю проклинають, І сивіть, кленучи; ...Проклятії.. Ні, не ви прокляті, а гетьмани; Мені однаково! Та не однаково мені...*

У семантиці й функціонуванні кожного слова, висловлення в поезії Шевченка можна помітити тенденцію мовної динаміки, творчого осмислення ресурсу національної мови. Це стосується й конкретного слововживання, коли поет, розширюючи можливості лексичної сполучуваності, створює нові прецедентні вислови на зразок *на сторожі поставити слово* (пор. *поставити свічку, хрест*). Про окремі слова поета є чимало розвідок, які стосуються пояснення незрозумілих для сучасного читача лексем, тлумачення діалектизмів, архаїзмів тощо. Але навіть загальноживані, звичні слова української мови, прочитані в цілісному Шевченковому тексті, дають можливість відчутти динаміку творення індивідуального стилю, як це, скажімо, спостерігаємо в структурних і

текстових видозмінах усталеного звороту: *Попідтинню сіромаха І днює й ночує; Нехай собі ллються* [сльози], *Чуже поле поливають Щодня і щоночі: Лічу в неволі дні і ночі*. І за кількістю лексем, і за їх різноманітністю словник Шевченка не становить унікального явища, але за видобутими з позірної простоти поетової мови словами, за частотністю їх граматичних форм можна простежити ознаки функціонування літературної норми на всіх структурних рівнях. Показові, наприклад, синтаксичні зв'язки, обставинні (часові, просторові) відношення між словами, що вербалізують макро- і мікропростір у поезії Шевченка, пор.: *Не зійде місяць над горою; Під хатою дідусь сивенький Сидить, а сонечко низенько Уже спустилось над Дніпром; Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє; Повій, вітре, понад ярм; Ніби в хаті, На холоді сердешна мати Під тинном, знай собі, сидить: А дівчина при самій дорозі Недалечко коло мене Плоскіль вибирала*.

Тематично різноманітна народнорозмовна лексика, словотвірнo-морфологічні форми, синтаксичні структури, функціонуючи як засоби вираження всієї гами людських емоцій, роздумів, набували в поетичних текстах Шевченка глибинного мовно-естетичного змісту. Досліджуючи всі конкретні слововживання, зокрема, й частотність загальноживаних повнозначних слів, розширення їхньої сполучуваності, а також звертаючи особливу увагу на частотність і функції службових слів — часток, сполучників, вигуків, які виявляються найбільш навантаженими щодо передавання емоційного стану мовця й найхарактернішими засобами народнорозмовного спілкування, можна аргументовано пояснити, чому мова Шевченка стала еталоном літературної мови, її символічною нормою. До народнорозмовних джерел звертали ся у своїй творчості й попередники Шевченка, але тільки в його текстах завдяки стилістичному новаторству автора народнорозмовні естетизовані вислови зазвучали як висока поезія глибокого філософського й емоційного змісту.

1. *Єрмоленко С.Я.* Народнопісенне слово в мові Тараса Шевченка і українських поетів-романтиків 20 — 40-х років ХІХ ст. / С.Я. Єрмоленко // Збірник праць двадцять сьомої наукової шевченківської конференції. — К., 1989. — С. 78—91.
2. *Клочек Г.* Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація : посіб. для вчителя / Клочек Г. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2014. — 384 с.
3. *Маланюк Є.* Книга спостережень: Статті про літературу / Маланюк Є. — К. : Дніпро, 1997. — С. 115—116.
4. *Русанівський В.М.* Т. Шевченко — реформатор української літературної мови / В.М. Русанівський // Історія української літературної мови : підручник. — К. : Арт-Ек., 2001. — С. 170—220.
5. *Тимошенко П.Д.* Студії над мовою Тараса Шевченка / Тимошенко П.Д. — К. : КММ, 2013. — 224 с.

Статтю отримано 08.09.2015

Svitlana Yermolenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

FOLK AND SPOKEN BASIS OF THE LINGUISTIC AND AESTHETIC CANON OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY

The article contends that Taras Shevchenko is the creator and founder of the new Ukrainian literary language. His language use promoted the establishment and advancement of the literary norm in the word usage, word formation, the functioning of grammatical forms and syntax constructions, as well as in the word emphasis, in the fixed tone of the intonation in the Ukrainian language, etc. One of the criteria for literary norm is the influence of a recognized writer who establishes the aesthetic content of the literary norm. Shevchenko's writings are marked by occasional use of alternative forms, lack of spelling consistency, and differences in word usage as compared to the modern literary standard. Despite this, the forms consistent with the literary standard prevail. The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's writing were definitive in promoting stability and common usage of the literary norm.

The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's poetry combine specific sensory means of verbalized real and idealized life in dialogues and monologues of lyrical and narrative texts. The phenomenon of addressing a third party or self actualizes lexical, phraseological, and grammar units that convey an intimate relationship to everything arising inside a poet's imagination, provoking thought, calling for self-expression. The aesthetic process encompasses the activities of a human life, the national history symbols, the beauty of nature, humans, means of expressing the dynamics of human feelings. The author's thoughts and emotions influence the reader not only through the depiction of society and everyday life, the usage of national and linguistic symbols, or content common to all human beings, by also through frequent usage of objective structures and linguistic forms. The law of analogy provides that these forms are valuable in the context of symbolic, ideal literary norm.

The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry expands the function of folk and spoken elements as sources for creating poetic forms within the stylistic paradigm of the modern Ukrainian language. The spoken emotional and expressive structures elevated by the high poetry diversify poetic expression and provide detailed images for abstract notions.

Key words: The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry, the criteria for literary norm, the depiction of society and everyday life, national and linguistic symbols, usage of folk and spoken expressions in poetry.

Мовна мозаїка

ШЛЯХ В НІКУДИ

У політичній рекламі на Українському радіо чуємо речення: *“Столиця пливе в нікуді́ без керма та вітрил”*, у якому прислівник *нікуди* наголошено на останньому складі, тобто як у російській мові, пор.: *путь в никуда́*. В українській мові цей прислівник має два, до того ж інші наголоси, від яких залежить його значення. З наголосом на першому складі, тобто *нікуди*, він означає “немає такого місця, де можна було б щось поставити, розташувати або куди можна було б поїхати, піти”, пор.: *У квартирі нікуди поставити велику шафу; Мені нікуди поїхати; Їм нікуди піти*. З наголошеним другим складом, тобто *ніку́ди*, прислівник указує на відсутність руху в будь-якому напрямку, ні в яке місце, пор.: *Я ніку́ди не ходжу; Родина ніку́ди не поїде цього літа; У цьому навігаційному сезоні судно ніку́ди не попливе*. Саме з другим значенням його вжито в реченні політичної реклами, причому в ролі іменника (з прийменником *в*) на означення кінцевого пункту (місця) прибуття. Відповідно й у прислівнику *нікуди* потрібно наголосити другий склад, а речення правильно звучатиме так: *“Столиця пливе в ніку́ди без керма та вітрил”*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'38

Ганна Баран¹, Іван Баран²

¹ Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського,

² Чернігівський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, м. Чернігів

МОВА ШЕВЧЕНКОВИХ ПЕРЕСПІВІВ ДАВИДОВИХ ПСАЛМІВ

У статті проаналізовані особливості мови Шевченкових переспівів псалмів Давидових. Класифіковано лексику цих поезій за значенням, стилістичною належністю, походженням, морфологічними характеристиками. Проаналізовано вживання висловів із Біблії за їхнім походженням та ступенем модифікації. Охарактеризовано синтаксичні особливості Шевченкових переспівів Давидових псалмів.

Ключові слова: релігійний стиль, лексика, бібліїзми, поетичний синтаксис.

Тарас Шевченко, як ніхто інший із українських письменників ХІХ ст., розумів роль і місце засобів релігійного стилю у творах художньої літератури. Будучи людиною віруючою, чудово обізнаною із книгами Святого Письма, Т. Шевченко осмислює постулати й закони цієї вічної книги й уводить у тексти своїх творів чимало висловів із Біблії, біблійних фразеологізмів, звертань до Бога, Богородиці, святих, лексем на позначення церковної атрибутики, елементів поетичного синтаксису, притаманного для побудови речень у Святому Письмі та жанрах церковної літератури, тощо.

Окрім того, Т. Шевченко часто переспівує частини Біблії, створює свої твори на зразок біблійних. У нього чимало творів на біблійну тематику або пов'язаних біблійним змістом.

Як зазначає Н.І. Бойко, «поезія Т. Шевченка пройнята релігійними мотивами, сюжетами, образами, сим-

© Г. В. БАРАН, І. М. БАРАН, 2015

волами. Біблія для поета була такою пам'яткою світової культури, таким невичерпним джерелом життєвої мудрості й натхнення, інтерес до якого Т. Шевченко не втрачав упродовж усього свого життя. Навіть удаючись до філософського осмислення фрагментів картини світу, порушуючи антропоцентричні проблеми, Т. Шевченко залишався з Богом» [3: 2].

Для того, щоб ширше пізнати й усвідомити філософські погляди та переконання Тараса Шевченка, необхідно з'ясувати, до яких жанрів найчастіше звертався поет у своїй творчості. Серед багатьох поем, баллад, присвят вирізняються жанри, які перенесені в художню літературу з літератури релігійної. До них належать молитви, псалми, послання, містерії, «подражанія» біблійним пророкам тощо. Навіть використовуючи жанр поеми, Т. Шевченко часто надає йому релігійного змісту. Як приклади тут можна навести поеми «Єретик», «Неофіти», «Марія».

Щодо суто релігійних жанрів, перенесених Т. Шевченком у художню літературу, варто сказати про такий поширений у літературі й часто використовуваний Т. Шевченком релігійний жанр, як молитва, оскільки саме Шевченко створив найбільше в новій українській літературі високохудожніх зразків цього жанру [1]. Зрештою, «фактично весь “Кобзар” — бесіда із Всевишнім» [24: 6.]. Яскравими зразками релігійної поезії виступають у творчості Т. Шевченка переспіви Давидових псалмів. Переспів — твір, написаний за мотивами іншого автора. Переспів становить ніби новий варіант теми чи сюжету вже відомого твору. Переспівуючи Давидові псалми, Т. Шевченко проектує свої моління на сучасну йому Україну. Окрім того, поет використовує віршовий розмір та форму українських народних пісень, що свого роду «українізує» ці переспіви.

Знаходимо в Шевченка й такий жанр, як «подражаніє», що, по суті, є теж переспівом книг Біблії: «Ісаія. Глава 35», «Осія. Глава XIV», «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Подражаніє 11 псалму».

Наслідуючи зразки релігійної літератури, Т. Шевченко також обирає такі релігійні жанри, як послання («І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»), добираючи форму заголовка, унаслідовану із традиції середньовічних та барокових послань, та містерія («Великий льох»).

Дослідження Шевченкових переспівів Давидових псалмів — це не лише вивчення окремих мовних фактів, але й стилю в цілому. Переспіви псалмів посідають важливе місце в українській літературі. Багато поетів зверталися до цього жанру.

Поняття *псалом*, його тлумачення, виділення особливостей цього жанру цікавлять також богословів, літературознавців, філософів. За 11-томним словником української мови, псалом — «1. Релігійна пісня, молитва, що як складова частина входить у псалтир. // Музичний твір для солістів, хору, органа, оркестру на такий текст. 2. *перен.* Захоплена хвала кому-, чому-небудь; гімн» [26 VIII: 371]. В.М. Шевченко у своєму «Словнику-довіднику з релігієзнавства» дає таке визначення поняття

псалма: «1. Короткі релігійні пісні, гімни, які входять до Псалтиря» [28: 292]. Псалтир (грец. ψαλτήριον), або Книга Псалмів — старозавітна книга, що містить 150 духовних пісень, співів, які були укладені в різні періоди історії ізраїльського народу. Традиція приписує авторство Псалтиря царю Давиду, але, на думку біблійних критиків, псалми написані не однією, а кількома особами [7].

«Словник Біблійного Богослов'я» (за ред. Ксав'є Леон-Дюфура та ін.) у статті «Молитва» подає один із розділів, називаючи його «Псалми — молитви спільноти». «Почуття єдності в молитві, — йдеться в цій статті словника, — що його переживав вибраний народ, покладено в підвалини створення Псалтиря й прийняття його Церквою. І коли Господь дав нам його, то цим самим вклав у уста наші ті слова, які Він хотів би чути, і які окреслюють виміри молитви» [20: 440].

Тематика псалмів здебільшого релігійного характеру. Псалми є і молитвою до Бога, і славословленням або повчанням, а декотрі з них присвячені особливим подіям. Перші Вселенські Собори канонізували 150 псалмів (хоча, очевидно, їх було суттєво більше). Ця збірка духовних пісень поділена на 5 книг, і кожна з них закінчується славослов'ям. Вони розподілені так: I — 1 — 41; II — 42 — 72; III — 73 — 89; IV — 90 — 106; V — 107 — 150. Цей поділ був прийнятий в старовірському тексті й збережений до нашого часу.

За змістом і структурою псалми традиційно поділяють на історичні, месіанські, повчальні й псалми-прославлення. За О. Вахнієм [5: 2], тематично псалми поділяють на декілька груп: 1) благальні (які своєю чергою поділяють на особисті й всенародні); 2) подячні (також особисті та всенародні); 3) псалми, які мають на меті розбудити й укріпити довіру до Божої опіки; 4) царські (їх промовляв сам цар, або народ молився ними за царя); 5) псалми-гімни Сіонові (як Божій оселі); 6) псалми-моління; 7) процесійні гімни (співані в часі процесій на прославу Бога-царя); 8) псалми історично-повчального змісту та суті. Склали псалми різні автори. Уважають, що більшість належить Давидові (73). Іншими авторами традиційно вважають Асафа (12), синів Корея (11), Соломона (2), Мойсея (10), Етана (1). Авторство 50-ти псалмів невідоме. Припускають, що деякі з них написав також Давид. Як творець духовних гімнів він є найвідоміший з усіх псалмістів, і тому новозавітні письменники визнають його автором книги Псалмів і часто називають їх Давидовими.

Псалом має свої жанрові ознаки, серед яких — особлива побудова тексту («головна ознака давньоєврейської поезії — наскрізний паралелізм: текст псалма складається із фраз — так званих “стихів”, а кожний стих розпадається на дві симетричні частини (“гемістихи”, або піввірші), де другий піввірш варіює зміст першого, підсилюючи його емоційне забарвлення» [7: 6]); велика кількість звертань до Бога; значна наявність риторичних запитань та риторичних окликів; ритмізована мова, яка надавала можливість виконувати тексти псалмів під музику;

прохання до Бога й висловлення хвали, виражені спонукальними реченнями, тощо.

Ці характеристики й особливості псалма надають йому рис окремішнього жанру.

В Україну Псалтир прийшов разом із християнством і став не лише збіркою сакральних текстів, а й першою навчальною книжкою, предметом читання та, безперечно, високим зразком богонатхненного поетичного слова, під впливом якого й формувалася давньоукраїнська книжна поезія. На межі XVI—XVII ст. настає період, коли виникли сприятливі умови для естетичного осмислення й сприйняття Давидових псалмів на українському ґрунті. У Західній Європі завдяки Реформації відбувається певна деканонізація сакральних текстів, тобто порівняно невимушене ставлення до них, а також перекладання псалмів, як і всієї Біблії, національними мовами. У цей час у сусідній Польщі виходять у світ переспіви з латини окремих псалмів (В. Врубеля (1398 — 1449), А. Тржецького (1439 — 1499), Я. Любельчика (1450 — 1497), Н. Рея (1505 — 1569) та ін.), а також і всього Псалтиря (наприклад, «*Psalterz Dawidow*» Я. Кохановського (1530 — 1584), виданий 1578 р. з музикою Н. Гомулки (1535 — 1609).

В Україні починають переспівувати Псалтир відомі письменники й священники А. Филипович (між 1595 і 1596 — 1648), І. Армашенко (?—1681), Л. Баранович (1620 — 1693), Ф. Прокопович (1677 або 1681 — 1736) та ін. Найвідомішим і найдосконалішим переспівом Псалтиря того часу стала «Псалтирь Рифмотворная» (повна назва твору: «Псалтирь царя и пророка Давида, художеством рифмотворным равномерно слоги, и согласноконечно, по различным стихов родом преложенная»), написана 1680 р. білоруським книжником, вихованцем Києво-Могилянської академії С. Полоцьким (1629 — 1680). Це переспів усього Псалтиря силабічними віршами. Цей твір став важливим етапом на шляху секуляризації української культури, бо в ньому вперше «знайшла своє позитивне вираження взаємодія православної духовності з європейським віршовим досвідом» [7: 8]. Пізніше під впливом Біблії, часто переспівуючи Псалтир, напише свою збірку «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія» Григорій Сковорода (1722 — 1794).

Нова українська література починає вдаватися до переспівів псалмів лише в XIX ст. 1830 року побачив світ переспів М. Шашкевича (1811 — 1843) «Псалми Русланові», що становив цикл із трьох поезій у прозі, стилізованих під біблійні тексти псалмів. Особливістю цього переспіву є поєднання на змістовому й мовностилістичному рівнях двох начал — біблійного й національно-українського («<...> гордиш ся і кажеш: ніт Бога! — то й тебе ніт, сон єсь мара, а твоє імя вітер на степах України»; «Сполошиш ми долю і проженеш щасте <...>, а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце тай віра руська») [Шашкевич: 34 — 36].

У творчості Петра Гулака-Артемовського (1790 — 1865) можна знайти зразок псаломного переспіву — «Переложение псалма 125». Пізніше (уже після виходу у світ Шевченкових переспівів псалмів) П. Гулак-Артемовський написав ще два переспіви «Переложение псалма 138» та «Переложение псалма 139». «Переложения» П. Гулака-Артемовського мають яскраві ознаки бароко й убирають у себе риси, унаслідовані від переспівів псалмів письменників давньої української літератури.

Отже, Псалтир відіграв важливу роль в українській і світовій культурах. За словами І. Франка, «ця книжка мала величезний вплив на сформування того релігійного культу, що на єврейській основі виріс у могутнє дерево християнства, і в перекладі на церковнослов'янську мову мала також значний вплив на сформування душі українського народу» [27: 7]. Але, як зазначає І. Лучук, «варіювання тем, мотивів та стилістичних кліше Псалтиря властиве не лише для української поезії. Цілу юдео-елліно-християнську цивілізацію просто неможливо собі уявити без Псалтиря та його модифікацій» [16: 112].

Цикл «Давидові псалми», написаний Тарасом Шевченком у час творчого піднесення поета, відкриває у творчості Кобзаря нову сторінку, зміст і значення якої повністю не осягнуті. Т. Шевченко й до того звертався до біблійних тем, але саме цей цикл став першим поетовим переспівом зі Святого Письма. За спостереженням І. Даниленко, «створення циклу припало на час творчого піднесення поета, коли з-під його пера протягом 12 днів з'явилися твори “І мертвим, і живим...” (14 грудня), “Холодний Яр” (17 грудня), “Маленькій Мар'яні” (20 грудня), “Минають дні, минають ночі...” (21 грудня), “Три літа” (22 грудня), “Як умру, то поховайте...” (“Заповіт”) (25 грудня). Написаний 19 грудня 1845 р., увесь цикл уперше був надрукований з кількома цензурними купюрами значно пізніше — 1860 р. в “Кобзарі” під назвою “Псалми Давидові” (назва “Давидові псалми” — за автографом у рукописній збірці “Три літа»)» [7: 5]. Уже після заслання, 1859 р., Т. Шевченко написав «Подражаніє 11 псалму», яке не включив у цикл «Давидові псалми», готуючи до друку нове видання «Кобзаря» (1860).

У кінці 1845 р. Т.Г. Шевченко перебував у с. В'юнища неподалік Переяслава на Київщині. Поет захворів і в цей час, переосмислюючи своє життя й життя суспільства, а також перечитуючи Біблію, загоряється ідеєю написати переспіви Давидових псалмів. На той час Т. Шевченко вже був зрілим і сформованим поетом, мав цілком стійкі й визначені погляди на життя [5]. Тарас Григорович добре знав Псалтир ще з дитинства, бо навчався через ці тексти грамоти. Ідеї, висловлені в псалмах, були близькими для Т. Шевченка, мова Псалтиря була йому зрозумілою й природною. На думку літературознавця І. Даниленко, «з багатьох причин “Давидові псалми” постали визначною подією не лише у творчості митця, а й в українській літературі й культурі загалом. За своїм задумом і його художнім утіленням цикл виступає одним із найвіртуозніших творів Шевченка» [7: 5].

У цикл «Давидові псалми» входять десять переспівів псалмів (1, 12, 43, 52, 53, 81, 92, 132, 136 і 149 за церковнослов'янською нумерацією). Очевидно, що поет дуже ретельно добирав тексти псалмів, проектуючи історію Єрусалима на історію України. Т. Шевченко, «переймаючись тяжкою долею свого народу, створив метаісторію України, підкріплену авторитетністю сакральних текстів першоджерела та переконливістю образу поета-пророка, здатного силою свого глаголу керувати серцями. Розвинута Шевченком паралель Україна — Єрусалим прочитується з підтексту псаломних обробок, рецепція яких у зазначеному векторі відбувається й завдяки глибоко продуманій загальній композиції циклу» [Там само].

Шевченкові переспіви псалмів викликали літературознавчу дискусію, у якій можна виокремити два погляди: 1) Т. Шевченко використовує образно-стилістичну базу релігійних текстів та езопівську мову для втілення революційного змісту (І. Айзеншток, К. Волинський, Є. Кирилюк, Ю. Івакін, Л. Міріджанян, М. Ласло-Куцюк, І. Дзюба та ін.); 2) через переспіви псалмів поет виражає свою релігійність, розуміння добра і зла — суспільного й приватного, гріха й Божої правди (В. Щурат, Т. Пасічник, Л. Білецький, Д. Штогрин, М. Домашовець, М. Павлюк, Л. Кисельова та ін.).

Не існує й одного погляду на питання жанрово-стильової специфіки твору. Традиційно вважають, що «Давидові псалми» та «Подражаніє 11 псалму» є переспівами з Псалтиря. Проте, існує й думка, що частина цих Шевченкових творів є переспівами (43, 81, 93, 132, 136, 149), а частина — перекладами з Псалтиря (1, 12, 52, 53) [23: 73 — 74].

Поетика Шевченкових переспівів псалмів залишається недостатньо вивченою, попри існування окремих спостережень стосовно загальної композиції твору та аналізу його мотивного комплексу. Заслужують на увагу дослідження В. Домашовця [8], І. Бетко [2], М. Ласло-Куцюк [14], М. Павлюка [23], І. Даниленко [7]. Утім для вичерпного розуміння поетико-семантичної особливості твору теоретико-методологічну базу цих небагатьох досліджень не можна вважати достатньою.

Т. Шевченко розпочинає цикл «Давидові псалми» псалмом 1-м (1. «Блаженний муж на лукаву...»), який є своєрідним заспівом, духовним підґрунтям для решти пісень Псалтиря. «Завдяки цьому псалму формула контрастного протиставлення концептів добра і зла постає наскрізною для всього циклу» [7: 6]. Текст другої поезії (12. «Чи Ти мене, Боже милий...») — переспів псалма 12-го, що є молитвою Давидовою й виступає як зразок для кожного, хто молиться. Третя поезія (43. «Боже, нашими ушима...») — переспів псалма 43-го, у якому постає молитва захисників народу до Бога перед ворожою загрозою. «З метою актуалізації старозавітної історії для її рецепції в українському вимірі поет вніс значні зміни у псалом, але зберіг базові компоненти образності та бінарну структуру пісні, побудовану на контрасті» [7: 7]. Знаменно, що слова 14-го та 15-го віршів 43-го псалма про «притчу во язицех і посмі-

яніє в людех», за спостереженням Л. Кисельової, найчастіше повторюються в одному із джерел Шевченкових історичних відомостей про минуле України — в «Історії Русів» [10: 34]. Вірші 14-й і 15-й із цього біблійного псалма Шевченко взяв за епіграф до містерії «Великий льох» (1845). У четвертій поезії (52. «Пребезумний в серці скаже...») — переспів 52-го псалма — поет порушує питання вірності/невірності Богові. У п'ятій поезії (53. «Боже, спаси, суди мене...») — переспів 53-го псалма — подає особисту молитву. «У системі Шевченкового циклу цей псалом займає особливе місце, адже він є й композиційним центром “Давидових псалмів”, і вузловим моментом у розкритті інтенцій ліричного “я” автора» [7: 8]. Шоста поезія (81. «Меж царями-судіями...») — переспів 81-го псалма, у якому Т. Шевченко, услід за Давидом, засуджує несправедливих царів — «земних богів» — і передбачає для них справедливий Божий суд. Сьома поезія (93. «Господь Бог лихих карає...») — переспів 93-го псалма — є своєрідним синтезом провідних мотивів та образів попередніх шістьох поезій. Цей переспів містить чимало оптимістичних тверджень про Промисел Божий, всепрозорливість і милосердя Творця. Восьма поезія (132. «Чи є що краще, лучше в світі...») — переспів псалма 132-го — є хвалою (або гімном), зумовленою сподіванням Пророка на Божий Промисел. У дев'ятій поезії (136. «На ріках круг Вавилону...») Т. Шевченко вводить «тему втраченої можливості ідеальної спільноти через морально-духовну недосконалість» [7: 9]. Псалом є духовним колективним плачем, і Т. Шевченко, як і Давид, зберігає всі характерні ознаки такого виду поезії. Заключна поезія циклу (149. «Псалом новий Господові...») — переспів 149-го псалма, який є хвалою, висловленою автором Богові. Шевченків переспів 149 псалма виступає піснею радості й похвали, у ньому звучить заклик до єдності й соборності народу та гімн свободі. Ця поезія в структурі шевченківського циклу виконує функцію обрамлення. 149-й псалом, за слушним визначенням Р. Коропецького, це вже «картина остаточної години <...> перед появою вічного царства “преподобних”» [13: 161].

Як уже було зазначено, не включений в цикл «Давидові псалми» переспів «Подражаніє 11 псалму». Ця поезія містить провідні ідеї Шевченкової творчості, є важливим підсумком його духовних шукань. Написаний у кінці життєвого шляху поета, переспів 11 псалма став одним із ключових творів української літератури.

Шевченкові переспіви Давидових псалмів передають ідеї високого ідеалу людського буття за законами Божої справедливості, указують на неприродність гріховного існування людини й суспільства. Ці поезії віддзеркалили погляди самого Т. Шевченка — поет вибудовує метаісторію України, за слушним визначенням Д. Наливайка, по вертикальній осі: втрачений рай вільної козацької України; поневолення та кріпосне рабство сучасної йому України; майбутнє України, що вимальовується у світлі візіонерства та профетизму як повернення волі та відродження справедливості в найширшому значенні «Божої правди» [21: 19].

Мова Шевченкових переспівів Давидових псалмів має свої характерні особливості. Насамперед, це поєднання в цих текстах релігійного (сакрального) та художнього стилів.

Розглянувши докладно лексику, фразеологію та синтаксис Шевченкових переспівів Давидових псалмів, спробуємо дослідити специфіку поєднання засобів релігійного та художнього стилів у цьому жанрі.

Як уважає П. Мацьків, «виявлення закономірностей розвитку сакральної лексики окремих галузей знань (релігійної особливо) та їх ролі у становленні літературної мови є однією з найважливіших проблем сучасного мовознавства» [17: 187]. У цьому сенсі на особливу увагу заслуговує лексика переспівів сакральних книг майстрами слова.

На думку Г. Бурдіної, особливістю релігійного стилю на лексичному рівні є значна кількість маркованих слів, тобто слів, пристосованих до використання в релігійному стилі. Найперше це лексика зі специфічним лексичним значенням: *Всевишній, Господь, Бог, пророк, ковчег, херувими, віктар* та інше [4: 260].

Оскільки псалом належить до релігійних жанрів, то, зрозуміло, він містить назви Бога. Однак Шевченкові переспіви псалмів — це художні тексти, наявність у них великої кількості маркованої лексики свідчить про незаперечний вплив оригіналу на текст переспіву. Шевченкові переспіви містять назви Бога, серед них можна виокремити такі назви Всевишнього:

- а) лексема *Бог* [Шевч. I: 360 (4 рази), 361 (3 рази), 362 (2 рази), 364];
- б) лексема *Господь* [Там само: 359, 361 (2 рази), 362 (4 рази), 363, 364 (2 рази)];
- в) словосполучення *Небесний Владика* [Там само: 361];
- г) лексема *пан* (у значенні *Бог*) [Шевч. II: 281 (2 рази)];
- д) *Ти* (у значенні — Бог) (у різних відмінках) (9 уживань);
- е) Т. Шевченко в переспівах псалмів використовує також номінації, що означають назви праведників, преподобних, богів: з *праведними* [Шевч. I: 358], *(чужим) богам* [Там само: 360], *преподобнії (преподобним)* [Там само: 364, 365].

У Шевченкових переспівах Давидових псалмів можемо спостерігати канонічний підхід автора щодо звертань до Бога. Т. Шевченко використовує лише дві (традиційні) форми звертання: *Боже* (іноді з означенням *милий*) (9 уживань) [Там само: 358, 359, 360, 361, 362; 14: 281] і *Господи* (5 уживань) [Там само: 361, 362; 14: 281]. Такий підхід допомагає зберегти форму церковнослов'янських перекладів Псалтиря, надати текстам псалмів канонічного й традиційного звучання.

Широке використання в Шевченкових переспівах Давидових псалмів релігійної лексики змушує класифікувати ці лексеми в такі групи (слова подані в початковій формі):

- 1) релігійно світоглядні поняття й категорії: *закон (Господній)* [Там само: 358]. Загалом — 1 вживання;

2) назви ознак: *Божий* (1 вживання) [Там само: 365], *Господній* (1 вживання) [Там само: 358], *Твій* (13 уживань) [Там само: 359, 361, 362, 363; Шевч. II: 281], *Свій* (10 уживань) [Шевч. I: 358, 359, 361, 362, 363, 365], *Його* (у значенні Божий) (2 вживання) [Там само: 362]. Загалом — 27 уживань лексичних одиниць;

3) назви духовних (нематеріальних) осіб (суб'єктів): *душа*, ужитий 8 разів [Там само: 358, 359, 360, 361, 362, 363]. За М. Скаб, «ми визначаємо концепт ДУША як макроконцепт, у структурі якого виокремлюємо насамперед дві частини — сакральну та несакральну» [25: 69]. У поезії Т. Шевченка слово *душа* вжите лише в його сакральному значенні. У цьому ряду слід ще назвати іменник *серце* (8 уживань) [Шевч. I: 358, 359, 360, 361, 362, 364; Шевч. II: 281], який у Шевченкових переспівах Давидових псалмів має значення символу зосередження почуттів, настроїв, переживань людини, здатності почувати й розуміти інших;

4) назви позачасопростірних (нематеріальних, духовних) світів: *ад* (у значенні *пекло*) [Шевч. I: 362];

5) святописемні власні назви й імена людей: *Ізраїль* [Там само: 360]; *Вавилон* (2 вживання) [Там само: 363]; *Іерусалим* [Там само: 364]; *Сіон* [Там само: 364 та прикметник *Сіонський* [Там само: 363]; *Єрмонський* [Там само: 360]; *Аарон* [Там само: 363]; *едомляне (edomські діти)* (2 вживання) [Там само: 364]. Загалом — 11 уживань названих лексичних одиниць;

6) назви об'єктів, ознак, процесів і станів релігійної практики: *праведничий* [Там само: 363]; *увірувати* [Шевч. II: 281]; *святий* (5 уживань) [Шевч. I: 360, 363, 364; 14: 281]; *блаженний (блажен)* (4 вживання) [13: 358, 364]; *воскреснути* (2 уживання) [Шевч. II: 281]; *вознестися, діла (Божі), любити* (2 вживання) [Шевч. I: 362]; *гріх, не молитися, хваленіє, благати (Бога), спаленіє, ізбавляти, смиритися, возрадуватися, скорби, взискающий (Бога)* [Там само: 360]; *помолитися* (2 уживання) [Там само: 359, 361]; *молитися* [Там само: 361]; *словословити* [Там само: 365]; *собор* (у значенні — зібрання вірян), *правий (неправий)* (3 вживання), *нелукавий, окаянный, пом'янути* (2 вживання) [Там само: 364] *хвалити (Бога)* [Там само: 365]; *восхвалити (Бога)* (2 вживання) [Там само: 359, 360]; *слава (Господа), сила (Божжа)* [Там само: 359]; *спастися* (6 уживань) [Там само: 358, 359, 361, 362]; *помагати* (4 вживання) [Там само: 359, 360, 361, 362]; *заступати, судити* (3 вживання) [Там само: 361]; *воспівати* (3 вживання) [Там само: 359, 364]; *слава (Божжа)* (6 уживань) [Там само: 359, 361, 362, 364]; *воля (Божжа)* (6 уживань) [Там само: 358, 360, 361, 362]; *правда (Божжа)* (3 вживання) [Там само: 361, 362]; *лукавий* (11 уживань) [Там само: 358, 360, 361, 362, 363, 364; 14: 281]; *нечестивий* [Там само: 358]; *карати* (3 вживання) [Там само: 362, 364]; *воздати, воцаритися* [Там само: 363]; *возвеличити* (2 вживання), *чудеса* [Шевч. II: 281]. Загалом — 96 уживань лексичних одиниць;

7) назви церковних відправ, книг та релігійних жанрів: *псалом* (3 вживання) [Шевч. I: 359, 364; Шевч. II: 281]; *притча* [Шевч. I: 359]; Загалом — 4 вживання названих лексичних одиниць;

8) назви знарядь, предметів і знаків релігійної практики: *ризи, миро, орган* [Там само: 363]; *псалтир* (у значенні — музичний інструмент), *тимпан* [Там само: 364]. Загалом — 5 лексичних одиниць;

Як бачимо, Т. Шевченко широко використовував релігійну лексику у своїх переспівах псалмів. Це 201 вживання релігійної лексики серед 1125 уживань слів у переспівах Давидових псалмів. Загалом 80 лексичних одиниць із 461 слова, використаного в Шевченкових переспівах Давидових псалмів. Очевидним є те, що порівняно зі всією лексикою, яку поет використав у своїх переспівах, кількість релігійної лексики є значною. Релігійна лексика надає переспівам Т. Шевченка особливої урочистості й піднесеності. У контексті ці слова набувають різних відтінків.

Для того, щоб повно відобразити лексичну палітру Шевченкових переспівів Давидових псалмів, важливо також дослідити морфологічний склад релігійної лексики в цих його віршах. Серед стилістично маркованих релігійних слів у переспівах переважають іменники. Наприклад: *Бог, Господь, душа, Вавилон, собор, псалтир* та багато інших. Їх нараховуємо 31 лексичну одиницю. Це понад 2/3 від усієї кількості релігійних слів, ужитих у переспівах псалмів Т. Шевченком.

Другою за кількістю є група дієслів: *молитися, славословити, увірувати, воскреснути* та багато інших. Їх нараховуємо 25 лексичних одиниць. Третьою — група прикметників: *святий, праведний, Божий, Господній, преподобний* та багато інших. Загалом — 16 слів. Невелика група займенників: *Твій, Ти, Свій, Його*.

За своїм походженням ця лексика неоднорідна. Найбільшу кількість становлять власне українські слова та слова спільнослов'янського походження. Також письменник послуговується й запозиченою стилістично маркованою лексикою. Варто зазначити, що ці запозичення мають майже однакові джерела — давньоєврейська, грецька, церковнослов'янська мови.

До давньоєврейських або арамейських лексичних запозичань належать: *Сіон, Вавилон, Іаков, Іерусалим, Аарон* та ін. Як бачимо, до давньоєврейських запозичень належать здебільшого власні назви — імена людей, назви міст, гір тощо.

Велику кількість лексичних запозичень у Шевченкових переспівах Давидових псалмів становлять слова із грецької мови *псалом, тимпан, псалтир, миро, орган*. Уживання великої кількості цих запозичень можна пояснити тим, що багато назв церковної атрибутики запозичено з грецької мови (*ікона, омофор, миро, псалтир* тощо).

Як бачимо, у поетичних творах Т. Шевченка найбільше запозичень релігійної лексики із грецької мови. Це пов'язано із грецьким церковним обрядом, традицією української церкви. Грецькі запозичення здебільшого потрапили в українську мову через церковнослов'янську. Своєю чергою, церковнослов'янських запозичень релігійної лексики Т. Шевченко використовує чимало. Прикладом тут може бути гніздо з

початковим словом *благо*, у якому поруч з *благий* (*всеблагий*), *блаженний* виступають композити (*благо* (*блага*), *благати*) та інші.

Переважно неповноголосні форми є застарілими словами, що часто вживані як частина висловлювання, наприклад: *дерево* [Шевч. І: 358]; *вражі, срамотою* [Там само: 359]; *вражої* [Там само: 360]; *владика* [Там само: 361]; *вращуєш* [Там само: 362].

Варто зазначити, що неповноголосся, які трапляються в Шевченкових переспівах (особливо псалмів), можуть бути зумовлені не стільки впливом народної мови, скільки, на нашу думку, церковнослов'янськими перекладами Біблії.

Церковнослов'янськими запозиченнями є форманти з неповноголосними префіксами *пре-* та *пред-*. Ад'єктивний суфікс *пре-* виступає в деяких явних запозиченнях з церковнослов'янської, наприклад, *преподобний*. Часто використовуваними є в Шевченкових переспівах псалмів слова із префіксом *вос-*(*воз-*): *воспою, восхвалили* [Там само: 359]; *возрадується, восхвалимо* [Там само: 360]; *вознесися* [Там само: 362]; *воздасть* [Там само: 363]; *воспоєм* [Там само: 364]; *воскресну, возвеличимо, возвеличу* [Шевч. ІІ: 281].

У поезіях Т. Шевченка рідко вживані слова з початковими *ра-*, *ла-*, як, зрештою, в українській мові загалом. Це лише іменник *раб*.

Як уважає В. Задорожний, «особливістю старослов'янської мови, що є основою пізніших церковнослов'янських її редакцій, є її книжно-літературний характер з орієнтацією в першу чергу на церковну сферу й зумовлений цим її лексичний склад, що постав у результаті перекладацької діяльності першопросвітителів слов'янства як наслідок перекладів богослужбової літератури з грецької на слов'янську, часто способом калькування» [9: 23]. На думку науковця, особливу увагу привертають слова на позначення абстрактних понять із суфіксом *-іє*. Цей суфікс здавна побутував у слов'ян, був формантом на позначення збірних іменників та під час творення віддієслівних іменників середнього роду. Цю особливість як церковнослов'янське запозичення використовував у своїх переспівах Т. Шевченко, який чудово розумів роль таких укралень як засобів релігійного стилю в контексті художнього твору. У Т. Шевченка вживання в переспівах іменників середнього роду із закінченням *-іє*, що є прямим запозиченням з церковнослов'янської лексики, трапляються порівняно часто: *спасеніє, в беззаконії, хваленієм* [Шевч. І: 360], *на отмищеніє* [Там само: 365], *подражаніє* [Шевч. ІІ: 281].

Деякі церковнослов'янські форми трапляються в Шевченкових переспівах Давидових псалмів рідше, ніж у решті його творів: спільнослов'янський за походженням тип із суфіксом *-тель* у Шевченкових переспівах Давидових псалмів трапляється лише раз: *губителей* [Шевч. І: 365]; лише раз використовує поет церковнослов'янське ад'єктивне утворення з початковим *веле-*: *велеречивий* [Шевч. ІІ: 281].

Церковнослов'янська форма дієслова *бути* — *еси* (2 особа однини) повторює церковну традицію вживання цієї форми в молитвах, цер-

ковних відправах тощо. Дієслово *еси* надає мовленню урочисто-релігійного звучання. Т. Шевченко послуговується у своїх переспівах дієсловом *еси* двічі [Шевч. I: 359].

У Шевченкових переспівах трапляються ще й такі лексичні запозичення з церковнослов'янської мови: *спаси* [Там само: 358, 359, 361], *притчу* [Там само: 359, *ізбави, вскую, скорби, взискающий* [Там само: 360], *внуши, уст, глаголи, не зрятъ, стяжати* [Там само: 361], *всує* [Там само: 361, 363], *не зрить, ніже, спас, діючих, ізриється, ада* [Там само: 362], *пребудет, пристанище, лучше, добровонне, честної, ризи, тварям, воцариться* [Там само: 363], *яко* [Там само: 363, 364], *забвен, дщере, окаянна, ложах, обоуду, язикам* [Там само: 365], *мовлявший, суєта, нищих, словеса* [Шевч. II: 281] та ін. Лексеми *муж* [Шевч. I: 358], *ушима* [Там само: 359] можна вважати як церковнослов'янськими запозиченнями, так і впливом народної мови, хоча зрозуміло, що в псалмі як жанрі релігійного впливу ці слова більшою мірою виступають церковнослов'янізмами, ніж народномовними.

В українській поетичній мові поширеним є вживання повних (нестягнених) форм прикметників (навіть субстантивованих) у різних відмінках та числах. Ця особливість є характерною й для деяких українських говірок. Також названу форму можна вважати й церковнослов'янським запозиченням, особливо, якщо це стосується поетичного мовлення. У Шевченкових переспівах псалмів цю форму часто вжито, на нашу думку, внаслідок церковнослов'янського впливу: *благая* [Там само: 360, 364]; *злая* [Там само: 361]; *теє, живая (душа)* [Там само: 362]; *злая (Вавилоня), новую (славу)* [Там само: 364]; *залізние (пута)* [Там само: 365] та ін. Окрім того, Т. Шевченко в переспівах псалмів уживає українські повні нестягнені форми прикметників, дієприкметників та займенників: *злії, тії (літа)* [Там само: 358, 359], *неситії, лукавії (люде), сильнії чужії, немудрії, шитії (омети)* [Там само: 360–362] *Єрмонськії (роси), святії високії Сіонськії (гори), глухії (органи)* [Там само: 363], *злії (едомляне), едомськії (діти), преподобнії* [Там само: 364], *лукавії (уста), такії (словеса), святії (словеса)* [Шевч. II: 281]. Використання повних форм прикметників та займенників надають мовленню поетичності й урочистості, увиразнюють стилістику твору, є ефективним засобом урочисто-релігійного мовлення в Шевченкових переспівах Давидових псалмів.

Релігійна лексика, ужита в Шевченкових переспівах Давидових псалмів, свідчить про глибоке знання Святого Письма.

Доказом обережного ставлення до мовних засобів, використаних у Шевченкових переспівах Давидових псалмів, є помірне або й зовсім поодинокі вживання в поезіях цього жанру оказіоналізмів, просторічної лексики та діалектизмів.

Щодо оказіоналізмів, використаних Т. Шевченком, то їх можна назвати такими, що утворені за аналогією до церковнослов'янізмів: *пребезумний, добретворящого* [Шевч. I: 360]; *добровонне (миро)* [Там само: 363]. Уживання таких новоутворень збагачує українську релігійну й урочисту лексику.

Використання діалектизмів у Шевченкових переспівах Давидових псалмів — явище рідкісне, втім поет іноді вводить в релігійний текст живомовні елементи.

У Шевченкових переспівах Давидових псалмів спостерігаємо діалектизми: а) фонетичні; б) морфологічні.

Серед фонетичних ми виділяємо такий елемент, як відсутність чергувань голосних *o* — *i*, *e* — *i* в коренях іменників: *сльоз* [Там само: 360], *невольники*, *камень* [Там само: 364]. Це явище може бути як діалектним виявом, так і впливом книжної мови.

У колі морфологічних діалектизмів трапляється скорочене закінчення дієслів 3-ї особи однини II дієвідміни, якщо наголос падає на основу дієслова (південно-східні українські діалекти): *понице* [Шевч. II: 281]. Хоча вживання цієї форми може бути зумовлене й впливом церковнослов'янської мови.

На лексичному рівні в Шевченкових переспівах Давидових псалмів ми не виявили діалектизмів.

Слід зауважити, що серед лексики Шевченкових переспівів Давидових псалмів можна спостерігати і яскраві ознаки художнього стилю. Це слова, ужиті в переносному значенні (наприклад, уживання форми з *гостей* (11) у значенні з *цього світу*), широке використання синонімів (наприклад, на означення людини, що живе без гріха, Т. Шевченко вживає цілий ряд прикметників та дієприкметників: *благий*, *блаженний*, *взискающий Бога*, *добретворящий*, *добрий*, *невинний*, *праведний*, *преподобний*, *святий*, *чесний* тощо, а на позначення грішників добирає такий ряд синонімів: *ворог*, *гордий*, *губитель*, *діющий злая*, *злий*, *кат*, *лихий*, *лукавий*, *лютий*, *немудрий*, *неправий*, *нерозумний*, *неситий*, *нечестивий*, *окаянний*, *пребезумний*, *проклятий*, *сліпий*, *хитрий*, *чужий*).

Переспівуючи Давидові псалми, Т. Шевченко надавав своїм переспівам особливої ритмомелодики, яка сприяла наближенню цих текстів до українських пісень. Для більшої пісенності переспівувач використовує в цих текстах чималу кількість службових слів, що складаються з однієї голосної фонемі, наприклад, сполучник *а* (9 уживань) та сполучник *і* частка *і* (80 уживань), які посилюють мелодійність тексту.

Отже, використання в Шевченкових переспівах Давидових псалмів як художніх творах запозиченої релігійної лексики, лексики на позначення церковної атрибутики, а також звертання до Бога, уживання церковнослов'янізмів та оказіоналізмів за аналогією до церковнослов'янських слів надавало цим творам особливої піднесеності й урочистості, сприяло вдосконаленню художнього стилю української мови, вплинуло на дальший розвиток перекладів і переспівів біблійних книг, зокрема Псалтиря. Т. Шевченко, спираючись на досвід перекладання й переспівування псалмів у давній українській літературі, уніс свої особливі риси в переспіви Давидових псалмів (елементи художнього стилю), надав їм особливого українського живомовного звучання, водночас зберігши впізнавані риси цього жанру.

Велика кількість біблійних висловів набула широкого поширення в українській літературній мові. Засобом релігійного стилю виступає використання в художніх творах біблійної фразеології та висловів із Біблії. Переспіви псалмів як літературний жанр, що увібрав у себе риси релігійного й художнього стилів, не минули, звичайно, і біблійну фразеологію та цитування. У художніх творах біблійні цитати чи фразеологізми «можуть скорочуватися <...>; традиційно вони можуть вживатися як українською, так і іншими мовами» [11: 9].

Біблійні фразеологізми (бібліїзми) — крилаті вислови, окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвані від біблійного тексту, можуть бути вживані як усталені (фразеологічні) одиниці мови — в узагальненому, переносному або образному значенні. Ці крилаті вислови, на відміну від інших фразеологічних одиниць, мають точно встановлене джерело походження — Біблію [Там само: 8 — 9].

Вислови з Біблії — це слова, словосполучення й речення зі Святого Письма, які вжиті в прямому значенні й підсилюють чи доповнюють авторську думку, погляд автора на те чи те явище.

Шевченкові переспіви Давидових псалмів містять зовсім невелику кількість бібліїзмів і, зрозуміло, чималу кількість висловів із Біблії. Це можна пояснити тим, що автор переспіває біблійний текст, теж — цитує Біблію, зокрема Псалтир.

Серед бібліїзмів, ужитих у Шевченкових переспівах Давидових псалмів, можна назвати такі: *яко в притчу* (43); *упасти у ворожі руки* (12); *од лукавих* (93); *вловлять душу* (93). Варто зазначити, що біблійний фразеологізм *яко в притчу* — це вислів, що зазнав авторської трансформації. За класифікацією А.М. Мелерович і В.М. Мокієнка [18], такий вид трансформації належить до еліпсису (опущення певного компонента, що його можна легко відновити за змістом): *статти притчею во язицех* (Втор. 28: 37; Пс. 30: 12, 43: 15) — *яко в притчу* (43). Зазнав трансформації в Шевченкових переспівах і бібліїзм *ловці душ* (Мт. 4: 19; Мк. 1: 17; Лк. 5: 10). Зокрема зміни граматичної будови, й стає висловом *вловлять душу* (93).

На особливу увагу заслуговують вислови з Біблії, ужиті в Шевченкових переспівах Давидових псалмів. Ці вислови переважають над біблійними фразеологізмами в названих творах. Вислови з Біблії мають пряме значення, тобто відповідають тому значенню, з яким їх ужито в Псалтирі.

Зрозуміло, що більшість висловів походить із однієї книги Біблії — Псалтиря: *безумний говорить* (Пс. 13: 1, 52: 2) (*Пребезумний в серці скаже, / Що Бога немає, / В беззаконії мерзє, / Не творить благая* (52); *блажен муж, що не йде на раду нечестивих* (Пс. 1: 1) (*Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду, / І не стане на путь злого, / І з лютим не сяде* (1); *блаженний той, кого Бог карає на землі* (Пс. 93: 12) (*Благо тому, кого Господь / Карає меж нами, / Не допуска, поки злomu ізриється яма* (93); *Бог не бачить* (Пс. 9: 34; 93: 7) (*Добро Твоє / Кров'ю потопили, / За-*

різали прохожого,/ Вдову задавили/ І сказали: «**Не зривай Господь,**/ Ніже тебе знає» (93); Бог-заступник (Пс. 17: 3; 93: 22) (*Мені Господь пристанище,*/ **Заступником** буде (93); Бог (Господь) любить і не залишає своїх людей (Пс. 93: 14) (*Господь любить свої люди,*/ **Любить, не оставить,**/ Дожидатиме, поки правда/ Перед ними стане (93); Боже, суди землю (Пс. 81: 8) (*Встань же, Боже, суди землю/ І судей лукавих* (81); сором (стид) наш (мій) перед нами (Пс. 43: 16) (*І всякий день перед нами/ Стид наш перед нами* (43) та ін. Загалом 136 уживань.

Утім, попри те, що Т. Шевченко переспівував псалми, він послуговувався й висловами з інших книг Біблії:

1) Книга Буття: *Вавилон* (Бут. 11: 9) (*На ріках круг Вавилону,*/ Під вербами в полі,/ Сиділи ми і плакали/ В далекій неволі...<...> **Вавилоня,**/ Дщере окаянна!/ Блаженний той, хто заплатить/ За твої кайдани! (136). Хоча це можна назвати й цитатою з цитати, оскільки у Псалтирі вжито цю назву, що раніше була згадана в Книзі Буття.

2) Вихід: *чудеса Господні* (Вих. 3: 20) (*Розкинь же їх, твої святіє,*/ По всій землі. **І чудесам/ Твоїм** увірують на світі/ Твої малі убогі діти (11).

3) Євангеліє від Матвія: *Божа воля* (Мт. 26: 42) (*Боже, спаси, суди мене/ Ти по своїй волі* (53); *пекло (ад)* (Мт. 16: 18) (*Якби не Бог поміг мені,/ То душа б живая/ Во тьмі ада потонула,*/ Проклялась на світі (93). Загалом 4 цитування.

4) Євангеліє від Марка: *вірувати в Бога* (Мк. 9: 24) (*І чудесам/ Твоїм увірують на світі/ Твої малі убогі діти!* (11).

5) Вислови, що походять з кількох Євангелій: *вознесися на небо* (Мк. 16: 19; Лк. 24: 51) (**Вознесися над землею/ Високо, високо,**/ Закрий славою Своєю/ *Сліпе горде око* (93); *воскреснути* (Мт. 27: 64; Мк. 16: 6; Лк. 24:6; Ін. 20: 9) (*— Воскресну я! — той Пан нам скаже. —/ Воскресну нині! Ради їх/ Людей закованих моїх,*/ Убогих, нищих... **Возвеличу/ Малих отих рабів німих!**/ Я на сторожі коло їх/ *Поставлю слово* (11). Загалом 3 цитування.

6) Соборні послання: *сила Божа* (Юд. 1: 25) (*І силу/ Твою* **восхвалили/ Твої люде і в покої,**/ В добрі одпочили,/ *Славя Господа!*. (43).

7) Одкровення (об'явлення) святого Івана Богослова (Апокаліпсис): *Боже слово* (Апок. 6:11) (*Не хотять/ Познать, розбити тьму неволі,*/ І всує **Господа глаголи,**/ І всує плачеться земля (81). Загалом 2 цитування.

Тарас Шевченко вживає у своїх переспівах 150 висловів із Біблії. Причому часто це церковнослов'янські варіанти висловів, оскільки біблійні переклади новою українською мовою з'явилися пізніше. До церковнослов'янських варіантів біблійних фразеологізмів та висловів, пов'язаних зі Святим Письмом, належать: *Молюсь, Господи, внуши їм/ Уст моїх глаголи* (внуши боже молитву мою (Пс. 53: 7); *Воспоєм чесним собором* (Воспойте господови п'єснь нову (Пс. 149: 1) та ін.).

Уводячи у свої перспіви Давидових псалмів біблійні фразеологізми та вислови з Біблії, Тарас Шевченко наснажує свої вірші особливим

сакральним змістом і піднесеністю. Цитування Біблії — характерна риса, що притаманна мові творів поета, яскрава особливість його авторського стилю. Вислови з Біблії та біблійні фразеологізми, які наближують твори поета до творів релігійної літератури, підносять українське красне письменство на високий сакральний рівень.

Трансформація висловів із Біблії в Шевченкових переспівах Давидових псалмів не ставала предметом досліджень мовознавців, хоча це цікавий факт у лінгвістиці. Услід за В. Виноградовим, вислови в прямому значенні (цитати) часто зараховують до фразеологічних єдностей, проте слід зазначити, що біблійні вислови у творах Тараса Шевченка є окремим типом. Т. Шевченко вживає вислови з Біблії й видозмінює їх залежно від контексту. Переспівуючи псалми, поет уносить зміни й у склад висловів. До таких трансформацій належать:

1) зміна в морфемній будові складників цитати: рече безумень вь сердць своемъ (Пс. 13: 1, 52: 2) — *пребезумний в серці скаже* (52);

2) еліipsis: воскресъ из мертвихъ (Мт. 27: 64, 28: 6 — 7; Мк. 16: 6; Лк. 24: 6; Ін. 20: 9) — *воскресну* (11);

3) заміна компонента у вислові на синонімічний: Блаженъ человекъ егоже аще накажеш, Госъподи (Пс. 93: 12) — *Благо тому, кого Господь карає меж нами* (93); аще възвѣдѣхомъ рѣки наша къ богѣ чуждемѣ (Вих. 20:3; Пс. 43: 21, 80: 10) — *не молимося чужим богам* (43);

4) скорочення компонентного складу (імплікація): молитесь Богѣ (Бут. 49: 25; Пс. 38: 13) — *помолюся* (12);

5) як відомо, характерною ознакою біблійних текстів є тавтологія й плеоназм. Тарас Шевченко у своїх поетичних творах здебільшого уникає цієї особливості, трансформуючи при цьому біблійні вислови. Пор.: *возрадується Іаковъ, и возвеселится Израиль* (Пс. 52: 7) — *возрадується Израїль і святий Іаков* (52).

Варто також зазначити, що Тарас Шевченко, увібравши у свою творчість традицію використання біблійних фразеологізмів та висловів із Біблії в давній українській літературі, поклав початок широкого по-слуговування цими лінгвоодинацями в переспівах та перекладах Псалтиря новою українською мовою.

Аналіз мови Шевченкових переспівів Давидових псалмів був би неповним без розгляду синтаксичних особливостей зразків цього жанру. Зокрема, це вживання художніх означень (епітетів), асиндетону та полісиндетону, інверсії, риторичних запитань і риторичних окликів, порівняльних зворотів тощо.

Порівняння в Шевченкових переспівах виражені як порівняльними зворотами, так і порівняльними реченнями: *а лукавих, нечестивих і слід пропадає, як той попів над землею вітер розмахає* (1); *яко миро добровонне з голови честної на бороду Аарону спадає росою і на шитії омети ризи дорогої; або роси Єрмонської на святії гори високії Сіонській спадають і творять добро тварям земнородним, і землі, і людям, — отак братів благих своїх Господь не забуде* (132); *і пониче, неначе стоптана*

трава, і думка ваша, і слова — неначе срібло куте, бите і семикрати перелите огнем в горнилі, словеса Твої, о Господи, такіі (11). Порівняльні речення в Шевченкових переспівах Давидових псалмів часто мають характер паралелізму, який як художній засіб притаманний Псалтиреві.

Утім, слід зауважити, що Т. Шевченко у своїх переспівах псалмів порівняння вживає лише там, де вони є в оригіналі (пор. *И будетъ яко древо насажденое при исходищихъ водъ, еже плодъ свой дастъ во время свое...* [Фалтирь: 25] — *і стане він, як на добрім полі над водою посаджене древо зеленіє, плодом вкрите* [Шевч. I: 358]).

Розвитку й утвердженню в українській мові урочисто-художнього стилю сприяє також використання в Шевченкових переспівах таких художніх засобів, як епітети, що, як відомо, є художніми означеннями й розвивають, окрім того, поетичний синтаксис української літературної мови. Епітет є одним із вагомих засобів естетизації мови, у системі епітета, як жодного іншого тропу, відбивається стиль письменника, епохи, літературного напрямку. Без вивчення цієї системи неможливо створити цілісну картину еволюції художнього та релігійного стилів узагалі та віршованої мови зокрема [15: 1].

Епітети, використані в Шевченкових переспівах Давидових псалмів, можна поділити на такі групи (за класифікацією Г. Баран [1]):

а) урочисті, які мають або релігійне забарвлення, або є елементами урочистої лексики: *Боже милий* [Шевч. I: 358; Шевч. II: 281]; *псалмом тихим, новим* [Шевч. I: 359]; *неситії гріхами* [Там само: 360]; *во тьмі ада* [Там само: 362]; *на шитії омети ризи дорогої* [Там само: 363]; *псалом новий Господові і новую славу; чесним собором, едомляне злії* [Там само: 364]; *Господи єдиний* [Шевч. II: 281] та ін.;

б) постійні: *на добрім полі* [Шевч. I: 358]; *од лютої муки, чистим серцем* [Там само: 358 — 359]; *рукою твердою своєю* [Там само: 359 — 360]; *добрю долю, кров невинну* [Там само: 360 — 361]; *Його вічний славі, душа живая, кров добру, за діла їх кроваві, лукаві* [Там само: 362 — 363]; *в дому тихім, в сім'ї тій великій, добру долю, в далекій неволі, на чужому полі, о холодний камінь, в залізніє пуга* [Там само: 363 — 365] та ін.;

в) звичайні: *на лукаву раду, хитрий ворог, в руки вражі, про давні кроваві тії літа, вороги нові, ворогам проклятим, нерозумним людям, силу, другу, ще лютішу, лукавії люде, серцем одиноким, незлим моїм оком, судом лукавим, од рук неситих, тьму неволі, судей лукавих* [Там само: 358 — 361]; *сліпе горде око, думи лукаві, братам добрим, добро певне, з голови честної, братів благих своїх, в дому тихім, в сім'ї тій великій, добру долю, язик лукавий, серцем нелукавим, на тихих ложах, царей неситих* [Там само: 362 — 365]; *лукавії уста, Твої малі убогі діти* [Шевч. II: 281] та ін.;

г) оригінальні: *взискаючий Бога, добретворящого, тьму неволі, органи глухії, мечі добрі* [Шевч. I: 360 — 361, 363, 365]; *медоточивими устами, язик отой велеречивий* [Шевч. II: 281] та ін.

Т. Шевченко у переспівах псалмів послуговується здебільшого постійними та звичайними епітетами, а також часто використовує уро-

чисті художні означення й майже не вживає оригінальних авторських новотворень. Пов'язана така особливість із рамками жанру переспіву, а також із усією тропікою Шевченкових поезій. Та це, на нашу думку, не знижує стилістики переспівів Давидових псалмів, а, навпаки, підносить їх до релігійного стилю.

Також можна зазначити, що епітети, які використовує Т. Шевченко у своїх переспівах, здебільшого виражені прикметниками, рідше — дієприкметниками (*окрадені, замучені, добретворящого, взыскающий* [Шевч. I: 359, 360]).

Ще менше поет використовує епітетів, виражених іменниками та прислівниками (*тму неволі, во тьмі ада, вознесися високо* [Там само: 361 — 362]; *семикрати перелите* [Шевч. II: 281]).

Чимало Давидових псалмів мають форму молитви. Частину з них і обрав для своїх переспівів Т. Шевченко. Зокрема це 12, 43, 53, 81, 93, 149. Для цих псалмів та їхніх переспівів характерним є вживання спонукальних речень. У Шевченкових переспівах здебільшого вжиті речення, у яких присудок — дієслово у формі наказового способу, наприклад: *Боже, спаси, суди мене/ Ти по своїй волі./ Молюсь, Господи, вчуши їм/ Уст моїх глаголи* (53). Загалом у Шевченкових переспівах Давидових псалмів ужито 12 спонукальних речень з присудками-дієсловами у формі наказового способу.

Окрім цього, у цих творах знаходимо речення бажальної модальності, у якому формальним виразником бажальної модальності виступає церковнослов'янська частка *да*: *Спаси мене,/ Спаси мою душу,/ Да не скаже хитрий ворог:/ «Я його подужав»* [Шевч. I: 359].

Часто спонукальні речення та речення бажальної модальності виступають як окличні. Здебільшого це — риторичні оклики. Окрім того, іноді риторичними окликами виступають розповідні речення. Наприклад: *«Поможи нам, ізбави нас/ Вражої наруги,/ Поборов ти першу силу,/ Побори ж і другу,/ Ще лютишу!.. Встань же, Боже,/ Вскую будеш спати,/ Од слъоз наших одвертатись,/ Скорби забувати!/ Смирлася душа наша,/ Жить тяжко в оковах!/ Встань же, Боже, поможи нам/ Встать на ката знову!»* (43); *І силу/ Твою восхвалили/ Твої люде і в покої,/ В добрі одпочили,/ Славя Господа! А нині!../ Покрив еси знову/ Срамотою свої люди,/ І вороги нові/ Розкрадають, як овець, нас/ І жеруть!..* (43) та ін. Загалом у Шевченкових переспівах Давидових псалмів можна нарахувати 18 риторичних окличних речень. Ці речення вжиті для надання поезії урочистості, піднесеності.

У Шевченкових переспівах Давидових псалмів часто трапляються риторичні запитання як елементи поетичного синтаксису. Це, очевидно, спричинено глибоким впливом на ці поезії самих першотворів, у яких часто використано риторичні запитання. Серед ужитих Т. Шевченком риторичних запитань виділимо такі: *Чи ти мене, Боже милий,/ Навік забуваєш,/ Одвертаєш лице своє,/ Мене покидаєш?/ Доки буду мучить душу/ І серцем боліти?/ Доки буде ворог лютий/ На мене дивитись/*

І сміятись!.. (12); *Коли вони, неситії/ Гріхами, дознають?* (52); *Хто ж пошле нам спасеніє,/ Верне добру долю?* (52); «*Доколи будете стяжати/ І кров невинну розливати/ Людей убогих? а багатим/ Судом лукавим помагати?..*» (81); *Доки, Господи, лукаві/ Хваляться, доколи/ Неправдою?* (93); *Хто б спас мене од лукавих/ І діющих злая?* (93); *Чи є що краще, краще в світі,/ Як укупі жити,/ Братам добрим добро певне/ Пожить, не ділити?* (132); *Якої ж ми заспіваєм?..* (136); *А словами/ Медоточивими устами/ Цілюються і часу ждуть,/ Чи швидко брата в домовині/ З гостей на цвинтар понесуть?* (11). Загалом у досліджуваних текстах виявлено 12 риторичних запитань.

Засобом поетичного синтаксису в Шевченкових переспівах Давидових псалмів виступають асиндетон та полісиндетон. Для надання динамічності поезії, а також для підсилення й перелічення прохань і благань до Бога Т. Шевченко використовує асиндетон — одну зі стилістичних фігур, яка полягає в тому, що між однорідними членами речення пропускають сполучники, щоб відтворити швидкий рух, раптову зміну явищ тощо. Наприклад: *Діла добрих оновляться,/ Діла злих загинуть* (1); *Спаси мене,/ Спаси мою душу* (12); *Нема добретворящого,/ Нема ні одного* (52); *Їдять люди замість хліба,/ Бога не згадають* (52); *Боже, спаси, суди мене/ Ти по своїй волі./ Молюсь, Господи, внуши їм/ Уст моїх глаголи* (53); *Не зрять Бога над собою,/ Не знають, що діють* (53); *Встань же, Боже, Твою славу/ Гордий зневажає./ Вознесися над землею/ Високо, високо,/ Закрий славою Своєю/ Сліпе горде око* (93); *Твої люди/ Во тьмі і неволі/ Закували... Добро Твоє/ Кров'ю потопили,/ Зарізали прохожого,/ Вдову задавили* (93). Загалом у Шевченкових переспівах Давидових псалмів ужито 14 речень з асиндетоном, що дозволило поетові відтворити динаміку колодийкового вірша.

Одна із фігур поетичної мови — полісиндетон — допомагає уповільненню розповіді, більшому її розчленуванню, що підсилює, де це необхідно, ліричність псалмів, їхню благоговійність і врочистість. Прикладами полісиндетону в Шевченкових переспівах Давидових псалмів є: *Блаженний муж на лукаву/ Не вступає раду,/ І не стане на путь злого,/ І з лютим не сяде* (1); *Доки буду мучить душу/ І серцем боліти?/ Доки буде ворог лютий/ На мене дивитись/ І сміятись!..* (12); *І кивають, сміючися,/ На нас головами,/ І всякий день перед нами/ Стид наш перед нами* (43); *І всує Господа глаголи, І всує плачється земля* (81); *Ти радуєш мою душу/ І серце врачуєш,/ І перебуєт Твоя воля/ І труд Твій не всує* (93); *І коли тебе забуду,/ Ієрусалиме,/ Забвен буду, покинутий/ Рабом на чужині./ І язык мій оніміє,/ Висохне, лукавий,/ Як забуду пом'янути/ Тебе, наша славо./ І Господь наш вас пом'яне,/ Едомській діти...* (136); *І возвеличимо на диво/ І розум наш і наш язык...* (11). Загалом налічено 12 речень із полісиндетоном. Використання поетом полісиндетону свідчить про великий вплив Святого Письма на його переспіви псалмів, адже «значне місце в тексті Біблії посідає полісиндетон — одна з фігур поетичного мовлення, виповнена повторюваними однаковими сполучниками задля посилення

ліричної виразності чи медитативності» [4: 262]. Найчастіше в Шевченкових переспівах Давидових псалмів під впливом Біблії полісиндетон виражений через уживання сполучника *і* (*И воздасть имъ господь беззаконіе ихъ, и по лукавствію ихъ погубить ихъ господь богъ* (Ψа. 93:23) [Ψа: 108]; *І нещастє їх він одверне на них, і злобою їх він погубить їх* (переклад І. Пулюя) [Пулюя: 547]; *І воздасть їм за діла їх/ Кроваві, лукаві,/ Погубить їх, і їх слава/ Стане їм в неславу* (93) [Шевч. І: 363]). Використання полісиндетону в Шевченкових переспівах Давидових псалмів свідчить про те, що цей жанр, маючи ознаки медитативної поезії, удо-сконалює урочисто-художній стиль української мови.

Як і в текстах Псалтиря в церковнослов'янських та українських перекладах, у Шевченкових переспівах виявлені постпозиції означень. Наприклад: *Но въ законъ Гдни воля его, и въ законъ его поучится день и ночь. И будетъ яко древо насажденое при исходящихъ водъ, еже плодъ свой дастъ во время свое, и листъ его не опадетъ: и вся елика аще творить, оуспѣетъ* (Пс. 1:2 — 3) [Ψалтирь: 25] і «Но в законі Господа любитьсѣя й розмишляє о законі його день і ніч! І буде він як дерево посаджене над водистими потоками, що приносить овочі свої у пору свою, і котрого лист не вяне; і що він творить, все удається йому» (Пс. 1:2 — 3) (переклад І. Пулюя) [Пулюя: 506]. Ця традиція перейшла й на Шевченкові переспіви псалмів: *А в законі Господньому / Серце його й воля/ Навчається, і стане він, / Як на добрім полі/ Над водою посаджене/ Древо зеленіє,/ Плодом вкрите. Так і муж той/ В добрі своїм спіє* [Шевч. І: 358].

На думку Г. Бурдіної, «однією з найвиразніших рис перекладів Біблії є інверсійний порядок слів у словосполученнях і реченнях, що постійно підкреслює урочисту піднесеність мови релігійного тексту» [4: 263]. У текстах Шевченкових переспівів Давидових псалмів вживання постпозиційних означень є поширеним. Таке розташування означень допомагає підсилити їхню роль у реченні, зробити на означенні логічний наголос. Наприклад: *в законі Господньому; древо, плодом вкрите* (1); *ворог лютий; в руки вражі; псалмом тихим, новим* (12); *труп ворожі; вороги нові; ворогам проклятим; стид наш; од сльоз наших; душа наша* (43); *вони, неситі гріхами; хваленієм всяким* (52); *уст моїх; на душу мою; серцем одиноким* (53); *на раді великій; кров невинну; людей убогих; судом лукавим; вдові убогій; од рук неситих; князь ваш; раб убогий; судей лукавих* (81); *душа моя; серце ваше; думи лукаві; душа живая; душу праведнику; кров добру; за діла їх кроваві, лукаві* (93); *братам добрим; добро певне; миро добровонне; з голови честної; ризи дорогої; роси Єрмонської; на святій гори високій Сіонській; тварям земнородним; в дому тихім; в сім'ї тій великій* (132); *органи глухії; едомляне злії; пісню вашу; невольники наші; язик мій лукавий; Сіон святий; дщере окаянна; дітей твоїх* (136); *псалом новий; серцем нелукавим; мечі в руках їх добрі, острі обоюду; царей неситих; окувами ручними* (149); *язик отой велеречивий; розум наш; рабів німих; думка ваша; срібло куте, бите і семикрати перелите огнем в горнилі* (11). Постпозиційні означення Т. Шевченко, наслідуючи церковнослов'янські

переклади Псалтиря, використовує також при імені Божому: *Боже милій* (12); *Господь наш* (136); *ім'я Боже* (149); *Боже милій*; *Господи єдиний* (11). Словосполучення з постпозиційними означеннями часто трапляються в Біблії та канонічних молитвах. Особливо ті, що виражені присвійними займенниками *Твій, Свій, Його, Мій*, які означають належність до Бога. Наприклад: *лице своє* (12); *рукою твердою своєю*; *силу Твою* (43); *правдою своєю* (53); *славою Своєю*; *добро Твоє*; *ділам його*; *труд Твій* (93); *братів благих своїх* (132); *судом своїм правим* (149); *людей закованих моїх, убогих, нищих*; *словеса Твої, о Господи, такі*; *чудесам Твоїм* (11).

Загалом у Шевченкових переспівах Давидових псалмів виявлено 78 словосполучень із постпозиційними означеннями. Така кількість уживань свідчить про наслідування Т. Шевченком канонічних традицій перекладів Псалтиря, а також про збагачення художнього стилю української мови, оскільки постпозиційні означення (як інверсія) є характерною особливістю й засобом не лише релігійного, але й художнього стилю.

Отже, Шевченкові переспіви Давидових псалмів увібрали в себе синтаксичні особливості як художнього, так і релігійного стилів. Використовуючи, наприклад, риторичні оклики як засоби художнього стилю, поет послуговується при цьому спонукальними реченнями та реченнями бажальної модальності, що є характерною особливістю псалма як жанру релігійного стилю. Уживаючи епітети, Т. Шевченко використовує здебільшого сакральну лексику. Автор переспівів псалмів уводить у текст низку засобів художнього стилю. Синтаксичні особливості Шевченкових переспівів Давидових псалмів свідчать про високу художню майстерність поета, його благоговійне ставлення до сакральних текстів.

Шевченкові переспіви Давидових псалмів поєднали в собі елементи художнього та релігійного стилю, удосконалили художній стиль української мови. Ці тексти стали зразками переспівів та перекладів псалмів. Українські перекладачі Святого Письма та поети, що переспівували псалми, часто послуговувалися тими мовними засобами, які використав Т. Шевченко у своїх переспівах Давидових псалмів (П. Куліш, І. Огієнко, І. Хоменко, Р. Турконяк; М. Старицький, Д. Павличко, Л. Костенко та ін.).

Услід за Тарасом Шевченком українські поети почали активно переспівувати тексти псалмів, підносячи українську мову на високий сакральний рівень. Ця традиція не перервана й у наші дні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біблія — Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад проф. Івана Огієнка. — Українське Біблійне товариство, 2004. — 1376 с.
- Псалтирь — Псалтирь. — СПб., 1851. — 178 с.
- Пулюй — Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / Переклад П.О. Куліша, І.С. Левіцького і І. Пулюя. — Trinitarian Bible Society Tynedale House, Dorset Road, London, SW 19 3 NN, England. — 249 с.

- Сковорода — Сковорода Г.С. / Упор. й прим. І.В. Іваня. — К.: Наук. думка, 1983. — 544 с.
- Шашкевич — Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького. — Львів, 1906. — С. 34 — 36.
- Шевч. — Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у 12 томах. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та інші. — К.: Наук. думка, 2001. — Т. 1. — 784 с.; — Т. 2. — 784 с.
1. Баран Г.В. Лексика Шевченкової молитви // Українська мова. — 2006. — № 1. — С. 32—44.
 2. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX — початку XX століття. — Zielona Góra — Kijow, 1999. — 160 с.
 3. Бойко Н.І. Лексичні елементи конфесійного стилю як засіб експресивності поезії Тараса Шевченка // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». — К., 2000. — Вип. 9: Філологія. — С. 55—60.
 4. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції, 5—6 жовтня 2000 р. — Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. — С. 258—265.
 5. Вахній О. <http://oko.if.ua/2011/08/12/38721/>
 6. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды — М.: Наука, 1977 — С. 162—189.
 7. Даниленко І.І. Давидова арфа й Тарасова кобза: Про «Давидові псалми» Т.Г. Шевченка // Слово і час. — 2007. — № 5. — С. 3—16.
 8. Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Шевченка. — Оттава, 1992. — 159 с.
 9. Задорожний В. До проблеми української мовної адаптації церковнослов'янських іменників на позначення абстрактних понять із суфіксом -іє // Єдиними устами: Бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — Львів, 1999. — № 3. — С. 19— 29.
 10. Кисельова Л. Шевченкові «Псалми Давидові» в історико-культурному контексті // Шевченкознавчі студії. — К., 2001. — Вип. 3. — С. 32—34.
 11. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. — К.: Либідь, 2001. — 312 с.
 12. Коптілов В. Мова перекладів і переспівів Т.Г. Шевченка // Шевченко і слов'янські народи. — К., 1964. — С. 87—107.
 13. Коропецький Р. Структурна єдність Шевченкових «Давидових псалмів» // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 185-річчя з дня народження поета. НТШ. — Нью-Йорк — Львів, 2001. — С. 152—164.
 14. Ласло-Куцок М. Велика традиція. — Бухарест, 1978. — С. 62 — 74.
 15. Лук'янчук С.В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2008. — 22 с.
 16. Лучук І.В. Евентуальні інтерпретації Псалтиря // Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13 — 15 травня 1998 р. — Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. — С. 108—115.
 17. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. — К. — Дрогобич, 2007. — 332 с.
 18. Мелерович А.М., Мокиєнко В.М. Фразеологизмы в русской речи: Словарь. 2-е изд. — М.: Русские словари: Астрель, 2005. — 853 с.
 19. Мокиєнко В. Украинская фразеология (resp. паремиялогия) и русская картина мира // Slowo. Tekst. Czas. — Szczecin, 2000. — С. 25 — 33.
 20. Молитва // Словник Біблійного Богослов'я / під ред. Ксав'є Леон-Дюфура та ін. / Перек. з другого франц. вид. / Загальна ред. д-ра богослов'я Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ. — Вид-во Отців Василіян «Місіонер». — Рим, 1992, Львів, 1996. — С. 437—443.

21. *Наливайко Д.* Шевченко, романтизм, націоналізм // Слово і Час. — 2006. — № 3. — С. 19.
22. *Німчук В.В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови. — К.: Наук. думка, 1992. — 414 с. — С. 352—353
23. *Павлюк М.* Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка // Українська література в системі літератур Європи й Америки ХІХ — ХХ ст. — К., 1997. — С. 63—94.
24. *Пахаренко В.І.* Незбагнений апостол: нарис світобачення Шевченка. — Черкаси: Сіяч, 1994. — 296 с.
25. *Скаб М.В.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: Монографія. — Чернівці: Рута, 2008. — 560 с.
26. Словник української мови.. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 8. — 840 с.
27. *Франко І.Я.* Зібрання творів у 50 томах. — К., 1977. — Т. 8. — С. 7.
28. *Шевченко В.М.* Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 560 с.

Статтю отримано 29.10.2013

Повторне редагування 29.01.2015

*Hanna Baran*¹, *Ivan Baran*²

¹ Chernihiv Regional Institute of Post Diploma Pedagogical Education
named after K.D. Ushynskiy

² Chernihiv National Pedagogical University named after Taras Shevchenko

THE LANGUAGE OF SHEVCHENKO REHASHINGS OF THE PSALMS OF DAVID

Taras Shevchenko like no other Ukrainian writers of the nineteenth century understood the role and place of means of religious style in fiction works. As a believer, perfectly knowledgeable about the books of the Holy Scripture, Shevchenko comprehended the postulates and laws of this eternal book and introduced into the texts of his works a lot of expressions from the Bible, biblical phraseologisms, appeals to God, Mother of God and saints, as well as lexemes to denote the church attributes, elements of poetic syntax for building sentences which are typical for the Holy Scriptures, genres of church literature, etc.

Notable examples of religious poetry in the works by Taras Shevchenko are the rehashes of the psalms of David.

The series "Psalms of David", written by Taras Shevchenko during the poet's creative rise, opens in a new page in the works by Kobzar, the content and value of which are not fully comprehended yet. Taras Shevchenko had appealed to the biblical themes before, but this particular series became the first poet's rehash from the Holy Scripture.

The language of Shevchenko's rehashing of the psalms of David has its own characteristics. First of all, it is a combination of religious (sacred) and artistic styles in the lyrics.

The article analyzes in detail the features of the language in Taras Shevchenko's rehashing of the psalms of David. The vocabulary of the poems has been classified according to its meaning, stylistic classification, origin, and morphological characteristics. The use of expressions from the Bible has been analyzed according to their origin and degree of modification. A syntactic feature of Shevchenko's rehashing of the psalms of David has been characterized.

Shevchenko's rehashes of the psalms of David combined the elements of both artistic and religious styles, and resulted in perfecting of the artistic style of the Ukrainian language. These texts became the examples of rehashing and translations of the psalms. Ukrainian translators of the Holy Scripture and poets who rehashed psalms often borrowed those linguistic means which were used by Shevchenko in his rehash of the psalms of David (P. Kulish, I. Ohiyenko, I. Khomenko, R. Turkonyak; M. Starytskyi, D. Pavlychko, L. Kostenko and others).

After Taras Shevchenko other Ukrainian poets actively began to rehash the texts of the Psalms, raising the Ukrainian language to the high sacral level. This tradition is not interrupted nowadays.

Key words: religious style, lexis, Biblical words, poetic syntax.

УДК 811.161.2'38

Андрій Даниленко
Pace University, New York

ГАМЛЕТ, ГЕМЛЕТ ЧИ ГАМЛЕТ: КУЛІШІВ ШЕКСПІР У КРИТИЦІ ГАЛИЦЬКИХ МОВОТВОРЦІВ

Стаття присвячена перекладам творів Вільяма Шекспіра, зробленим Пантелеймоном Кулішем 1882 р., та їх реценції галицькими мовотворцями. Кулішеві переклади розглядаються в контексті системи мовознавчих та історіософських поглядів Пантелеймона Куліша.

Ключові слова: Шекспір, галицькі мовотворці, кулішівка, високий стиль, регіональний варіант української літературної мови, загальноукраїнський стандарт.

1995 р., покликаючись на радянське видання Шекспірових творів українською мовою 1984—1986 рр., О. Лучук ствердила, що “для сучасного читача П. Куліш як перекладач В. Шекспіра не існує” (! — А. Д.), додавши, що, мовляв, “це має виправдання в тому, що Кулішеві переклади тепер належать більше до сфери історико-літературної” [19: 372; 5: 55-164]. Загальникова, бо не бере до уваги, зокрема, суспільно-політичних обставин появи Шекспірових творів українською мовою за радянських часів, заява О. Лучук є далеко не випадкова. Саме через це у пропонованій розвідці ми спробуємо довести, що наведена оцінка Кулішевих перекладів Шекспіра є укорінена в місцевій — умовно кажучи, галицькій — традиції в потрактуванні, за словами О. Лучук, “Кулішевого аспекту української Шекспіріани” [19: 372]. Як ми покажемо, підвалини цієї традиції були закладені деякими провідними діячами, передусім, народовського руху в Галичині після появи “тому першого” Шекспірових творів у перекладі Куліша 1882 р., хоча негативне ставлення до Куліша

© А.І. ДАНИЛЕНКО, 2015

сформувалося було раніше під впливом “позалітературної” культуртрегерської настанови провідних українофільських чинників Галичини [36: 6-16; 9: 354-363; 24 I: 412-413].

Щоб довести цю тезу, ми пропонуємо спочатку подивитися на передісторію Кулішевих перекладів 1882 р., що зможе пояснити характер запізнілої реакції на появу перекладів Куліша вже по його смерті, а отже, і стереотипне галицьке тлумачення Кулішевої мовотворчості, зокрема в царині “української шекспіріани”.

“Народе без путя, без чести і поваги”

Розчарований рецепцією своїх творів в Галичині наприкінці 1870-х рр., а також складнощами у стосунках із тамтешніми народовцями, Куліш заходився біля перекладу творів Шекспіра — “Гомера новосвіту”, — немовби шукаючи в цьому свого роду творчого прихистку. Утім, зацікавленість Шекспіром не була випадкова, бо вже 15 квітня 1843 р. у листі до М. Юзефовича Куліш написав про свою радість від купівлі 12 випусків Шекспіра у російському перекладі Н. Кетчера [17 I: 16]. А вже в грудні того самого року Куліш похвалився у листі до того самого респондента, що він завершив прискіпливе вивчення творчості Гомера, Данте і Шекспіра [Там само: 65]. Проте найцікавішим, з цього погляду, видається лист Куліша від 30 березня 1857 р. до наддніпрянського мецената Г. Галагана, який на той час підтримував фінансово більшість Кулішевих задумів. Переклавши першу пісню з Байронової “Чайльд-Гарольдової мандрівки”, Куліш написав своєму прихильникові, що у нього склалось було враження, буцімто “у світі нема московської мови, а є лише англійська та наша”; а тому для того, “щоб виробити форми змужичалої нашої мови на послугу думки вселюдської”, він замислив перекласти українською Шекспірова “Гамлета” вкупі з творами Шіллера, Гете й Скотта [40: 349].

Утім, залишається-таки нез’ясованим, наскільки Кулішів задум перекласти “Гамлета” був на той час серйозним. Річ у тім, що вже на початку 1860-х рр. Куліш міг змінити свої плани. Зі спогадів О. Кониського довідуємося, що Куліш під час своєї зустрічі з полтавською громадою у травні 1860 р. відмовився робити майбутню “Основу” винятково україномовним часописом, оскільки українська мова на той час ще не була, за його словами, достатньо вироблена. Коли ж О. Кониський висловив побажання, щоб хтось нарешті почав перекладати Шекспіра, Куліш зазав’язався й сказав, що Шекспіра українською мовою прочитають хіба наші правнуки [45: 53]. Як припустив пізніше Я. Гординський, усі ці суперечливі свідчення вказують на те, що Куліш міг почати працювати над перекладами Шекспіра ще в другій половині 1870-х рр., хоча Куліш був захоплений генієм Шекспіра ще з молодечого віку [5: 57].

Цікаво, що допіру 1876 р. Куліш уважав, що за винятком, можливо, невеликого числа західноєвропейських авторів та Святого Письма “переклади стирають з української мови оригінальність, і література сим

робом не піде й ступня наперед” [1: 188]. Щоправда, в листі від 27 березня 1881 р. Куліш сповістив І. Пулюя про свою працю над перекладом “Короля Ліра”, а також бажання продовжувати перекладати Шекспіра, трактуючи твори великого британця як “бич на земляцьку некультурність” [13: 38]. Справді-бо, як слушно зазначив Є. Нахлік, у перекладах Шекспіра Куліш убачав не тільки мовно-літературну, а й морально-виховну, національно-повчальну мету [24 II: 266]. Тож не випадково в листі від 26 серпня 1881 р. до О. Барвінського Куліш нашкодував своє бачення ролі Шекспіра у вихованні українського народу й умістив на додаток “молитву” до Шекспіра, яку хотів надрукувати на початку тому своїх перекладів з Шекспіра. Оприлюднена, натомість, у поетичному збірнику “Хуторна поезія” того самого року, що й перший том Шекспірових перекладів 1882 р., ця молитва набула ознак культурницького маніфесту нового типу [32 I: 254-255; 13: 38-39]: “Коли б Шекспір зробився читаннем любим, се отверезило б нашу літературу мизерну і дало б їй крила”, а сам народ позбувся б “варварства”, “козацької волі дикої” й “безумного гайдамацтва” [1: 203]. У поезії “До рідного народу” Куліш висловився ще дошкульніше щодо свого народу “без путя, без чести і поваги”, адже постав він з “пяниць, сіпак і розбишак”. На щастя й на диво, цей народ зберіг-таки “прапращурівське слово”, за допомогою якого Куліш замірявся повернути своє земляцтво на культурний шлях [32: 255]. Саме Шекспір, “батько усім народам рідний”, міг прислужитися у перекладах старорущиною цій великій справі.

Таке розуміння ролі Шекспіра на українському ґрунті з’явилося в Куліша після студій над творами харизматичного німецького історика й літературознавця Георга Готтфрида Гервінуса. Він, зокрема, уславився своїм чотиритомовим дослідженням Шекспірових творів, яке після появи у 1849—1852 рр. передруковувалося кілька разів. Куліш був у захваті від Гервінусового потрактування особистості й творів Шекспіра, який, згідно з німецьким істориком, був генієм, що стояв над усіма партіями та забобонами, будучи моральним проводирем усього людства [51 I: 1-14]. Готуючи перший том перекладів Шекспіра до друку, Куліш навіть написав до нього спеціальну передмову під назвою “Як велико цінують Шекспіра німці”. Загалом, це було докладне переповідження Гервінусових ідей, щоправда, із натиском на їх важливість для освіти українського народу. Оскільки тексту не пощастило потрапити до видання 1882 р., Куліш подав його до редакції журналу “Світ”, на чолі якого стояли І. Франко та І. Белей. Як і слід було очікувати, редакція цієї статті не надрукувала, адже, мовляв, Куліш не був обізнаний із сучасною літературою, бо Гервінус був на той час уже застарілим [38 II: 21-22; 19: 375]. При цьому І. Франко навіть не зазначив, що, переробляючи Гервінуса, Куліш спирався на російський переклад цієї праці пера К. Тимофєєва, найімовірніше її другого видання 1877 р., хоча досить подивитись на наведене паралельне місце у перекладі Куліша та К. Тимофєєва порівняно з оригіналом:

Куліш	Тимофєєв
Нехай не думає хто небудь сліпуючи або туманіючи, що <i>такий</i> поет и <i>такий</i> фило-соф проявились між <i>таким</i> народом через якийся простий случай. <i>Той самий</i> народний дух, той самий практичний, діловий, житейський розум, що создав и се госу-дарство и сю народню свободу, той же са-мий дух чи розум породив и сю премудру поезію, и сю повну досвіду философию [3: 170].	Да не подумаетъ кто-нибудь въ своемъ ос-лѣпленіи или тупоуміи, что простой случай забросилъ <i>такого</i> поэта и <i>такого</i> философа въ среду <i>такого</i> народа! <i>Одинъ и тотъ же</i> народный духъ, одинъ и тотъ же практи-ческий, дѣловой житейскій смыслъ, кото-рый создалъ и это государство, и эту на-родную свободу, породилъ и эту житейски-мудрую поезію и эту, исполненную опыта, философию [44 I: 14].

Denn Niemand sei so voll Wahn und Thorheit zu glauben, daß jene so beschaffenen Dichter und Philosophen irgend ein Zufall in dies so beschaffene Volk hineingeworfen habe! Ein Volksgeist, derselbe praktische tüchtige Lebenssinn, der diesen Staat und dieser Volksfreiheit geschaffen hat, hat auch jene lebensweise Dichtung und jene erfahrungsvolle Philosophie gestaltet [51: 11].

Утім, не згадана застарілість Гервінусового твору або й паралелізм у статті Куліша були справжньою причиною відмови І. Франка надрукувати Кулішеву статтю в журналі “Світ”. Для І. Франка як соціального демо-крата була назагал неприйнятною ідея суспільної злагоди й рівноваги, що її обстоювали Гервінус та Куліш під впливом творчості Шекспіра. Окрім цього, Куліш вибрав Гервінусів твір свідомо, незважаючи на його певну застарілість. Для перекладача важливою була ідея суспільної гар-монії та поступу в інтерпретації Гервінуса в протизагаду ідеї революційних змін у суспільстві в системі поглядів народовців та соціал-демократів. Недарма Куліш назвав Шекспірові твори “мирською Библиєю” [3: 171], погоджуючись з Гервінусом, що “стоить він [Шекспір] вище усякого пе-редсуду и духа партий, вище свого народу й свого часу” [Там само].

Одне слово, за допомогою Гервінусової теорії Куліш виробив і собі план поступового, а не революційного окультурення українського на-роду за допомогою творів Шекспіра. Такий підхід укупі з “дивовиж-ною” як на галицьких читачів мовою Куліша в його перекладах Біблії й Шекспіра заходив у протиріччя з програмовими засадами галицьких періодичних видань, що їх видавали місцеві народовці або соціал-демо-крати. Чи не було це, зокрема, однією з причин того, що Кулішеві пере-клади Шекспіра були приречені стати надбанням історії мало не тієї ж митті, як вони з’явилися друком [22: 179]?

Досить згадати у цьому місці дошкульну й багато в чому не виправ-дану критику як історіософських, так і мовознавчих поглядів Куліша у передмові І. Франка до Кулішевого перекладу “Чайльд-Гарольдової мандрівки” 1905 р.¹ З-поміж інших гріхів “ділетанта-історика”, І. Фран-

¹ Нагадаймо, що за редакцією І. Франка були надруковані такі Кулішеві переклади, як-от: “Гамлет” — 1899 р., “Приборкана гоструха”, “Коріолян”, “Макбет”, “Юлій Цезар” — 1900 р., “Ромео і Джульєта”, “Антоній і Клеопатра”, “Багацько галасу з нечевля” — 1901 р., “Міра за міру” та “Король Лір” — 1902 р. (див. Кирилюк Є. Бібліографія праць

ко назвав хибне розуміння Кулішем козащини та гайдамаччини, що ґрунтувалося на “апріорних ідеях” та “бесплодних” і “шкідливих” поглядах на українську історію [37: 5]. Згідно з І. Франком, перекручена історіософія Куліша позначилась і на його перекладах, які, буцімто, були основані на “хибнім розумінні української мови”; через це, мовляв, Куліш відцурався також “живої української людської мови” [Там само: 6]. Чи не найбільшим гріхом ув очах І. Франка була штучна староруська мова Куліша “з ніби архаїчним, а насправді церковним та москвоцьким забарвленням”; будучи застосована у перекладах, ця мова, буцімто, виходила у Куліша “неповертлива, дубово-схоластична, наївна і власне малоподібна до вірного передання оригіналу” [Там само]. Через це переклади Куліша, на Франкову думку, вже були кількома роками по його смерті незрозумілі для історика літератури, а отже, якщо згадати присуд О. Лучук, стали явищем “історико-літературної сфери”.

Загалом, І. Франко був упередженим у своїй оцінці Кулішевих перекладів як Святого Письма, так і Шекспіра [9; 24 I: 268]. Утім, він змушений був відзначити деякі позитивні риси Кулішевої мови порівняно з іншими перекладами Шекспіра, зробленими, зокрема, П. Свенціцьким 1865 р. та М. Старицьким 1882 р. Скажімо, у передмові до перекладу Кулішевого “Гамлета” І. Франко визнав його “незвичайно вдатним і гарним”; цим перекладом, писав він далі, Куліш відкрив “перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різнородністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга” [39: 21]. Критик підсумував, що “Куліш — перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народньої мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів” [Там само: 20]. Не випадково, немов продовжуючи цю аргументацію, ствердив Ю. Луцький, переклади Куліша, під оглядом їх мови, ще й досі залишаються неперевершеними порівняно з перекладами, зробленими як його попередниками, так і сучасниками.

З огляду на суперечливу Франкову оцінку Кулішевих перекладів, є всі підстави припустити, що негативне ставлення до мовотворчості Куліша з боку тогочасних та й сучасних галицьких критиків зумовлене передусім позамовними чинниками.

“Напушистый стиль и неприродна бесѣда новѣйшой еры Кулѣша”

Уже перше видання Кулішевих перекладів Шекспіра 1882 р. спричинило хвилю негативних відгуків. Першою ластівкою стала анонімна рецензія на Кулішеві львівські видання у часописі “Зоря”, хоча було ясно, що її автором був Омелян Партицький, колишній, до речі, ідеологічний споборник Куліша.

П.О. Куліша та писань про нього. — К., 1929. — С. 59—60). За словами удови, Ганни Барвінок, Куліш переклав як мінімум ще дві комедії Шекспіра — “Венецький купець” та “Цимбелін”, які через її недогляд зникли по смерті чоловіка [28: 77].

Рецензія була упереджена загалом і в деталях [18: 28]. Передусім, О. Партицький піддав під сумнів саму ідею перекласти українською мовою всі Шекспірові твори. По-перше, на його думку, не всі вони були варті перекладу. По-друге, Куліш, мовляв, уславився тим, що він звичайно не завершував своїх грандіозних планів [26: 328]. Закиди ж щодо самої мови перекладів видавалися досить наївними. О. Партицькому не сподобались “напушустий стиль” та “неприродна” мова перекладача, який надавав перевагу поодиноким словам та виразам на кшталт *вельми, фортуна, ясувати та єхидний* та “незносним кованим” іменникам на *-нне*, пор. *свідкуванне*. У деяких місцях О. Партицький навіть угледів перекладацькі хиби, тому він запропонував кілька власних перекладів відповідних місць:

П. Куліш	О. Партицький	У. Шекспір
<i>а розум слухає гайного часу</i>	<i>а дотепь (розумь) полягає на выборѣ часу</i>	<i>And wit depends on dilatory time</i>
<i>чи шваба чи вдача — се щастя військове</i>	<i>чи гараздѣ чи лихо — це щасте воєнне</i>	<i>Now good or bad — 'tis but chance of war</i>
<i>О, обернимо в лад се пересерде!</i>	<i>закѣнчѣмъ по людски сю зваду</i>	<i>[Nay] we must use expostulation kindly</i>
<i>Ні не одна ласота с такої красоти на думці в мене (Ш, 70, 178, 279, 223)</i>	<i>Менѣ не тільки роскоши на думцѣ, котрі приносить так велика краса [Там само]</i>	<i>I propose not merely to myself the pleasures, such a beauty brings with it (Sh., 1112, 313, 340, 326)</i>

Понад усе О. Партицький нарікав на лексичні “анахронізми”, нав'язні, зокрема, козаччиною, на зразок *отамання*, а також звичайні текстуальні недоречності, як-от: *очортіти, карбованець, неапольська костюда (гостець*, за рецензентом), нарешті *юхта* [Там само: 329], пор. *юхт, юхта* у словнику Є. Желехівського [54 II: 1110]. Особливо О. Партицькому не сподобались “чудацькі” слова на кшталт *брона* замість *брама*, *хвір* замість *хвороба*, *почеськи* замість *чесно*, а також *підзори* (= *підозри*), *прияцтво* (= *приятнь*), *иступленне* ‘радошне упоєне’, *улика* (= *доказ*) тощо [26: 328].

На думку рецензента, Куліш “заплюгавив” мову багатьма чужими словами, наприклад, полонізмами *кгалантний, впреймость, натхненне, цивільний* (= *чемний*), *бдію* та іншими “варваризмами” на зразок церковнослов’янського слова *алканне* [Там само]. Окрім цього, Куліш, мовляв, порушив правила української мови, запроваджуючи дивні форми на зразок *чарі* замість *чари*, що, із сучасного ареального погляду, може відбивати інший діалектний тип [20: 57]; пор. так само *дожу* (клич. відм.) замість *доже, досіг* (чол. р. мин. ч. одн.) з аналогічним *і* замість *досяг* [26: 329], пор. морфологічно зумовлений *і* в повноголосих формах на зразок *волік* [43: 774-775].

Нарешті, з-поміж фонетичних рис Кулішевої мови О. Партицькому були не до вподоби якщо не “фальшиві”, то “підозрілі” наголоси, яких годі було знайти у відомих йому українських говірках, зокрема *од ф́алши до фалшій, воспітали, перевага́, другé* тощо [26: 329]. Понад усе дратувала рецензента Кулішева “фонетична правопись” (*кулішівка*), точніше, як він заявив, її фактичний брак, оскільки кожне друге слово було писане Кулішем по-іншому “по недостатку филологического знания” перекладача [Там само]. Ба більше, фонетичний правопис, мовляв, існував на Русі здавна, а далеко послідовніше використовувався в Галичині, зокрема М. Шашкевичем. Отож, т. зв. *кулішівки* взагалі не існувало і не могло існувати, якщо не брати до уваги “безсмыслої, неоднотайної, запутаної правописи” у Кулішевих перекладах [Там само].

Певна річ, переклади Куліша не були ідеальними, особливо з погляду їх відповідності оригіналові, а також, можливо, й використання фонетичного правопису. Але останній, будучи зумовлений збалансованим співіснуванням давнього мовного демократизму з консервативною писемною традицією, пройшов кілька етапів розвитку у творчості Куліша². Усі менші закиди О. Партицького були поверховими й суперечливими, адже критик не зміг розглянути Кулішеві переклади в контексті формування загальноукраїнського літературного стандарту, над яким Куліш працював наприкінці 1870 — початку 1880 рр. Мало не всі закиди О. Партицького ґрунтувалися на регіональних прескриптивних засадах, які обмежували орієнтири в розвитку не тільки загальноукраїнського літературного стандарту, але й самої галицько-руської мови. Якщо спробувати узагальнити, то критикові йшлося не про об’єктивне з’ясування якостей перекладу, а про компрометацію його автора [41: 65]. Як слушно зазначив 1968 р. Г. Кочур, рецензію О. Партицького слід розглядати як вираз незадоволення, спричиненого політичною діяльністю Куліша [16: 30]. Додаймо, що конфлікт Куліша з молодими народовцями, зокрема О. Партицьким, мусив відіграти певну роль у виробленні й збереженні аж до сьогодні негативного ставлення галичан до Кулішевої мовотворчості. Відомо-бо, що наприкінці 1860-х — на початку 1870-х рр. П. Куліш мав з галицькими українофілами кілька прикрих суперечок, передусім фінансово-видавничого характеру, які з бігом часу переросли в особисту неприязнь. Це стосувалося, передусім, періоду співпраці П. Куліша з О. Партицьким, Н. Вахнянином та братами Барвінськими у виданні часопису “Правда”, в якому П. Куліш виступав як співредактор та активний дописувач [31: 76-93; 2: 165-240]. Утім, ніде правди діти, його розрив із співвидавцями можна пояснити почасти вдачею самого П. Куліша, чий патріотизм укупі із затятістю й педантизмом у справах непринципових частогусто спричинялися до непорозуміння з однодумцями [25: 263].

² Докладніше про особливості та періодизацію правопису Куліша див.: Даниленко А. “Пиши як мовиш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису [8].

“Мова тих перекладів зовсім не є взірцева”

Критичне ставлення до Кулішевої мовотворчості, замішане спочатку на особистих непорозуміннях Куліша з його колишніми однодумцями в Галичині, ба й поза її межами³, набуло загально регіонального характеру й збереглося до сьогодні. Докладну ревізію сучасної регіональної оцінки мовної програми Куліша, відбитої, зокрема, в його перекладах, ми залишимо до наступного разу. Зазначмо лише, що деякі сучасні автори пропонують поверхове потрактування Кулішевих спроб виробити альтернативний стандарт української літературної мови [10: 97-99], не схожий ані на нову наддніпрянську літературну мову, посталу під впливом І. Котляревського та його епігонів на народноговірковій основі з бурлескно-рустикальним забарвленням, ані на галицько-руський варіант, що часто-густо мав вияв мішаного (славено-русинського) гібриду — язичія [11: 533-535; 48: 59-74]. Звідси, ймовірно, такий дещо сумнівний присуд Кулішевої мовотворчості, що його запропонувала Г. Мацюк: “На жаль фонетичні, словотворчі, лексичні і синтаксичні особливості мови перекладів Куліша знизили високу мову Шекспіра “до надто грубої буденщини”. Новаторство Куліша витворювало негативну естетику слова: через забезпечення номінативних запитів засобами церковно-слов’янської лексики або зукраїнізованими церковними словами, через власні словотвори — усе це в цілому не збагатило виражальні можливості галицько-руської мови” [21: 122].

Варто навести протилежний погляд харківських мовознавців О.Г. Муромцевої та І. В. Муромцева на внесок Куліша в розвиток української літературної мови. Названий “оновлювачем і творцем української літературної мови”, Куліш, на їх погляд, “своєю творчістю сприяв інтелектуалізації української літературної мови, внісши до неї значну кількість слів з абстрактним значенням, збагативши семантику

³ У цьому зв’язку варто згадати критику наддніпрянця М. Костомарова, який у своєму відомому огляді літературної діяльності Куліша зупинився на його перекладах Шекспіра в контексті розвитку української літературної мови в обох історичних частинах України [15: 221-234]. Загалом, у цій статті він повторив свої думки щодо “мужицької” природи малоросійської мови та недоцільності перекладів світових творів для обмеженого розвитку цієї мови, що їх він висловив у своїй програмовій статті про завдання українофільства [14: 886-900]. В огляді 1883 р. він нагадав, що іншого, окрім просто-народного, суспільства малоросійського не існувало, а отже, малоросійська література могла бути лишень просто-народною — тож навіщо перекладати Шекспіра на Наддніпрянській Україні, де “кожний малорос” міг прочитати цього автора в російському (загально-руському) перекладі, оскільки знав цю мову нарівні з малоросійським наріччям? Натомість “південно-руське наріччя” на землях Австрійської імперії мало зовсім інший статус, оскільки ним розмовляли мільйони українців. Тому, буцімто, переклади Куліша можуть здатись малоросу “неприродними”, “штучними” й “кованими”, тимчасом як галицькому читачеві вони мусили бути до вподоби [15: 223-224]. У своїй передбаченні реакції галицьких читачів на Кулішеву мову М. Костомаров помилився. Про глибину тогочасних непорозумінь галицьких українофілів із Кулішем він не міг навіть здогадуватись.

відомих слів, розширивши їхні фразеологічні зв'язки. [...] Куліш збагатив нашу мову значною кількістю європеїзмів і цим самим підніс її загальнокультурний потенціал” [23: 16]. Отже, навів не так протилежні погляди, як цілком не сумісні оцінки Кулішевої мовотворчості. У Г. Мацюк — регіонально зорієнтована — “льокальна” — інтерпретація, тимчасом як з боку О.Г. та І.В. Муромцевих — загальноукраїнський, хоча й з надміром позитивно забарвлених епітетів, підхід, взорований своєю чергою на синтетичних поглядах Куліша.

Якщо уважно придивитись до висновку Г. Мацюк, то він видається немов непосредньо нав'язаним критичними інвективами І. Франка та Я. Гординського з його статті 1928 р. про Кулішеві переклади Шекспіра. Зокрема, немов наслідуючи О. Партицького, Я. Гординський убачив у неконсеквентних написаннях “змагання до фонетичного правопису, тобто пиши, як чуєш, без огляду на етимологію чи традицію”, пор. *ис кишені, из роду, озьде* тощо (Ш, 9, 10, 23) [5: 61]. З авторової оцінки випливало, що Куліш зовсім не розумівся на проблемах орфографічних, хоча проблема фонетизації українського правопису в перекладах Куліша видається набагато складнішою, особливо у середній період розвитку *кулішівки*. Окрім усього іншого, з погляду мовної системи, Кулішеві написання засвідчують мало не послідовну нейтралізацію дзвінких перед шумними, що зумовлене фонематичною системою дзвінкості, яка замінила систему напруженості в західних і південно-західних діалектах [8: 47; 47: 188-192]. Тож Куліш у таких написаннях є послідовним новатором, який орієнтується не на східну, а радше (південно-)західну діалектну підоснову нової орфографії.

Я. Гординський вирішив поминути увагою те, що Куліш після появи у 1869 р. свого перекладу “Пентатевха” почав уживати середньоукраїнський диграф *кз* замість латинської літери *g*; остання поруч із відбиттям “світлого” *l'* у західноєвропейських запозиченнях була звичайною на той час у галицькій практиці, зокрема у першому перекладі українською мовою “Гамлета”, надрукованому Павлином Свенціцьким (псевдонім — Павло Свій) 1865 р. у Львові, пор. *норвегский, Гамлетъ, Клявдій* (Свій, 36)⁴ й т. ін. поруч із *Гамлетъ, Клавдій* абощо в автографі Кулішевого перекладу (Г/К, 2), старанно виправленими І. Франком на західноукраїнський

⁴ Переклад П. Свенціцького, поляка з походження, але родом з України, був таким невдалим, що сам перекладач увірвав друк перекладу вже після першої дії. І. Франко так само висловився негативно про цей переклад, зроблений з польського оригіналу, написавши, що вірш “в тім перекладі справді такий непоетичний, що проза була б ліпша” [39: 18]. З лексичного погляду, це мішанка польських запозичень із численними розмовними та регіональними формами, з обмалю церковнослов'янізмів, пор. типово галицькі лексеми *овшем, морд, вандрівка, масстатичний, вонтптити* тощо (Свій, 137, 138, 40, 41); деякі з них не зафіксовані у словниках Є. Желехівського [54] та Т. Витвицького [29]. 3-поміж локальних діалектизмів можна назвати *теперки, нинькі, тутки, всенька* (Свій, 38, 138, 134). Цікаво, що схожі форми вживав Куліш у своїх ранніх перекладах (перекладах) книг Старого Заповіту.

копил у виданні 1899 р.: *Гамлет, Клявдій, Ляерт, Англійські послы* й т. ін. (К/Ф, 2). Цікаво, що схожі виправлення були зроблені І. Франком і в рукописі перекладу “Гамлета” Ю. Федьковича, підготовленому до друку в його “Драматичних перекладах” у 1902 р. З-поміж інших, до речі, нечисленних порівняно з Кулішевим перекладом, виправлень І. Франко запровадив у деяких випадках написання зі “світлим” *l*, передусім в імені головного героя трагедії, пор. *Гамлет* (Ф/Ф) проти *Гемлет* у Ю. Федьковича (Г/Ф)⁵. Цікаво, що сам Ю. Федькович був не зовсім послідовним у віддаванні цього звука у своєму “Гемлеті Віліяма Шекспіра”, пор. *Ляерт* т *Клавдій* (Г/Ф) і *Лаерт* та *Клавдій* [! — А. Д.] у редакції І. Франка (Ф/Ф), що відрізняється від його виправлень цих самих лексем у виданні Кулішевого “Гамлета”. Здається, правописні виправлення І. Франка у Кулішевих перекладах навряд чи були зумовлені, як припустив Я. Гординський, винятково “кращим почуттям мови, ніж у Куліша”. Для останнього віддавання “світлого” *l* та задньоязикового *g* залежало від давненості відповідної лексеми, пор. *лямпа*, вживана Іоаникієм Галятовським та Памвою Бериндою, у Кулішевих перекладах Святого Письма.

Передавання англійського імені *Hamlet* українською мовою стало, як ми бачимо, свого роду лакмусовим папірцем у перекладацькій стратегії літераторів з різних регіонів України. Не випадково, М. Старицький, якого довший час цькували за вживання кованих і просторічних форм у його перекладі “Гамлета”⁶, надав перевагу поширеному на підросійській Україні написанню *Гамлетъ*, пор. так само *Клавдий* без “світлого” *l*, а також відсутність задньоязикового *g* у чужих формах на вірсець *норвег*, *пролог*, *Виттенберг* проти узвичаєного написання давнього запозичення *кгвалтовний* (Г/С, 9, 10, 23, 103). Пізніше у своєму перекладі “Король Лір” 1897 р. Панас Мирний дотримувався того са-

⁵ Загалом, ставлення І. Франка до Федьковичевого перекладу видається двозначним. З одного боку, І. Франко визнав, що літературна вартість цього перекладу “дуже не висока”. З другого боку, Кулішів переклад, на його думку, був-таки бідніший на лексику та більше “шаблонний”, тимчасом як переклад Ю. Федьковича був колоритніший, хоча й менш докладний, “хрופовитий” та “невироблений” [38: VIII-X]. Така непевна Франкова оцінка Кулішевого перекладу та його мови не викликає здивування, якщо пригадати його критичне ставлення до Куліша як письменника та суспільного діяча, див. [9].

⁶ Якщо не брати до уваги нищівної рецензії в чорносотенному київському часописі “Киевлянинъ”, до критики цього перекладу долучились представники загальнодемократичних та властиво українофільських кіл. Наприклад, відомий літературознавець М. Петров уже перші переклади М. Старицького критикував за безліч провінціалізмів, полонізмів, германізмів й “невдало укованих слів”, чий значення спантеличували, на його погляд, читачів [27: 448-455]. Загалом, М. Петров мало не слово в слово повторив закиди, висловлені В. Горленком у його огляді українських видань за 1882 р. [6: 353-370]. Однак жодний з критиків не зміг навести переконливих аргументів на користь своїх закидів. Сам М. Старицький, здаючи собі справу з недостатньою виробленістю української літературної мови, свідомо використовував задля стилістичного ефекту такі діалектні форми, як *постоли* та *патериця* поруч із *парадокс* і *терраса*, про що він написав у передмові до свого перекладу [30: 1-5].

мого південно-східного морфофонологічного типу, в якому немає місця задньоязиковому *g* [46: 33-56]. Досить навести такі форми, як *Бургундія*, *Галія*, *Глостер*, *Регана* з перекладу Панаса Мирного (М, 1), в яких Куліш у своєму перекладі “Короля Ліра” послідовно відбивав задньоязиковий звук за допомогою двографа, пор. *Буркгундія*, *Кгалія*, *Кглостер*, *Рекгана* проти *Бургунд(и)* (Л/К, 1 зв., 2 зв.).

З-посеред інших дошкульних місць у Кулішевих перекладах Я. Гординський назвав використання афери (пор. *недалечко 'д* або *д' Отелла* в Ш, 53, 108), яка, щоправда, в певних випадках могла бути зумовлена Шекспіровим оригіналом, *я дам ёго тобі* (Ш, 108), пор. *I'll lay 't upon you* (Sh., 1121). Одна з північноукраїнських рис Кулішевої мови, афера була так само звичайною в його перекладах Біблії [8: 47; див. 4: 61], а також траплялась в інших взірцях книжної мови того часу, зокрема у творах Шевченка [43: 575].

Критика Я. Гординським морфосинтаксичних явищ у мові Куліша була мінімальною. Зокрема, на додаток до особливої прикметникової та займенникової форми жін. р. род. від. на кшталт *чесной* та коротких форм на зразок *рад* або *честен*, Я. Гординський навів три характерні дієслівні форми, як-от: наказовий спосіб на *-ите* (2 ос. мн.) та *-імо* (1 ос. мн.) на зразок *скажіте* та *ходімо*, “зложені форми *praeter*.” (у ґрунті речі — перфект) типу *вбачав еси*, а також часті випадки уживання *есть* [5: 62]. Зрозуміло, що цих явищ було замало, щоб їх обговорення могло вплинути на загальну оцінку мови Кулішевих перекладів, хоча граматичні явища відіграють чи не найбільшу роль у моделюванні мовостилю письменника, поготів такого, як Куліш.

У цьому зв'язку згадаймо вкрай негативне ставлення Я. Гординського до віддієслівних іменників на *-нне*, яких було, буцімто, забагато у Кулішевій мові на відміну від коротших (морфогічно простіших) форм, пор. *ошуканне*, *коханне*, *приключення* (мн.) проти *пригоди*, *розводу* (род. від.), *переступ* й т. ін. (Ш, 22, 30, 19, 12). Цікаво, що уживання таких віддієслівних іменників критикували представники етнографічного напрямку в українському мовознавстві часів Радянської України (Є. Тимченко, С. Смеречинський та О. Курило у своїх ранніх працях), що посередньо може свідчити про синтетичний характер мовостилю Куліша.

У своєму огляді Я. Гординський, щоправда, звернув особливу увагу на лексику Кулішевих перекладів, яка, на його думку, була переповнена (1) архаїзмами, (2) чужими словами, (3) вульгаризмами та (4) кованими словами [5: 61]. Утім, не все було так просто з такими словами в мові Куліша. Словництво у Кулішевих перекладах, хоч і могло видаватися місцями переобтяженим архаїзмами, вульгаризмами, запозиченнями та кованими формами, але було-таки зіструктуроване під певним стилістичним кутом зору. Усі шари лексики були підпорядковані архаїзації мови українського Шекспіра, що стосувалося передусім церковнослов'янзмів, які траплялися часто-густо у зросійщеному вигляді, пор. *жизнь*, *вертроград*, *сокровища*, *блаженство*, *преисподний*, *сонмища*

(Ш, 163, 12, 19, 51, 324). Церковнослов'янізмів у Кулішевих перекладах, справді, багато, адже вони були складовою частиною нового високого стилю Куліша, включно з його “еклезіастичним” варіантом. Навіть якщо церковнослов'янізми траплялися, на перший погляд, у “недоречних” контекстах, наприклад, у мові таких “прóстих” героїв, як Аякс у “Троїлі та Крессиді”, не можна погодитись, що вони уживалися “без якогось пляну” [5: 63]. Навпаки, Куліш уживав їх цілком свідомо задля створення нового високого стилю, в якому основну архаїзаційну функцію відігравали б церковнослов'янські лексеми, ба й у “російських шатах”, з огляду на велику кількість лакун у простомовній під основі літературного варіанта того часу.

Саме цим можна пояснити використання і властиво російських “варваризмів”, що їх треба було уникнути, на погляд Я. Гординського. Справді-бо, їх було забагато навіть порівняно з польськими або власне галицькими формами особливо в першому томі перекладів 1882 р., пор. *объяття, надежна страж* проти *брати під сторожу* (Ш, 15, 18, 22), пор. *чата і сторожа* (К/Ф, 4, 7); *стидно, доблесть, нельзя, хвастанне, плут* (проти польського *ошуст*), *простудитись, различатись, бішенство* абощо (Ш, 38, 42, 52, 271, 403). На перший погляд, до цих російських форм належить і *парус* (Ш, 41), хоча це радше східнослов'янське запозичення з грецької, що вживалось у тогочасному наддніпрянському стандарті, зокрема в Т. Шевченка⁷.

У деяких випадках такі російські “варваризми” мали певне стилістичне забарвлення, просякнуте малоросійським духом котляревщини, пор. з “Троїла та Крессиди”:

Пандар: Словами до́вгу не плáтять; дава́й їй діла́. Та вона́ знівечить тобі й діла́, як потре́бує слу́шної пра́ці. Як? Изно́в лиза́тись? Оце́ вонó, “во свиді́тельство чо́го, обі́дві сто́рони взаі́мно”.

Прóсимо до ха́ти. Пáйдú прине́су́ сві́тло (Ш, 246)

Схожу гру російськими “варваризмами” (а також церковнослов'янізмами та зменшувально-пестливими формами) спостерігаємо, наприклад, у комедії Г. Квітки-Основ'яненка “Шельменко, волосний писар”:

ШЕЛЬМЕНКО: Ось і я тутечка-здесечка! А! здоров, здоров, благоприятелю любезніший [...],

Севастьян Охрімович! Чи ще живенькі, здоровенькі хоч трохи? Жіночка, діточки?

ЧАРКОДУЄВ: Вашими молитвами всь́ благоденствуемъ (Шельменко, 222)

Що справді вражає у словництві Куліша — це вживання розмовних форм поруч із архаїчною лексикою, що, зрештою, відповідало стилістичному різнобарв'ю Шекспірових п'єс. Я. Гординський не був, здається, готовий прийняти найширший стилістичний діапазон у Кулішевих перекладах, що допускав використання таких “вulgаризмів”, як-от:

⁷ Про стилістичне навантаження цієї форми в перекладі О. Потебні з Гомерової “Одіссеї” та у творах Т. Шевченка див.: Даниленко А. Ще раз про високий стиль у Потебневім перекладі “Одіссеї” [12].

плескати, влизнути/улизнути, втокмачити, вгонобляти, зуздрити ‘зустріти’, нагибати, цмулити, розтринькати, задлятись, затуркати, рошовпати ‘зрозуміти’ та багато інших (Ш, 14, 17, 28, 52, 53, 59, 76, 77) [5: 64]. Такі слова, на переконання Я. Гординського, надавали перекладу грубості, бо Куліш, мовляв, надуживав ними. Утім, останній аргумент не переконує — у цьому випадку важить не статистика, якої в огляді Я. Гординського годі шукати, а сама наявність таких форм поруч із іншими “вульгаризмами” або “варваризмами”.

Чи не єдина позитивна риса, що її вбачив Я. Гординський у мові Кулішевих перекладів, — вдале запровадження українських слів на позначення чужих військових звань, як-от *гетьман*, *отаман*, *наказний*, *хорунжий* проти *дворянин* (Ш, 114, 18, 44). Утім, на думку критика, використання в українському Шекспірі таких форм, як *козак* та *кіш* є недоречним, пор. *козаче* (Ш, 244) для англійського ‘*Sirrah*’ (Ш, 244, Sh., 331).

Загалом беручи, висновок Я. Гординського щодо мови Кулішевого Шекспіра 1882 р. був не дуже втішним, адже “Куліш був у своїх перекладах Шекспіра доволі неперебірчивий у мові, він за мало користав із свого великого знання народної мови і за часто піддавався чужим впливам або просто поступав самовільно. Тому мова тих перекладів зовсім не є взірцева і не може ніяк дорівняти блискучій мові оригіналу” [5: 67]. Щоправда, Я. Гординський спробував-таки пояснити місцями грубий та етнографічний, а місцями й занадто високий Кулішів стиль. Справді-бо, Куліш був великим знавцем української мови, який багато чого навчився у своїх попередників. Але він, мовляв, не міг запровадити те, чого так бракувало ще в українській мові того часу, — “термінології наукових висловів”. Це могло, на думку Я. Гординського, бути причиною того, що Куліш удався до вживання численних чужих слів, а надто запозичень із “церковщини” та словництва російської термінологічної школи, послідовником якої він, буцімто, був [Там само: 9].

У цьому місці можна запитатись — а чому галицькі критики, зокрема Я. Гординський, так заходилися критикувати Кулішів мовостиль? Одним із імовірних пояснень може бути цілком регіональний *Sprachgefühl* у Я. Гординського, історично зумовлений нормалізаторською практикою його попередників, які не поділяли суспільно-культурних, зокрема й мовознавчих, поглядів Куліша. Утім, реакція Я. Гординського на переклади Куліша була запізнілою, адже на той час в обох частинах України переміг, хоча й з деякими відмінностями, популістський погляд на розвиток української літературної мови [11]. Саме через це мовна палітра Кулішевих перекладів могла здатися наприкінці 1920-х рр. Я. Гординському надто штучною. Річ у тім, що молодий галицький письменник і митець не спромігся розгледіти у Кулішеві мовотворчості цілком оригінального підходу до нормалізації української літературної мови.

Так чи так, але критика Я. Гординського, як і його попередників, хоча з інших причин, була недостатньо обґрунтованою, ба й несправедливою. Досить згадати ще й інший аргумент, який нічого спільного

не мав із синтетичним характером Кулішевої мовотворчості [42: 32-33]. Я. Гординський згадав у цьому контексті “гордовитий і неуступчивий характер Куліша”, що міг був відбитися на мові Кулішевих перекладів “своєрідним націоналізуванням церковних чи російських слів, окремим вибором звуків та форм і декуди незвичайним доббором слів”. Утім, наскільки власна вдача Куліша вплинула на його мову — важко сьогодні сказати.

“Сила і достоїнство изобразительного кгенія”

Щоб пояснити незвичайне, із сучасного погляду, сполучання у Куліша вульгаризмів, архаїчних (церковнослов’янських та книжних) виразів, а також росіянізмів разом із власне народнорозмовними елементами, запозиченими з різних українських діалектів, варто мати на увазі, що вся ця мішанина була зумовлена кількома чинниками. Передусім, треба пам’ятати про багатостильову мову самого Шекспіра. Укупі з Гервінусовим тлумаченням творчості британського драматурга вона могла безпосередньо вплинути на Куліша, якого, попри деякі суперечливі й непослідовні творчі кроки, слід сприймати як одного зі справжніх провісників сьогочасного загальноукраїнського стандарту літературної мови. Тому очевидно, що Кулішів мовостиль різуче відрізнявся від “прогалицької” позиції І. Франка, який пропагував множинність “літературних хуторів”, тобто регіональних варіантів української мови [35]. Така позиція, на думку Ю. Шевельова, “практично була безплідна” [42: 53].

Саме в такому ракурсі й варто дивитись на програмову передмову Куліша до першого тому українського Шекспіра, написану немов у відповідь майбутнім критикам його перекладів, передусім з-поміж галицьких нормалізаторів мови:

У нашому перекладі, круто позагинані лайки и грубиянські жарти, котрими Шекспір, яко великий художник, вітніює в себе пречисте и ніжне, поперекадувано так, як воно стоїть у британському оригіналі. [...] У Шекспіровій мішанині божественної поезії серця людського з гидкою прозою людської бессердечности вбачали моральню неспромогу віку ёго и хибу ёго творчества. Ми вбачаємо в ній переважливу над усіма поэтамисилу и достоїнство изобразительного кгенія (Ш).

Куліш перейняв контраст стилів у Шекспіровій мові та заклав його в підмурівок свого власного мовного варіювання, яке живилося ідеєю про множинність літературних традицій в історії української культури, починаючи від східнослов’янських часів Київської Русі. Особливо прикметним у випадку Куліша як представника наддніпрянської України є його бачення української мови та літератури в загальноноруському (східнослов’янському) контексті, що було, зрештою, ознакою тогочасної мовноідеологічної парадигми на підросійських землях [53: 519-561]. Можливо, це пояснює запровадження Кулішем великої кількості росіянізмів укупі з церковнослов’янськими та чужими формами, зокрема полонізмами, передовсім тими, що були здавна засвоєні на галицьких

землях. Історичний вимір мовної програми Куліша був так само скерований у майбутнє, чим зумовлена значна кількість новотворів, взорваних на традиційних східнослов'янських моделях, властивих не тільки українській, але й російській мовам.

Кулішева програма могла видаватись регіональним — як галицьким, так і деяким наддніпрянським — мовотворцям або проповідникам нової націоналістичної парадигми кінця XIX — початку XX ст. ідеологічно хибною. Судячи з його статті, цього погляду й дотримувався Я. Гординський, який услід за О. Партицьким шпетив Куліша за ковани слова й “орфографічну фонетику”, що разили галицького читача у його перекладах. Утім, коли придивитися до кованих слів і виразів, то деякі з них виявляються насправді книжними (слов'янськими) або розмовними російськими виразами. Оскільки їх не було в місцевому *язичії*, то вони, справді, могли сприйматись носіями регіонального варіанта української мови (койне), вживаного в Галичині та Буковині [52: 19-20; 34: 353-370], як штучні та, як мінімум, незвичайні⁸. До них можна віднести такі, як-от: *военищина, клянчить, побударажте* (наказ. сп. 2 ос. мн.), *жорсткі, провинність, прозірливість* (Ш, 10, 11, 15, 12, 28, 261). Дивно, що Я. Гординський вважав деякі застарілі форми на зразок *провадити* (= *говорити*) або запозичення на кшталт *вконтентування* (Ш, 181, 344) застарілими. Цікаво, що першої з цих лексем у значенні *verbum dicendi* немає в словнику Є. Желехівського [54 II: 767], хоча й трапляється в творах Захарія Копистенського та “Енеїди” І. Котляревського, а також у мові інших наддніпрянських авторів [33 II: 462; 7 II: 462]. Що стосується другої з наведених лексем, то вона видається типово галицькою, яка, хоча й не засвідчена у словнику Т. Витвицького, трапляється в словнику Є. Желехівського [54 I: 363]. У Кулішевім перекладі вибір цієї лексеми був зумовлений, здається, відповідною формою в тексті Шекспірової “Комедії помилок”:

КУПЕЦЬ: Бажаю вам **вконтентування**, пане. (Ш, 344)

I MERCHANT: Sir, I commend you to your own **content**. (Sh., 5)

Отже, попри критичне ставлення галичан до Куліша і його перекладів з Шекспіра, здається, є підстави вважати його за неперевершеного нормалізатора, радше синтезатора стилів, який майстерно експериментував різними мовними засобами, наявними на той час у “мало виробленій літературній мові” (М. Старицький). Це були як рідномовні, так і чужі елементи, запозичені з більш “просунутих” літературних мов. Коли провести паралель із його історіософськими поглядами, що ґрунтувалися на моделі та запитах демократично структурованого суспільства, Куліш у своїх Шекспірових перекладах запропонував перший “секулярний” варіант високого стилю в новій українській літературній мові. Цей

⁸ Критику сучасного “поліхуторянського” підходу до української літературної мови, зокрема в праці Л. Ткач, див.: *Danylenko A. Forward into the past, or how to particularize new standard Ukrainian* [49].

варіант мусив доповнити конфесійний варіант високого стилю, що його підвалини Куліш заклав у своїх перекладах Святого Письма⁹.

Кулішева візія “секулярного” варіанта високого стилю в новій українській літературній мові не була однією можливою на той час. Вона змагалася з іншими альтернативними мовними програмами, які в концентрованому вигляді були представлені й у перекладах Шекспіра, зроблених як сучасниками Куліша (М. Старицький), так і його наступниками (Панас Мирний, Леся Українка, І. Франко, М. Кропивницький). Однак наскільки мовно-перекладацьке новаторство Куліша вплинуло на цих письменників та їхній мовостиль — це вже тема іншої розвідки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Свій — Гамлеть. Данський королевичь. Переклав Павло Свій. — Нива. — 1865. — № 2. — 20 січня. — С. 36—42; № 4. — С. 52—56; № 5. — 20 лютого. — 69—73; № 7. — 10 марта. — С. 101—104; № 8. — 20 марта. — С. 117—120; № 9. — 30 марта. — С. 132—138.
- Г/Г/С — Куліш П. О. Гамлет. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 18, № 37.
- Г/Ф — Гамлеть Принць данський. Пер. на українську мову М.П. Старицький. — Київ, 1882.
- Г/Ф — Гемлет Віляма Шекспіра. Перевів Ю. Федькович // Ін-т літератури НАНУ, ф. 58, № 84.
- К/Ф — Уїлліям Шекспір. Гамлет. Принц данський. Переклад П.А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями Др. Ів. Франка. — Львів, 1899.
- Л/К — Куліш П. О. “Король Лір”. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 18, № 39.
- М — Мирний Панас. Король Лір. Переклад з Шекспіра // Ін-т літератури НАНУ, ф. 5, № 232.
- Ф/Ф — Гамлет // Писання Юрія Осипа Федьковича / За ред. І. Франка. — Львів, 1902. — Т. 2 (2): Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича. — С. 1—173.
- Ш — Шекспірові твори з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том первий. Оттело. Троїл та Крессіда. Комедія помилок. — Львів, 1882.
- Шельменко — Квітка-Основ[']яненко Г. Шельменко, волосний писар // Твори Григорія Квітки-Основ[']яненка. — Львів, 1905. — Т. 2. — С. 203—261.
- Sh. — The Complete Plays and Poems of William Shakespeare. A New Text Edited with Introduction and Notes by William Allan Neilson and Charles Jarvis Hill. — [Northampton, Mass.], 1970.

1. Барвінський О. Спомини з мого життя. — Нью-Йорк, К., 2004. — С. 188.
2. Возняк М. Останні зносини П. Куліш з галичанами: (з додатком його листування з М. Павликом) // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. СXLVIII. — С. 165—240.
3. Возняк Т. Гервінусів “Шекспір” в очах П. Куліша // Збірник заходознавства. — К., 1930. — 169—176 (с. 170).
4. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів св. Письма на українську мову в 19—20 вв. // Український вільний університет. Наукові записки. — Мюнхен, 1988. — Ч. 13: Праці мовознавчої комісії. — С. 29—92 (с. 61).

⁹ Даниленко А. Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша [10]; Даниленко А. “Пиши як мовиш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису [8]; про переклади Святого Письма в контексті появи Валувєвського указу 1863 р. див.: Danylenko A. The Ukrainian Bible and the Valuev circular of 18 July 1863 [50].

5. *Гординський Я.* Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки НТШ. — Львів, 1928. — Т. СXLVIII. — С. 55—164 (с. 57, 61, 63, 64).
6. *Горленко В.* Малорусские издания 1882 года // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — С. 353—370.
7. *Грінченко Б.* Словарь української мови. — Берлін, 1924. — Т. 2. — С. 462.
8. *Даниленко А.* “Пиши як говориш...”, або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису // Мовознавство. — 2012. — № 4. — С. 37—54.
9. *Даниленко А.* “Хай дуфает Сруль на пана”: до історії стосунків І. Франка з П. Кулішем // Філологічні студії / За ред. Л. А. Лисиченко та ін. — Харків, 2009. — С. 354—363.
10. *Даниленко А.* Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / За ред. В. В. Німчука та ін. — К., 2011. — С. 86—101 (с. 97—99).
11. *Даниленко А.* Формування нової української літературної мови: з історії неоголошеного змагання правобережної і лівобережної України XVIII ст. // Записки НТШ. — Львів, 2009. — Т. CCLVII. — С. 505—535 (с. 533—535).
12. *Даниленко А.* Ще раз про високий стиль у Потебневім перекладі “Одіссеї” // Wiener slavistisches Jahrbuch. — 1999. — Bd. 45. — С. 231—250.
13. *Зеров М.* До джерел. Історично-літературні та критичні статті. — Стейт Каледж. Па., 1967. — С. 38.
14. *Костомаров Н.* Задачи украинофильства. — Вѣстникъ Европы. — 1882. — Т. 93. — С. 886—900.
15. *Костомаров Н.* Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность // Киевская старина. — 1883. — Т. 5. — С. 221—234.
16. *Кочур Г.* Шекспир на Украине // Мастерство перевода 1966. — Москва, 1968. — С. 26—59 (с. 30).
17. *Куліш Пантелеймон.* Повне зібрання творів. — К., 2005. — Т. 1: Листи 1841—1850. — С. 16.
18. *Лазурський В.* Шекспір українською мовою // Записки Одеського наукового при У.А.Н. Товариства. Секція історично-філологічна. — Одеса, 1929. — № 3. — С. 22—38 (с. 28).
19. *Лучук О.* Шекспір у листах Пантелеймона Куліша // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ). — Львів, 1995. — Т. ССXXXIX. — С. 371—376 (с. 372).
20. *Матвіяс І. Г.* Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові // Мовознавство. — 2006. — № 5. — С. 52—65 (с. 57).
21. *Мацюк Г. П.* Куліш і розвиток літературної мови в Галичині // Третій Міжнародний конгрес україністів. 26—29 серпня 1996 р. Мовознавство. — Харків, 1996. — С. 120—14 (с. 122).
22. *Москаленко М.* Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. — 2006. — № 5/6. — С. 176—194 (с. 179).
23. *Муромцева О. Г., Муромцев І. В. П.* Куліш як оновлювач і творець української літературної мови // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 175-м роковинам від дня народження письменника. — Харків, 1995. — С. 11—17 (с. 16).
24. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. — К., 2007. — Т. 1. — С. 412—413.
25. *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871—1877. — Львів, 1910. — С. 263.
26. [Партицький О.] Львівські видання Пант. А. Куліша [Рец. на:] Шекспірові твори з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Том первий: Отелло, Троїл та Крессида, Комедія помилок // Зоря. — 1882. — 1 листопада. — Число 21. — С. 327—330 (с. 328, 329).
27. *Петров Н. И.* Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія. — Киев, 1884. — С. 448—455.
28. *Пулюй І.* Нові і перемінні зв'язки. — Відень, 1905. — С. 77.
29. Словник польсько-церковнослов'янсько-український Теодора Витвицького / За ред. Й. Дзензелівського та Я. Рігера. — Варшава, 1997.
30. *Старицький М.* [Передмова] // Гамлетъ Принцъ данський. Пер. на українську мову М.П. Старицький. — Київ, 1882. — С. I—V.

31. *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 // Україна. — 1927. — № 1–2. — С. 76–93.
32. Твори Пантелеймона Куліша. — Львів, 1908. — Т. 1. — С. 254–255.
33. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVII ст. / За ред. В. В. Німчука та Г. С. Лисої. — К., Нью-Йорк, 2002. — Т. 2. — С. 462.
34. *Ткач Л.* Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. — Чернівці, 2007. — С. 353–370.
35. *Франко І.* Говоримо на вовка, скажімо за вовка // Зоря. — 1891. — Число 18. — С. 356–358.
36. *Франко І.* Из переписки П. Куліша з галичанами. 1870–71р. // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. XXVI. — С. 6–16.
37. *Франко І.* Передмова // Гордон Байрон. Чайльд-Гарольдова мандрівка. Переклад Панько Куліш / За ред. І. Франка. — Львів, 1905. — С. III–VII (с. V).
38. *Франко І.* Передмова // Писання Юрія Осипа Федьковича / За ред. І. Франка. — Львів, 1902. — Т. 2 (2): Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича. — С. XXI–XXII, прим. 1. — С. V–XIII (с. VIII–X).
39. *Франко І.* Передмова // Уїлліам Шекспір. Гамлет. Принц Данський. Переклад П.А. Куліша / За ред. І. Франка. Львів, 1899. — С. III–XXI (с. XXI).
40. Частная переписка Г.П. Галагана. 3. Письма П.А. Кулиша // Киевская старина. — К., 1899. — Т. 66: Сентябрь. — С. 349.
41. *Шаповалова М. С.* Шекспір в українській літературі. — Львів, 1976. — С. 65.
42. *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. — Львів, Нью-Йорк, 1996. — С. 32–33.
43. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови. — Харків, 2002. — С. 774–775.
44. Шекспиръ Гервинуса. Перевѣль съ нѣмецкаго Константинъ Тимофеевъ. — Москва, 1877. — Т. 1. — С. 14.
45. *Шенрок В.* П.А. Кулиш (Биографический очерк). — К., 1901. — С. 53.
46. *Danylenko A.* From *G to H* and again to *G* in Ukrainian: between the West European and Byzantine tradition? // *Die Welt der Slaven*. — 2005 — Vol. 50 (1). — P. 33–56.
47. *Danylenko A.* Slavica et Islamica: Ukrainian in Context. — München, 2006. — P. 188–192.
48. *Danylenko A.* The new Ukrainian standard language of 1798: Tradition vs. innovation // Bethin Ch. Y. (ed.). *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists, Ohrid, September 2008*. — Bloomington, IN, 2008. — P. 59–74.
49. *Danylenko A.* Forward into the past, or how to particularize new standard Ukrainian // *Slavic and East European Journal*. 2009. — Vol. 53 (3). — P. 471–476.
50. *Danylenko A.* The Ukrainian Bible and the Valuev circular of 18 July 1863 // *Acta Slavica Iaponica*. — 2010. — Vol.28 (1). — P. 1–21.
51. *Gervinus G.G.* Shakespeare. — Leipzig, 1849. — Bd. 1. — S. I–XIV.
52. *Shevelov G.Y.* The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century. 1900–1941. — Cambridge, Mass., 1989 — P. 19–20.
53. *Symaniec Virginie.* La construction idéologique slave oriental. Langues, races et nations dans la Russie du XIXe siècle. — Paris, 2012. — P. 519–561.
54. *Żelechowski E.* Ruthenisch-deutsches Wörterbuch. — Lemberg, 1886. — Bd. 1-2.

Andrii Danylenko

Pace University, New York

HAMLET, HEMLET OR HAMLJET: PANTELEJMON KULIŠ'S SHAKESPEARE IN THE CRITIQUE OF GALICIAN NORMALIZERS

The article is devoted to the place of Shakespeare and his plays in Pantelejmon Kulish's system of historiosophic and linguistic views, as well as their reception by such Galician normalizers of standard Ukrainian as Omeljan Partyč'kyj, Ivan Franko, and Jaroslav Hordyns'kyj. Kulish's first translations of Shakespeare, published in L'viv in 1882, are discussed in connection with the translator's intention of creating a new, 'all-Ukrainian' secular variant of the high style appropriate of new standard Ukrainian in the making.

The author concludes that the negative reception of Kuliš's language program was triggered not only by personal and socio-political factors but also by the regional *Sprachgefühl* as reflected in the language practice of local Russophiles and populists who did not share Kuliš's linguistic views and language practice, in particular the use of phonetic script (*kulishivka*). A special emphasis is placed on Ivan Franko's theory of 'multiple homesteads' (varieties) of new standard Ukrainian which was fraught with danger in the ethno-linguistic and political sense. The author argues that Kuliš, in his first translations of Shakespeare, proved to be a versatile normalizer who was aptly experimenting with various stylistic devices. In order to create a new high style proper of 'the Ukrainian Shakespeare, he searched, sometimes too sweepingly, for a system of stylistically variegated elements. They were both native or loan devices borrowed from Church Slavonic and more standardized languages like Russian and Polish. As in his historiographic views, rooted in the model, prospects, and demands of structured society, Kuliš managed to offer in this case the first secular variant of the high style to be placed on par with its ecclesiastical variant which he elaborated on in his biblical translations.

Key words: Shakespeare, Galician normalizers, *kulishivka*, high style, a regional variety of standard Ukrainian, the all-Ukrainian standard of literary Ukrainian

Мовна мозаїка

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ – ПОЛІЦІЙНИЙ – ПОЛІЦЯНТ

Зовсім недавно до українського вжитку ввійшло слово *поліція* на означення нового державного органу, створеного для охорони громадського порядку. Відразу почали вживати і похідний від нього прикметник *поліцейський* та відприкметниковий іменник *поліцейський* зі значенням особи, яка працює (служить) в поліції: *В Україні з'явиться єдиний поліцейський спецпідрозділ — "Корпус оперативно-раптової дії"* (Інсайдер, 13.03.2015); *Наступного тижня поліцейський патруль повністю замінить міліцію в аеропорту "Бориспіль" і на трасі Київ — Бориспіль* (Україна молода, 5.10.2015); *Звертаючись до людини, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та показати на її вимогу службове посвідчення, не випускаючи його з рук* (Права, обов'язки і повноваження національної поліції); *Тепер поліцейський у Львові чи в будь-якому іншому українському місті повинен патрулювати визначену територію... та забезпечувати охорону громадського порядку* (Львівський портал, 21.04.2015). Проте прикметник *поліцейський* утворений не за українським, а російським зразком, бо в ньому перед суфіксом **-ськ-** використано структурну прокладку **-ей-**, пор. російські *милицейский, полицейский, армейский* та ін. В українській літературній мові від іменників на **-ія** прикметники утворюють переважно за допомогою суфіксів **-н-** (пор.: *Біблія — біблійний, коаліція — коаліційний*) або **-ськ-** (*армія — армійський*). Від слова *поліція* органічним для української мови є прикметник *поліційний*, який подають перекладні російсько-українські словники (переважно на другому місці, після прикметника *поліцейський*) і який був уживаний, пор.: *Там його [Кониського] держали під поліційним доглядом...* (І. Франко); *То не поліційний свисток, то свисток спортивний* (Пігмаліон, перекл. О. Мокровольського); *...всі матеріали про УВО-ОУН з поліційних архівів колишньої польської та гітлерівсько-німецької держав... опинилися в руках большевиків* (П. Мірчук. Нарис історії ОУН). Так само потрібно замінити і поширену сьогодні неукраїнську назву *поліцейський*, якою іменують особу, що працює в поліції. Зважаючи на вже помітне в мовній практиці намагання утворювати від іменників на **-ія** назви осіб за допомогою суфікса **-янт** (пор.: *коаліція — коаліціант, міліція — міліціант* та ін.), рекомендуємо для вжитку назву *поліціант*, якою послуговуються автори деяких видань, пор.: *Патрульні поліціанти допомогли оформити всі знайдені речі* (Львівська газета, 6.10.2015); *Бажання стати новими поліціантами.. висловило понад 30 000 українців, які подали заявки на конкурс* (ВВС Україна, 25.02.2015).

Отже, українською мовою органічніше вживати *поліційний* замість *поліцейський* та *поліціант* замість *поліцейський*.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'367.633

Лариса Колібаба

Інститут української мови НАН України, м. Київ

АКТУАЛІЗОВАНІ ПРИЙМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХІ сторіччя

У статті досліджено явище актуалізації прийменників як одну з тенденцій розвитку прийменникової системи української літературної мови початку ХХІ ст. Установлено та проаналізовано дві групи прийменників: 1) прийменники, що після тривалої перерви повернулися до активного мовного вжитку; 2) прийменники, використання яких активізувалося на початку ХХІ ст. Визначено функціонально-стильові сфери вживання актуалізованих прийменників в українській літературній мові початку ХХІ ст., оцінено доцільність їхнього використання з погляду мовної практики.

Ключові слова: актуалізація, активізація, прийменники, публіцистичний стиль, науковий стиль, словник.

Прийменники — це найдинамічніший, найвідкритіший тип службових одиниць, у кількісному і якісному складі якого під впливом екстра- та інтралінгвальних чинників постійно відбуваються зміни. Вони виявляються насамперед у поповненні прийменникової системи новотворами та у внутрішній взаємодії в межах системи наявних прийменників, одні з яких на певному етапі розвитку мови витісняють інші на периферію мовного вжитку.

Динамічні процеси в прийменниковій системі української літературної мови впродовж багатьох десятиріч привертають пильну увагу дослідників. Проблеми встановлення точної кількості прийменників окремих семантичних типів й усєї прийменникової системи загалом, визначення морфологічного статусу новотворів та їхнього адекватного лексикографічного потрактування досліджували в різні часові періоди О.С. Мельничук [11], С.М. Приходько

© Л.М. КОЛІБАБА, 2015

[13], І.Р. Вихованець [5], З.І. Іваненко [6], Р.О. Куцова [9], О.В. Бугаков [3], Г.С. Балабан [1], І.В. Мейзерська [10] та інші українські мовознавці.

Крім активного поповнення прийменникової системи української мови новотворами, ще однією сучасною тенденцією її розвитку є актуалізація наявних прийменникових одиниць — їхня внутрішня взаємодія всередині самої системи, що відбувається у двох напрямках: 1) власне актуалізація прийменників — повернення після тривалої перерви до активного функціонування тих із них, які внаслідок екстралінгвальних чинників були витіснені на периферію мовного вжитку; 2) активізація вживання на початку XXI ст. частини прийменників у певних функціонально-стильових сферах.

Лексичні одиниці, що після тривалої перерви поступово повертаються до активного мовного вжитку, у науковій літературі називають неоднаково: «відроджені», «реактивовані», «ревіталізовані», «внутрішні входження, або внутрішні неологізми», «актуалізовані» [26: 87–88]. Із-поміж цих найменувань найістотніше сутність позначуваного явища, на думку О.А. Стишова, відбиває назва «актуалізовані» [26: 88]. Проте в сучасній лінгвістичній літературі термін «актуалізовані» використовують не лише щодо мовних одиниць чи засобів, які після тривалої перерви поступово повертаються до активного функціонування, а й стосовно тих із них, що в мовній практиці XXI ст. стали вживатися значно активніше, ніж у попередній період [12; 27: 9]. Головною ознакою актуалізованої групи лексики мовознавці вважають «перехід лексичних одиниць із периферії до ядра словникового складу завдяки функціональній активності передусім у мові ЗМІ» [26: 88].

Крім лексичних одиниць, на початку XXI ст. актуалізації зазнають також граматичні одиниці, серед них і прийменники. Їх також кваліфікуємо як актуалізовані. Залежно від ступеня «відродження» (повної «реабілітації» чи лише активізації у вживанні) усі актуалізовані прийменники поділяємо на дві групи: 1) прийменники, що повернулися до активного мовного функціонування після тривалої перерви; 2) прийменники, використання яких активізувалося на початку XXI ст.

До першої групи зараховуємо прийменники, що за радянського періоду були витіснені на периферію мовного вжитку, а нині повертаються до активного функціонування у зв'язку з «посиленою увагою суспільства до української історії та мови» [26: 88], прагненням установити та відновити «якомога питоміші, органічніші основи» української літературної мови [27: 10], тенденцією до відродження національної ідентичності. Такі прийменники разом з іншими словами «зафіксовані в радянських лексикографічних джерелах як нормативні, але для багатьох представників середнього й молодшого покоління українців незвичні або й невідомі, оскільки в мовній практиці, орієнтованій на зближення з російською мовою, вживання таких лексем не заохочувалося, а то й негласно заборонялося (є свідчення, що в редакції ЗМІ надсилалися списки проскрибованих слів під грифом «для службового користування») [26: 93].

Зокрема, на початку ХХІ ст. спостерігаємо повернення до прийменникової системи української мови прийменника **попри**, що його так само, як і прийменники *незважаючи на*, *всупереч*, *наперекір* та ін., використовують для передавання допустових відношень. Цей прийменник зафіксований у «Словарі української мови», але з двома іншими значеннями: локативним — «біля, коло, мимо» та соціативним — «разом із» [22 III: 336]. Проте вже в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського прийменник *попри* разом із прийменником *всупереч* подано з допустовим значенням як український відповідник до російського *несмотря на* [15 II (3): 969]. У лексикографічних працях радянської доби цього прийменника або взагалі немає [16; 17], або його вживання обмежено ремаркою «заст.» [18 II: 134; 24 VII: 224], хоч ним активно послуговувалися радянські письменники, пор.: *Сивоок, попри свою молодість, мав не одну й не дві нагоди переконатися, що до щастя й добра шлях завжди предовгий, а до лиха — раз ступнути* (П. Загребельний); *Попри всі злигодні і турботи переднього краю Хома навіть погладшав, щоки мав, як налиті* (О. Гончар); *Хоч деякі буржуазні писаки заперечували його існування, попри їх волі, український пролетар жив* (І. Цюпа) та ін.

Сучасна мовна практика засвідчує активне функціонування прийменника *попри* з допустовим значенням крім художнього також у публіцистичному та науковому стилях, пор.: *Попри загрозу арешту, ба навіть розстрілу, волонтери вивезли людей з окупованої Луганщини* (телеканал «СТБ», 23.03.2015); *У середмісті столиці, попри стрілянину та намагання втекти, затримали банду* (телеканал «НТН», 26.03.2015); *Ані Лорак заспівала попри протести* (телеканал «ІSTV», 27.11.2014); *Правозахисники закликають посилити тиск на Азербайджан попри помилування в'язнів* (радіо «Свобода», 19.03.2015); *Дорогий бензин попри дешеvu нафту* (інтернетівська газета «Українська правда», 10.02.2015); *Попри репрезентативність названих напрямків... поки що немає праць, які б системно представляли лексико-семантичне поле «простір» у проекції на мову сучасної української поезії* (Л. Прокопович); *Попри це комунікативна інтенція має чітку систему різнорівневих мовних одиниць, що увиразнюють і її категорійний статус* (С. Шабат-Савка) та ін. Унаслідок широкого вживання прийменника *попри* в різних функціонально-стильових сферах у словниках початку ХХІ ст. його зафіксовано без будь-яких стилістичних обмежень [4: 179; 19: 594; 23: 276; 20: 388; 21 II: 541].

Упадає в око дедалі частіше використання в сучасних засобах масової інформації та наукових текстах повернених до вжитку вторинних прийменників *на кшталт*, *на штиб*, *на манір*, *на взір* та *на взірець*, які є синонімічними виразниками порівняльної семантики. Вони «вказують на те, що хтось подібний до чогось, або щось подібне до чогось, наслідує когось, щось» [1: 179]. Із-поміж них на початку ХХІ ст. найвищою активністю та стилістичною нейтральністю вирізняється сполука *на кшталт*, пор.: *Ситуація продемонструвала недолугість окремих аспектів конституційної реформи, що у свою чергу може з часом (4–7 років) привести до нових*

соціально-політичних катаклізмів *на кшталт* Помаранчевої революції (газета «Урядовий кур'єр», 15.12.2005); *МВС має намір розформувати всі спецпідрозділи та створити єдиний спецназ на кшталт* американського SWAT (інтернетівська газета «Українська правда», 05.02.2015); «Кобзар» є свого роду релігійною книгою українців, чимось *на кшталт* українського Євангелія (О. Ткаченко); ...кваліфікуватимемо службові слова словами-морфемами, а реченнєві одиниці *на кшталт* вигуків — словами-реченнями (І. Вихованець); *Противники мовно-національного відродження нашої батьківщини висувують різні теорії на кшталт* «українськомовна і російськомовна Україна»... (О. Пономарів); *Досліджуючи номен російської мови на кшталт* обідня, вечерня, заутрення, дослідник [О. Потєбня] зауважує, що вони «як іменники застигли у нечленованій формі...» (А. Нелюба) та ін.

Г.С. Балабан вважає *на кшталт* новотвором у системі прийменників української літературної мови [1: 179]. Проте з цією думкою важко погодитися, оскільки сполука *на кшталт* без будь-яких стилістичних обмежень зафіксовано ще в «Словарі української мови» [22 II: 336] та деяких лексикографічних джерелах радянського періоду [16: 533; 28 II: 424; 24 IV: 426]. У словниках новітньої доби цей похідний прийменник також подано як стилістично нейтральний [19: 540; 23: 187; 25: 485; 21 II: 414].

Прозора похідність сполуки *на кшталт* від прийменниково-відмінкової форми *на + кшталт* зумовлює дискусії мовознавців з приводу визначення її морфологічного статусу. Зокрема, одні дослідники вбачають у семантиці цієї одиниці частку образності й зараховують її або до групи міні-ідіом, або до фразеологізмів, інші — до еквівалентів, уживаних зі значенням прийменника, чи прийменників [1: 180]. Ми погоджуємося з думкою Г.С. Балабан, що активне функціонування сполуки *на кшталт* у публіцистичному та науковому стилях сучасної української літературної мови дає підстави зарахувати її до власне-прийменників [Там само].

До реєстру одиниць, що зазнали «репресій», належить і сполука *на штиб* [14: 376]. Її зафіксовано в низці лексикографічних праць різних історичних періодів [22 IV: 513; 7 II: 35; 15 III (1): 364; 28 VI: 526; 24 XI: 537; 19: 540; 21 II: 414], проте переважно як прийменниково-відмінкову сполуку чи стійке сполучення слів. У згаданих словниках сферу використання похідної одиниці *на штиб* обмежено розмовним мовленням, хоч на початку XXI ст. спостерігаємо активізацію її вживання крім художнього також у публіцистичному та науковому стилях, пор.: *Юрій Винничук уже встиг стати чимось на штиб легенди* (газета «Вільне Життя Плюс», 08.02.2013); ...сучасні мікрорайони *на штиб* вулиці Володимира Великого (телеканал «СТБ», 13.05.2014); ...вирази *на штиб* сервісне обслуговування, обмежені ліміти, комерційна торгівля, коньяк бренді й т.п. (В. Радчук); *За тих часів [XI і XII ст.] з'явився чималий інтерес до античності, до поезії, прози та філософії, до історії (Фукідид і Полібій, Геродот і Ксенофонт) та до світської сатири (на штиб Лукіанової)* (Л. Мостова); *Учений [Ж. Бодрійяр] розглядає інформацію як різновид коду на штиб*

генетичного (М. Комова) і под. Стрімке поширення сполуки *на штиб* у публіцистичному й науковому стилях української літературної мови новітнього періоду дає підстави вважати її власне-прийменником.

Сполука *на манір*, на протигагу сполуками *на кшталт* і *на штиб*, у науковому стилі початку ХХІ ст. трапляється рідко. Як виразник порівняльної семантики вона, аналогічно до попередніх періодів розвитку української літературної мови, функціонує здебільшого в художній літературі, пор.: *Плахта — жіноче вбрання на манір спідниці* (Г. Квітка-Основ'яненко); ...[Оксен] *кинув назад головою, розпростав руки, крикнув «асса» і став танцювати гопак на манір лезгинки, дружно викидаючи перед собою носки чобіт і приклавши одну руку до грудей, а другу відвівши вбік* (Г. Тютюнник); *А потім за щось завелись [чухраїнці], зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів) та як зчепились полемізувати* (Остап Вишня); *Подарунки здебільшого дрібненькі, на манір гудзика — сувеніри називаються* (В. Нестайко); ...*наступної миті Анна-Марія різко повернулася і, на манір американського морського піхотинця, смачно заїхала сандалією в двері* (Сашко Ушкалов) тощо. У сучасній публіцистиці «відродження» сполуки *на манір* ще тільки розпочинається, напр.: *Учителі згадують про те, що тут Андрій любив ходити на манір лікаря з кейсом і стетоскопом* (ВідомостіUA, 24.11.2011); *Його [Б. Мельничука] новели — це частково зізнання на манір щоденника, частково розмірковування на манір статті, частково оповідь на манір притч* (Т. Дігай) тощо.

У тих лексикографічних джерелах радянської доби, які фіксують сполуку *на манір*, сферу її використання обмежено розмовним мовленням [18 II: 651; 24 IV: 622]. У словниках новітнього періоду *на манір* покваліфіковано як розмовну [19: 540; 21 II: 242], рідковживану [2: 25] або стилістично нейтральну одиницю [23: 187]. Щодо морфологічного статусу цього утворення так само, як і щодо кваліфікації інших одиниць цієї групи, думки мовознавців не збігаються: частина дослідників зараховує його до фразеологічних одиниць, дехто — до еквівалентів слова, аналогів прийменників або еквівалентів, уживаних зі значенням прийменника чи вторинних власне-прийменників [1: 181].

Репрезентантами порівняльних відношень «на зразок, як зразок кого-, чого-небудь», що поступово повертаються до вжитку, є також сполуки *на взір* та *на взірець*. Сполука *на взір* за походженням є давнішою, ніж *на взірець*. С. Караванський вважає її питомим українським зворотом і рекомендує для широкого використання [8: 64].

Стилістичне маркування сполуки *на взір* у лексикографічних джерелах відбито непослідовно. Її визначають як анахронічне [14: 376], рідковживане [24 I: 346], народнорозмовне [25: 99] чи стилістично нейтральне [7 II: 35; 16: 533; 19: 206; 21 II: 414] утворення.

Із двох сполук *на взір* і *на взірець* «Словарь української мови» фіксує лише першу, але з іншим значенням — «з виду, по зовнішньому виду, по наружності» [16 IV: 324]. Одиницю *на взірець* подано в «Російсько-українському словникові» за ред. А.Ю. Кримського [15 III (1): 30], у

частині лексикографічних праць радянської доби [28 I: 129; 24I: 346] та деяких новітніх словників [25: 99].

Сьогодні вживання сполук *на взір* та *на взірець* відновлено в публіцистичному та науковому стилях, щоправда *на взір* у згаданих функціонально-стильових сферах поступається своєю активністю перед *на взірець*, пор.: ... *на основі багатющої джерельної бази й популярних у сучасній психології теорій на взір Карла Густава Юнга та Еріка Фромма* (газета «Слово Просвіти», 27.03.2015); *У словах на взір* Нью-Йорк, Сюзен, Сю, Тюринг знак м'якшення вживати не варто (О. Пономарів); *Під цим гіперонімом... виступає шерег уже відомих співгіпонімів* комунальний, муніципальний..., *а також нових на взір* надрегіональний, міжрегіональний, некомерційний (Є. Карпіловська); *Наше місто [Богуслав] також могло б стати великим студентським центром на взірець Оксфорда* (журнал «Віче», 2010, № 1); *На Волині викрили фірму на взірець* горезвісної «МММ» (volynnews.com, 25.05.2010); *Робота рясніє вставними конструкціями на взірець* «на наш погляд», «на нашу думку» й ін. (М. Степаненко); ...*свідомо модифіковані автором слова іншомовного походження на взірець* маестер (Г. Вокальчук) тощо.

Стрімке повернення до прийменникової системи одиниць *на кшталт*, *на штиб*, *на манір*, *на взір* і *на взірець*, крім прагнення мовців до врізноманітнення та експресивізації своїх повідомлень, можна також пояснити прагненням потіснити у вжитку синонімічні прийменники, що є кальками з російської мови, серед них і донедавна широко використовуваний прийменник *типу*, пор.: *За винятком деяких металів типу* заліза, більша частина якого, імовірно, опустилася в центр Землі, земна порода, схоже, складається з тих же речовин, що й кам'яні метеорити з хондритовою структурою (ua.korrespondent.net, 17.14.2015).

Від аналізованих прийменників *на кшталт*, *на штиб*, *на манір*, *на взір* і *на взірець* потрібно відрізнити омонімічні прийменниково-іменникові сполуки, які ще не стали прийменниками й перебувають на початковому етапі препозиціоналізації. Головною ознакою таких утворень є їхнє поширення прикметником або присвійним займенником, пор.: *Володимир ... показує свою хату і каже, що її створив дід на американський штиб* (телеканал «СТБ», 22.11.2012); *«Галицькі оповідання» Анджеся Стасюка на івано-франківський манір* (starylev.com.ua, 27.11.2014); *Маленькі генії намалювали «Джоконду» і «Народження Венери» на свій кшталт* (газета «Дзеркало тижня», 25.02.2015) і под.

Словники української мови поч. ХХ ст. [22 IV: 324; 7 II: 35] пропонують також інші синонімічні засоби вираження порівняльних відношень — прийменники відіменникового походження *взором*, *штибом* [15 III (1): 30], які, однак, в українській літературній мові початку ХХІ ст. ще не актуалізувалися.

У новітній період також помітно активізувалося функціонування прийменників, що не зазнавали відкритого тиску в радянський період, проте перебували на периферії прийменникової системи. Сьогодні під впливом тенденції до відродження та збереження національної іден-

тичності вони як органічні для граматичного ладу української мови одиниці формують центр прийменникової системи.

Останнім часом спостерігаємо зміни у використанні темпоральних прийменників *по* та *від*. В українській мові конструкція *по + місц. в.* є засобом вираження «неточного післячасу» [6: 105]. Як зауважує З.І. Іваненко, нею широко послуговувалися в давньоруській та староукраїнській мовах, проте в українській мові ХХ ст. її потісняє конструкція *після + род. в.* [6: 105–107]. Наприкінці ХХ ст. сферу використання прийменника *по* зі значенням післячасу окреслено художнім і публіцистичним стилями, спорадично — науковим [9: 12]. Такі ж тенденції у функціонально-стильовому вживанні прийменника *по* простежуємо й на початку ХХІ ст.

З.І. Іваненко відзначає, що в мові українських письменників ХІХ ст. прийменник *по* сполучався з усіма групами іменників часової й нечасової семантики, тоді як у середині — кінці ХХ ст. «він не поєднується з назвами страв, напоїв, рідко виступає з конкретними іменниками, з назвами явищ природи та часових понять» [6: 106]. У творах українських письменників ХХ ст. прийменник *по* найчастіше вживали з іменниками *пауза, вечеря, обід, приїзд, від'їзд, закінчення, війна, захід сонця*, у діловому та публіцистичному стилях — з іменниками *досягнення, одержання, приїзд, закінчення, війна, смерть* [6: 107]. У сучасній мовній практиці спостерігаємо поступове розширення переліку іменників, з якими поєднується прийменник *по*, пор.: **По концерті співак зізнався...** (телеканал «Україна», 2015); **По такій грі фінляндці задумалися над тактикою** (телеканал «2 + 2», 2015); **По вмиванні починається вдягання та взування** (А. Григорук) та ін.

Основними засобами передання початкового моменту дії, що «у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу» [6: 103], в українській мові слугують конструкції *з + род. в.* та *від + род. в.* Зворот із прийменником *від* у староукраїнських пам'ятках уживався значно ширше, ніж сполучення *з + род. в.*, проте вже в середині — кінці ХХ ст. частотністю використання в усіх стилях української літературної мови він поступається перед зворотом *з + род. в.* і посідає місце його факультативного варіанта [6: 104–105; 9: 13]. На початку ХХІ ст. конструкція *від + род. в.* крім художньої літератури активно функціонує в публіцистиці та науковому стилі, напр.: **Донецьк від ранку розривається від вибухів** (телеканал «ISTV», 12.04.2015); **9 березня 2015 року Президент України Петро Порошенко візьме участь у заходах з нагоди 201-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка** (president.gov.ua, 09.03.2015); **Від 1772 р. Галичина була під офіційною юрисдикцією Австро-Угорщини...** (М. Лесюк); **Від 2002 року кращі вчені України під орудою академічного відділу Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України працюють над тематичним проектом — чотиритомною «Шевченківською енциклопедією»** (М. Степаненко); **Минає півроку від часу проведення «референдуму» в Криму** (24tv.ua, 16.09.2014); **Від часу появи перших збірок поета [І. Драча] літературознавча критика була одностайна в тому, що в українську літературу прийшов**

поет-новатор, митець, мовна практика якого руйнувала стереотипи поетичного мовомислення (Л. Тиха) та ін.

В останні два десятиріччя спостерігаємо також активізацію вживання прийменників *у разі, задля* та *з-поміж*. Прийменником *у разі* як засобом передання значення умови активно послуговуються в офіційно-діловому, публіцистичному та науковому стилях, пор.: *У разі виникнення у Вас додаткових питань, відповіді на них Ви можете отримати у місцевому управлінні соціального захисту населення...* («Інструкція про порядок заповнення бланків Заяви про призначення житлової субсидії»); *У разі виникнення пожежі (ознак горіння) кожен працівник зобов'язаний: негайно повідомити про це телефоном аварійно-рятувальну службу* (тел. 101) (mnc-chernihiv.net.ua); *Дії осіб у разі настання дорожньо-транспортної пригоди* (mtsbu.ua); *У разі виявлення горілкового фальсифікату або підробленого пального повідомте фіскальну службу столиці* (kyiv.sfs.gov.ua); *У разі успіху в Широкиному ОБСЄ зупинитиме перестрілки в інших гарячих точках АТО* (телеканал «1 + 1», 23.04.2015); *У разі потреби на травневі свята в Одесі буде бронетехніка* (ukrinform.ua); *Особливості враження органів і систем у разі гіпоксично-ішемічної енцефалопатії у дітей* (С.В. Попов) та ін.

У названих функціонально-стильових сферах прийменник *у разі* потіснив прийменник *при*, який за аналогією до російської мови широко використовують для вираження умовних відношень, пор.: *Правила поведінки при пожежі* (fond.oles.ua); *При ДТП, наслідком якого є заподіяння тяжких або середніх тілесних ушкоджень, загибелі людей або великого матеріального збитку складаються наступні документи* (ostracom.ua); *У РБНО вважають, що при потребі Україна може зупинити роботу пунктів пропуску із Росією* (телеканал «1 + 1», 16.06.2014) і под.

Прийменник *задля*, утворений поєднанням первинних прийменників *за* та *для*, широко представлений у мові козацьких літописів (зокрема в літописі Самовидця), що свідчить про його народнорозмовне походження [13: 80]. З позначкою «розм.» цей прийменник зафіксовано в деяких словниках [24 П: 111; 25: 305], хоч загалом в українських лексикографічних джерелах різних історичних періодів його покваліфіковано як стилістично нейтральний [22 П: 215; 7 П: 83; 17: 100; 18 П: 294; 4: 65; 19: 222; 23: 139; 21 І: 586]. Проте для української літературної мови 80-х рр. ХХ ст., зауважує С.М. Приходько, він «мало характерний» і «трапляється в основному у творах західноукраїнських письменників» [13: 80]. Немає цього прийменника й у «Російсько-українському словникові» 1937 р. [16].

На початку ХХІ ст. прийменником *задля* широко послуговуються в художній літературі під час передання об'єктних, цільових та причинових відношень, у публіцистиці та наукових текстах — переважно для вираження відношень мети, пор.: *Це маємо зробити ми, задля честі свого народу, задля порозуміння з іншим народом, задля пам'яті безневинних жертв* (Л. Костенко); *Мама з татом його народили тільки задля того, щоб з Африки вирватися і мене забрати* (Люко Дашвар); *Артур ненавидів деякі слова, вигадані хіба що упорядниками словників задля збільшення обсягу* (Ю. Андрухович);

Порошенко підписав закон, що спрощує зведення інженерних споруд *з*адля оборони (радіо «Свобода», 12.04.2015); МВФ посилить тиск на Грецію *з*адля втілення реформ (pravda.com.ua, 17.04.2015); *З*адля популяризації української мови, держава повинна фінансувати грантові програми та стипендії для обдарованих студентів (інтернетівська газета «Українська правда», 29.22.2010); Предметом дослідження є інтонаційна структура усного тексту, яку досліджуємо інструментально *з*адля вияву її участі в реалізації функції переконування (Н. Вербич); Аналіз етапів формувального експерименту *з*адля ефективності управління якістю освіти (Л. Петриченко) і под.

Приєменник *з-поміж* (*із-поміж*) в українській літературній мові новітнього періоду вказує на «сукупність, у межах якої перебуває відповідний предмет або явище» [5: 108]. Ним активно послуговуються окрім художнього стилю також у публіцистиці та науковому мовленні, пор.: *Ігорко, як називає його мати, був найстаршим із-поміж її трьох синів* (газета «День», 27.01.2015); *Життєву ситуацію цієї 31-річної жінки автори проекту «Моє нове життя» на каналі «Україна» назвали найскладнішою з-поміж усіх інших* (Чернігівський обласний тижневик «Гарт», 16.04.2015); *Голова Черкаської ОДА нині в лідерах за кількістю виконаних обіцянок із-поміж своїх колег* (novyny.cherkasy.ua, 12.12.2014); *Калушани обирають із-поміж сімох, а не шістьох кандидатів-мажоритарників* (телеканал «СТБ», 27.10.2012); *З-поміж вінницьких вишів найкращий — технічний* (i-vin.info, 30.01.2015); *З-поміж* названих новотворів тільки на час зафіксований у Словникові українських приєменників як еквівалент, уживаний зі значенням приєменника (Г. Балабан); *З-поміж синтаксичних репрезентантів інтенцій аксіологічності виокремлюємо преференційні висловлювання* (С. Шабат-Савка); *Із-поміж абревіатур зазнають лексикалізації саме легковимовлювані, які втягуються в найрізноманітніші процеси номінації* (А. Нелюба); *Із-поміж економічних термінів найуживанішими є...* (М. Навальна) та ін.

Отже, актуалізація приєменників — одна з тенденцій розвитку приєменникової системи української літературної мови початку ХХІ ст. Вона відбувається у двох напрямках: 1) власне актуалізація приєменників — повернення до активного функціонування одиниць *попри, на кшталт, на штиб, на манір, на взір, на взірець*, що їх унаслідок екстралінгвальних чинників за радянської доби було витіснено на периферію мовного вжитку; 2) активізація використання на початку ХХ ст. у публіцистичному та науковому стилях приєменників *по, від, у разі, з*адля, *з-поміж* (*із-поміж*), які крім функції додаткових засобів експресивізації повідомлень та передання лінгвістичних уподобань сучасних мовців виконують також важливу нормотвірну функцію, оскільки сприяють очищенню приєменникової системи від неорганічних для української мови одиниць.

Усі проаналізовані актуалізовані приєменники засвідчують розширення функціонально-стильових сфер уживання: якщо за радянського періоду їх використовували лише в мові художньої літератури, то на

початку XXI ст. ними крім художнього стилю активно послуговуються також у публіцистиці (передусім ЗМІ) та наукових текстах. Офіційно-діловий стиль як книжний стиль найвищого рангу найповільніше реагує на зміни в якісному наповненні української прийменникової системи й засвідчує стан її розвитку на рівні кінця XX ст.

Сполуки *на киталт, на штиб, на манір, на взір, на взірець* є давніми українськими утвореннями, проте через обмежене використання у мовній практиці протягом тривалого часу статусу прийменників вони набули лише на початку XXI ст.

Прийменники *попри, на штиб, на манір, на взір, задля* внаслідок широкого функціонування в сучасних публіцистичних та наукових текстах поступово втрачають ознаки стилістично маркованих одиниць і переходять до розряду загальноживаних.

Актуалізація прийменників є позитивною тенденцією відновлення граматичного ладу української літературної мови, проте водночас вона породжує недоцільну варіантність граматичних засобів, що слугують виразниками тих самих значеннєвих відношень. У вивченні проблеми взаємодії актуалізованих прийменникових одиниць з іншими одиницями прийменникової системи з погляду мовної норми вбачаємо перспективу подальших наукових студій.

1. Балабан Г.С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Балабан Галина Степанівна. — К., 2007. — 283 с.
2. Балабан Г.С. Словник власне-прийменників та їхніх функціональних еквівалентів : додаток до дисертації / Г.С. Балабан. — К., 2007. — 63 с.
3. Бугаков О.В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Бугаков. — К., 2006. — 20 с.
4. Бурачок А.А. Универсальный русско-украинский словарь / А.А. Бурачок. — К. : Фенікс, 2000. — 624 с.
5. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.
6. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. — Київ — Одеса, 1981. — 144 с.
7. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. — Вінниця, 1918. — Т. 1—2.
8. Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором / С. Караванський. — Львів : БаК, 2008. — 120 с.
9. Куцова Р.О. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р.О. Куцова. — К., 1997. — 22 с.
10. Мейзерська І.В. Прийменник в українській тлумачній лексикографії II-ї половини XX-го століття : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Мейзерська Ірина Вікторівна. — К., 2009. — 198 с.
11. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О.С. Мельничук // Слов'янське мовознавство : зб. статей. — К., 1961. — Т. III. — С. 124—194.
12. Нові й актуалізовані слова та значення : словникові матеріали (2002 — 2010) / [авт.: В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 280 с.

13. *Приходько С.М.* Структурно-генетична характеристика похідних прийменників української мови (на матеріалі пам'яток II пол. XVII — I пол. XVIII ст.) / С.М. Приходько // *Мовознавство*. — 1978. — № 6. — С. 78—85.
14. Реєстр репресованих слів // *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: док. і матеріали* / [упор.: Л. Масенко та ін.]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — С. 254—399.
15. Російсько-український словник / [гол. ред. А.Ю. Кримський]. — К., 1924—1933. — Т. 1—3.
16. Російсько-український словник. — К., 1937. — 890 с.
17. Російсько-український словник. — К., 1948. — 800 с.
18. Російсько-український словник: у 3 т. — К., 1968.
19. Російсько-український словник / [за ред. В.В. Жайворонка]. — К.: Абрис, 2006. — 1402 с.
20. Російсько-український та українсько-російський словник, в одному томі / [упор. та гол. ред. В.Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2008. — 1848 с.
21. Російсько-український словник: у 4 т. — К.: Знання, 2011—2014.
22. Словарь української мови: у 4 т. / [упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко]. — К., 1907—1909.
23. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / [авт.-уклад.: А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк, Г.В. Ситар, І.А. Щукіна]. — Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. — 416 с.
24. Словник української мови: в 11 т. — К.: Наук. думка, 1970—1980.
25. Словник української мови / [відп. ред. В.В. Жайворонка]. — К.: ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.
26. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі засобів масової інформації) / О.А. Стишов. — 2-ге вид., переробл. — К.: Пугач, 2005. — 388 с.
27. *Тараненко О.О.* Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — початок XXI ст.): монографія / О.О. Тараненко. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. — 248 с.
28. Українсько-російський словник: у 6 т. — К.: АН УРСР, 1953—1963.

Статтю отримано 01.07.2015

Larysa Kolibaba

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

ACTUALIZATIONAL PREPOSITIONS IN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE BEGINNING OF XXI CENTURY

In the article are investigated the phenomenon of actualization of prepositions as one of tendencies of progress of the prepositional system of Ukrainian literary language of the beginning of XXI century. Depending on the degree of actualization the analyzed prepositions are dividing on two groups: 1) prepositions that after the long interval went back to an active linguistic usage; 2) prepositions, application of which is activated at the beginning of XXI century. An actualizational prepositions, that at a soviet period were forced out on periphery of linguistic usage, and presently go back to the active functioning in connection with the intensified attention to Ukrainian history and language are discovered and characterized. The group of prepositions that not tested the opened pressure in a soviet period however was on periphery of the prepositional system, but today as the more organic for the grammar of Ukrainian units form a center is select and analyzed. The functionally-stylistic spheres of the usage of actualizational prepositions in Ukrainian literary language of the beginning of XXI century are determined, expedience of their usage at opinion of linguistic practice is appraised.

Key words: actualization, activation, prepositions, publicist style, scientific style, dictionary.

УДК 811.161.2'373.374

Оксана Тищенко

Інститут української мови НАН України, м. Київ

**ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ
КОНТЕКСТ ЧЕТВЕРТОГО ТОМУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА
ЗА РЕД. А.Ю. КРИМСЬКОГО
ТА С.О. ЄФРЕМОВА:
УМОВНЕ ВІДТВОРЕННЯ РЕЄСТРУ**

У статті за методикою зведеного реєстру здійснено спробу відтворити фрагмент матеріалу, що міг лягти в основу російського реєстру IV тому Російсько-українського словника за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова: проаналізовано зовнішні чинники – реєстри вірогідно залучених лексикографічних джерел; принципи, сформульовані авторським колективом РУСа; ідеологічний контекст.

Ключові слова: російсько-український словник, зведений реєстр, імовірний реєстр, утрачений том, умовне відтворення.

Четвертий, утрачений том Російсько-українського словника за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (далі — РУС) — трагічна й загадкова сторінка українського мовознавства, української культури, української історії, у якій, мов у краплині води, відбивається одвічне протистояння вільної самобутності українського духу й імперських амбіцій північного сусіда. На переконання сучасних мовознавців, РУС «є не лише найґрунтовнішим на тепер російсько-українським словником, а й джерелом питомої української лексики, взірцевих словотворчих моделей, мовних конструкцій та усталених висловів, зразків запозичування іншомовних слів та їх адаптування до системи української мови. Він не лише не застарів, а по глибшому вивченні напевне постане як найповніше й найдокладніше сучасне лексикографічне джерело, що його

© О.М. ТИЩЕНКО, 2015

значення для дальшого розвитку української мови важко перебільшити» [3].

Вилучення з науково-практичного обігу опублікованих томів і знищення четвертого тому Академічного словника було наслідком зміни політичного курсу Уряду УРСР: «попередня словникарська діяльність Академії Наук була проголошена шкідницькою, співробітники академічних лексикографічних інституцій були усунені з праці.. Одним з головних завдань новозаснованого Інституту мовознавства Академії, очоленого на короткий час Г. Ткаченком, а далі Наумом Кагановичем, було, власне, викриття «націоналістичного шкідництва» в праці Академії Наук та її інституцій» [9]. Так, було «викрито» діяльність СВУ — т. зв. Спілки визволення України. У зв'язку з процесом у «справі СВУ» багато працівників Інституту української наукової мови зазнали репресій та переслідувань, зокрема й автори РУСа: «судили цвіт української інтелігенції. Судили не за реальні дії, а за документами, надуманими і сфальсифікованими працівниками ГПУ» [1].

У процесі укладання IV тому РУСа Комісія Народного комісаріату освіти виявила низку «методологічних збочень, що полягали у «штучному вигадуванні нащедмівського типу слів, у недосить критичному підході до термінологічних словників, у підбиранні політично шкідливого цитатного матеріалу» [5]. Відповідно, з «погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології» [5], було вирішено негайно переглянути всю словникову продукцію, що перебувала в друці (словники метеорологічної, лісової, фізичної, театральної та ін. термінологій), а також яку вже було передано до видавництва (словники соціально-економічної термінології, органічної хімії та ін.), та над якою ще працювали науковці в Інституті мовознавства (словники медичної термінології, неорганічної хімії тощо, а також РУС — IV том) [5]. Але навіть після суттєвих методологічних коректив IV том РУСа було знищено, а набраний у друкарні текст розсипано.

Жодних слідів загубленого тому досі виявити не пощастило. Однак про його вміст значною мірою судимо за матеріалами перших трьох томів: «можна відтворити дериваційні ланцюжки слів із четвертого тому згідно з моделями, очевидними з матеріалу перших трьох томів.. Так само попри незмогу подивитися на відповідники слова «шерсть» та його похідників, маємо у складі словосполук та ілюстрацій слова *вовна, вовниння, вовнистий, вовнуватий, вовнявий, вовняний, вовнянка, вовняр, вовнярка*. До складання українського реєстру можуть стати в пригоді й дієслова доконаного виду (та відповідні віддієслівні іменники)» [3]. Ідеться насамперед про відновлення української частини за рахунок внутрішнього резерву опублікованих томів РУСа. Так само можна наблизитися до відновлення російської частини словника шляхом аналізу словникових статей на літери А — П і виявлення випадків покликання на реєстрові одиниці на літери Р — Я через ремарки «см.» (смотреть) і «срв.» (сравнить) [4].

Щоб укласти матеріали, що могли ввійти до реєстру російської частини IV тому РУСа, вважаємо, окрім засобів внутрішньої реконструкції (на матеріалі опублікованих томів), треба залучити зовнішній резерв — лексикографічні передумови й настанови авторів щодо РУСа, опубліковані у передмові до I тому та післяслові до II тому, а також ідеологічний контекст.

Так, «складаючи «Російсько-Український Словник», Комісія мала перед собою два головні завдання: 1) дати відповідний потребам часу реєстр слів російських і 2) вичерпати як-мога глибше багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови» [6: Переднє слово]. Для реєстру російських слів «використані були цілком «Русско-французский словарь» Макарова, «Полный словарь русского и польского языка» Дубровського і «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (Львів 1893); окрім того, під час роботи, систематично бралися до уваги «Словарь» Даля і «Словарь русского языка» Рос. Акад. Наук» [6: Переднє слово]. Проте остання праця не могла бути залучена до укладання IV тому, оскільки в 1906–1926 рр. було укладено метаріали до букви К, а пізніше (1932–1937 рр.) — лише окремі виписки на літери А, Д, И, Л, М, Н, О [2: 137].

Автори РУСа констатували: «всі російські словники своїм реєстром слів страшенно застаріли. Величезного числа слів, широко вживаних у живій мові освічених шарів суспільства, в них немає: для прикладу можна згадати, хоч-би те, що в Рос. Акад. словникові нема слова «Ведомственный», а у Даля нема таких слів, як «Заполняют», «Обслуживать» і т. д.; в обох словниках нема, таких слів, як «Безпартійний» і т. п.» [6: Переднє слово].

Отже, для умовного відтворення реєстру IV тому РУСа вважаємо за необхідне: а) укласти реєстр за словниками М.П. Макарова, П.П. Дубровського, М. Уманця та А. Спілки, адже вони були «використані цілком»; б) сформувані «фоновий» реєстр за матеріалами словника В. Даля, який «систематично брався до уваги»; в) улити до реєстру одиниці російсько-українських та деяких українсько-російських словників к. XIX — поч. XX ст. для виявлення актуальних, затребуваних на той час слів; г) урахувати низку слів на Р–Я, що в I–III томах РУСа вміщені за відсиленнями «см.» та «срв.» — ці ремарки переконливо засвідчують наявність того чи того слова у реєстрі IV тому. («см.» означає повне розроблення статті, до якої відсилає, «срв.» як факультативний елемент тлумачення пропонує додаткові відтінки слова через порівняння із синонімами чи одиницями дериваційного ланцюжка) [4].

Залучення до аналізу словника за ред. С.І. Головащука ([РУСГ], 3 т., 1969) та нового академічного Російсько-українського словника ([РУСН], 3 т., 2013) ілюструє динаміку лексикографічного процесу за реєстрами перекладних словників «до» і «після» IV тому РУСа. Тогочасні українсько-російські словники сигналізують про актуальність того чи того слова (їхні індекси подано курсивом). Щодо ідеологічних

настанов, зреалізованих авторами в післямові до II тому, ітиметься далі, оскільки вірогідність входження тієї чи тієї одиниці до словника залежить як від суб'єктивного, так і об'єктивного чинників — тогочасної поширеності, авторитетності лексеми тощо.

Шляхом суцільної вибірки складних слів з компонентом *равно-* створюємо зведений реєстр за словниками, що стали (за свідченням авторів РУСа) або могли стати основою реєстру: ТСД **РФС ПСРП РУСУС** РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ СБТ РУСІ (РУС) *СУР СГ* [РУСГ] [РУСН] (див. таблицю). Лексеми подаємо у сучасній графіці; індекси словників — у хронологічному порядку; у дужках після індекса словника вказуємо особливості розміщення у словникових статтях; у разі, коли в оригіналі слово ненаголошене і не трапляється в інших словниках, наголос не ставимо; напівжирним шрифтом виокремлюємо базові словники, згадані у передмові до I т. РУСа; у ламаних дужках — лексеми з РУСГ 1969 р. та РУСН 2013 р. та індекс цих словників; у круглих дужках — РУС, коли реєстрове слово трапляється у тексті I–III томів.

Укладений реєстр містить 142 слова. Із ТСД — 48; 16 із них не виявлено в жодному із залучених словників, решта слів більше чи менше репрезентовані в лексикографічній продукції того часу, а одне — *равнодушичатъ* — перескочило від В.І. Даля аж до академічного тритомника РУСГ (1969 р.) без жодного посередника. Праці, реєстр яких «ураховано цілком» (але, напевно, усе-таки критично) репрезентовані так: **РФС** — 58; **ПСРП** — 37; **РУСУС** — 27 одиниць. Хоча б в одному з цих словників трапляється 70 слів. [РУСГ] має в реєстрі 43 слова, 11 з яких (переважно терміни) досі не траплялося в реєстрах РУСів к. XIX — поч. XX ст.

Отже, ймовірно, в реєстрі РУСа були насамперед ті лексеми, що становлять реєстри **РФС**, **ПСРП**, **РУСУС** та тогочасних РУСів (їх наведено прямим шрифтом). З огляду на зауваження авторів у післямові до II тому РУСа про «критичне використання, як головних джерел, для реєстру російських слів і в їх семантичному та фразеологічному розробленні словників Даля і російського академічного» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], лексеми тільки з ТСД у пропонованому списку позначено *курсивом* як такі, що маловірогідно ввійшли б до словника. Зважаючи на максимальне скорочування в доборі реєстрових одиниць тих «специфічних дворянсько-поміщицьких і церковницьких елементів російської мови, що були властиві їй за капіталістичної суспільно-економічної формації, а за доби пролетарської революції вийшли чи виходять з ужитку в живій розмові і літературній творчості» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], такі слова, як *равноангелен* ТСД, *равноапостольный* ТСД **РФС ПСРП**, *равноапостольский* ТСД **ПСРП** навряд чи потрапили б до IV тому.

Слова, що вперше з'явилися у [РУСГ] — це насамперед похідні від раніше зафіксованих одиниць: *[равносильно]*, *[равнозначно]*, і переважно терміни: *[равнобедренник]*, *[равноугольник]*, *[равноускоренный]* [РУСГ].

Таблиця 1. Зведений реєстр складних слів із компонентом равно-

<i>равноангелен</i>	ТСД
равноапóстольный	ТСД РФС ПСРП (разом з равноапóстольский) СМУ [РУСН]
равноапóстольский	ТСД ПСРП (при равноапóстольный)
[равнобóдренник]	[РУСГ] [РУСН]
равнобóдренность	РФС [РУСГ] [РУСН]
равнобóдренный	ТСД РФС РУСУС СМУ РУСТТ СПТ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равнобóкий	ТСД ПСРП (разом з равнобóчный) РУСТТ
равноборóдник	РФС (бот.)
равнобóчный	РФС (при равнобóкий) ПСРП РУСУС СМУ СПТ (разом з равносторонний) РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равнобрáтственный	РФС
равновеликий	РУСТТ [РУСГ] [РУСН]
равновеликость	СПТ (при равенство і окр.)
[равновероятностный]	[РУСН]
[равновероятный]	[РУСН]
<i>равновес</i>	ТСД
равновéсие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ СБТ РУСІ (РУС) СУР СГ [РУСГ] [РУСН]
равновéсно	РФС ПСРП СМУ РУСІ
равновéсный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСДМ РУСІ СГ СУР [РУСГ] [РУСН]
[равновесóмый]	[РУСН]
[равновесящий]	[РУСН]
<i>равновечный</i>	ТСД
<i>равновидность</i>	ТСД
<i>равновидный</i>	ТСД
равновозможность	СПТ
равновозможный	РУСТТ СПТ
[равновозрастнóй]	[РУСН]
<i>равновозрастный</i>	ТСД
равновременно	СМУ
равновре́менность	РФС ПСРП РУСТТ СПТ
равновре́менный	ТСД РФС ПСРП СМУ РУСТТ СПТ (РУС)
[равновы́годно]	[РУСН]
[равновы́годность]	[РУСН]
[равновы́годный]	[РУСН]
<i>равноглазый</i>	ТСД
<i>равногодка</i>	ТСД
равногáнный	РФС
равногубник	РФС
[равнодейственный]	[РУСН]
равнодействие	РУСПМ
равнодействующий (i)	ТСД РФС РУСУС РУСФХ СМУ РУСПМ РУСТПЕ РУСТТ
равнодействующая)	СПТ РУСДМ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равноделящая плоскость	СПТ
равнодéнник	ТСД ПСРП (при равнодéнственник) РУСУС СМУ РУСІ
равнодéнственник	ТСД РФС ПСРП (разом з равнодéнник) РУСУС
равнодéнственный	ТСД РФС ПСРП СМУ СПТ [РУСГ] [РУСН]
равнодéнствие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСТПГ РУСК РУСФХ СМУ РУСПМ СПТ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН]
<i>равнодутествовать</i>	ТСД

равноду́шие	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ РУСИ (РУС) <i>СГ СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
равноду́шничают	ТСД [РУСГ] [РУСН]
равноду́шно	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСИ (РУС) <i>СГ СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
равноду́шный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСИ (РУС) <i>СГ</i> <i>СУР</i> [РУСГ] [РУСН]
<i>равножелательный</i>	ТСД
равнознача́щий	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ СПТ (уш) РУСДМ (уш) РУСИ [РУСГ] [РУСН] (<i>разом з равнозначимый</i>) [РУСГ] [РУСН] (<i>при равнозначащий</i>)
[равнознача́мый]	РФС
равнозначительность	РФС [РУСН]
равнозначительный	[РУСГ] [РУСН]
[равнознача́но]	РУСТПЕ РУСТТ [РУСГ] [РУСН]
равнознача́ность	РУСТПЕ РУСТТ СПТ [РУСГ] [РУСН]
равнознача́ный	ТСД
<i>равнозоркий</i>	ТСД РУСУС [РУСН]
равноимённый	СПТ
равнокрайний	РФС [РУСН] (<i>мн.</i>)
равнокры́лый	РФС
равнолепестной	ТСД ПСРП (<i>разом з равноле́тность</i>)
равноле́тие	ТСД
<i>равнолетки</i>	ТСД ПСРП РФС РУСУС
равноле́тний (равноле́тний)	ТСД ПСРП (<i>при равноле́тие</i>)
равноле́тность	РФС
равноли́стный	СТТ (у скл.: равномерно-нагруженный вал, равномерно-переменное движение, равномерно-ускоренное движение)
равномерно-...	РФС ПСРП РУСУС СМУ СПТ РУСИ [РУСГ] [РУСН]
равноме́рно	СПТ
равномерно-замедленный	РУСТПЕ
равномерно-намагниченный	
равномерно-переменный	СПТ
равномерно-ускоренный	СПТ
равноме́рность	РФС ПСРП РУСУС РУСПМ СПТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ РУСИ [РУСГ] [РУСН]
равноме́рный	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ СТТ РУСВТ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ СБТ РУСИ (РУС)
равномо́щие	РФС (<i>разом з равномо́щность, равноси́лие</i>)
равномо́щность	РФС (<i>при равномо́щие</i>)
равномо́щный	ТСД РФС
[равнонапряжённый]	[РУСН]
равноно́гие	СПТ [РУСН]
равноно́гий	РФС СПТ СБТ [РУСН]
<i>равноно́щие</i>	ТСД
равнообра́зие	ТСД ПСРП РУСУС СМУ
равнообра́зно	ПСРП СМУ
равнообра́зность	ПСРП
равнообра́зный	ТСД ПСРП РУСУС СМУ
равноо́сный	РФС СПТ
равнооста́точность	РФС
равноотсто́ящий	РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТПЕ РУСИ СУР
равнопереме́нный	РФС [РУСГ] [РУСН]
равнопле́чий	СТТ РУСТТ СПТ [РУСГ] [РУСН]

равноплёчность	РУСТТ
равноплóдник	РФС
равнопотенциальность	РУСТПЕ
равнопотенциальный	РУСТПЕ (разом з еквипотенціальний)
равноправие	РУСПМ РУСДМ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН] (разом з равноправность)
[равноправно]	[РУСГ] [РУСН]
равноправность	ТСД РФС РУСПМ РУСДМ РУСІ (РУС) [РУСГ] [РУСН] (при равноправие)
равноправный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСІ РУСПМ РУСДМ СГ СУР [РУСГ] [РУСН]
<i>равнопрестольность</i>	ТСД
[равнопромежуточный]	[РУСН]
[равнопроцентный]	[РУСН]
[равнопрочность]	[РУСГ] [РУСН]
[равнопрочный]	[РУСГ] [РУСН]
равнопыльниковый	РФС
равнорасширенный	РФС
[равнорасположенный]	[РУСН]
[равнораспределение]	[РУСН]
[равнораспределённый]	[РУСН]
равноресничные	СПТ [РУСН]
[равноресничный]	СБТ [РУСН]
равносекционный	РУСТПЕ
[равносигнальный]	[РУСН]
равносиле	РФС (при равномо́щие) ПСРП
<i>равносилки</i>	ТСД
[равносильно]	[РУСГ]
равносильность	РФС РУСТПЕ [РУСН]
равносильный	ТСД РФС ПСРП РУСУС РУСК СМУ РУСПМ РУСТПЕ РУСТТ СПТ РУСДМ РУСІ СГ СУР [РУСГ] [РУСН] [РУСН]
[равнослóжность]	[РУСГ] [РУСН]
[равнослóжный]	[РУСН]
[равносоставленный]	[РУСН]
равноспоровые	СПТ СБТ
равностворчатый	РФС
<i>равнотенный</i>	ТСД
[равнотепенный]	[РУСГ] [РУСН]
равностóронний	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТТ СПТ (при равно- бочный <i>і</i> окр.) РУСІ СУР (РУС) [РУСГ] [РУСН]
равностóронность	РУСТТ
равнотóящий	ТСД РФС ПСРП (о́ю) СМУ (тс) РУСІ (тс)
равнотяжка	РФС
[равноуго́льник]	[РУСГ] [РУСН]
равноуго́льность	РФС ПСРП РУСТТ
равноугольный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСТТ СПТ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равноудалённый	СПТ (разом з равноотстоящий) [РУСГ] [РУСН]
[равноускоренный]	[РУСГ] [РУСН]
равноце́нно	РФС ПСРП РУСУС [РУСГ] [РУСН]
равноце́нность	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСТТ РУСІ [РУСГ] [РУСН]
равноце́нный	ТСД РФС ПСРП РУСУС СМУ РУСПМ РУСТТ РУСДМ РУСІ СУР [РУСГ] [РУСН]
равноча́стие	РФС
равноча́стный	ТСД РФС
равночисленный	РФС [РУСН]
равночле́нный	РФС [РУСГ] [РУСН]

Деякі лексеми [РУСГ] переймає прямо з РФС: *равноперемённый, равночлённый*. З огляду на настанову про «широке критичне використання термінологічних словників, надто російсько-українських, що з'явилися в УСРР і Західній Україні за останні дванадцять років» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], РУС, певно, ввібрав одиниці із РУСТТ, РУСПМ, РУСДМ тощо, також міг охопити й деякі лексеми, що пізніше ввійшли до [РУСГ], хоча це припущення потребує перевірки на матеріалі великої джерельної бази.

Водночас автори РУСа наголошують на недостатній опрацьованості й усталеності певних галузевих терміносистем, як-от ботанічної. Тому одиниці, освоєні словниками природничої та біологічної термінології, що своїм виходом у 1928 та 1931 рр. суттєво виправили розхитаність у цій галузі, могли ввійти до РУСа як уже кодифіковані: *равноресничные, равноспоровые, равнооигие* СПТ СБТ. А от такі терміни із РФС, як *равнобратственный (бот.), равнолепестной (бот.), равнотяжка (зоол.), равностворчатый (зоол.), равнопыльниковый (бот.), равноплóдник (бот.)* та ін. лишились неопрацьованими як галузевими, так і загальномовними перекладними українськими словниками того часу, а отже, ймовірність їхнього потрапляння до РУСа менша.

Відзначаємо слова, уходження яких до реєстру зафіксовано посиленням на них ремаркою «см.» у самому тексті РУСа: *равнодёнствие, равномерный*, й одиниці, що задокументовано в РУСі в статтях як тлумачення відтінків значень: *равновёсие, равнодушный, равнодушно, равносторóнный*.

Створений за відсиленнями реєстр слів, що автори планували ввести до IV тому (це близько 1100 одиниць), корисно буде перевірити за тими самими словниками к. XIX — поч. XX ст. для виявлення слів, що не ввійшли до жодної праці, з'ясування тенденцій у доборі лексем на тлі словників, для порівняння відсилень у словниках та створенні орієнтовних словникових перекладних статей: *радовать, разбегатьсья, ранний, сплётник, способствовать, сравняют, стараються, сыпать, темнота, топтать, угнетение, угрюмый, удобный, украшают, уничтожат, уха-жёр, фыркаать, хижина, хлопать, холм, царствовать, цвести, чрезмерный, шагать, щёбень, экипаж, юг, являют* та ін. [4].

Ще одним із найближчих завдань може бути добирання до вже укладеного російського фрагмента реєстру українських відповідників за матеріалами залучених російсько-українських словників із наступним систематизуванням виявлених у РУСі українських лексем-відповідників, напр., слово *равнодушно* словники перекладають як *байдуже* РУСПМ РУСУС, *байдужно* РУСПМ РУСУС СГ, *байдуже* СМУ СУР РУСУС, *обонятно* СМУ РУСПМ, *байдужливо* РУСУС, *недбало* РУСУС. Пошук цих слів у РУСі дає такі результати: *байдуже, байдужно, обо(н)ятно* у статтях *Небрежно, нрч. — 1) недбало, недбайливо; (невнимательно) неуважно; (равнодушно) байдуже, байдужно; (пренебрежительно) зневажливо. Привіталася байдужно й недбайливо (Н.-Лев.); Невозмутимо, нрч. —*

1) незворушно, без (найменшого) зворушення, (спокійно) спокійно, супокійно, лагідно, (беззаботно) безжурно, безтурботно, (равнодушно) байдуже, байдужно, а також у статтях **Апатично, Безразлично, Безучастный, Безразлично, Индифферентно**, тому, вірогідно, ці самі лексеми були б уведені до статті **Равнодушно**. Це питання потребує глибоких мовознавчих досліджень, зокрема лексикографічних, із активним залученням автоматизованих методів опрацювання інформації для виявлення й окреслення тенденцій у розвитку як мови, так і лексикографії, становлення й кодифікування мовної норми у словниках.

Немовби передрікаючи сумну розв'язку епохальної праці, безупинне наближення до закономірного в умовах тоталітарного режиму фіналу, новий колектив РУСа, який завершував 2 і 3 випуски II тому (а вони вийшли вже після III тому), сформулював корективи «у дусі часу». Ці корективи нависли над РУСом дамокловим мечем уже на етапі підготовки IV тому: зменшити кількість звернень до «української дореволюційної минувшини», до «цитат релігійного змісту», «оздоровити академічний словник, не допуститися в цій його частині шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків, зробити з його корисне знаряддя для будівництва української пролетарської культури», хоча редакційна колегія й «дала місце в Словнику і цікавішим діалектизмам та провінціалізмам, намагаючися, проте, систематично відзначати їх локальний характер» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому].

Так почався рух до нівелювання самотності й сили українського слова, відмінностей між «братніми мовами», а отже, до знищення IV тому, який, напевно, так і не задовольнив вимоги прокрустового ложа нового часу, де все «застаріле в цій спадщині» було сприймане «чи то як зайвий баласт, чи то як ворожий, явно шкідливий для розвитку та нормування літературної мови українського пролетаріату чинник» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому].

Для більш-менш спокійного процесу укладання словника (на який не впливали б так суттєво ідеологічні чинники) принципи формування реєстру, перекладної частини, залучення джерельної бази були б так само більш-менш сталими з урахуванням саморозвитку авторського колективу відповідно до природних наукових та мовних змін, конструктивної внутрішньої та зовнішньої критики. А тому отриманий зведений реєстр можна було б порівняти з так само укладеним фрагментом і матеріалами I–III томів РУСа (напр., зі списком складних слів з компонентом *одно-*, *много-* тощо) для виявлення закономірностей і прогнозування змісту втраченого реєстру, зокрема й кількісного його складу (з урахуванням розвитку концепції та джерельної бази словника на тлі соціально-історичних змін).

Але Народний комісаріат освіти оголосив «непримиренну боротьбу методологічним збоченням» [5] в українській лексикографії. Як ми переконалися, засади створення словника зазнали суттєвих змін, актуалізувалася настанова вводити до реєстру російських слів якнайбільше

лексичних новотворів, абревіатур — певно, таких, як *Рабкрін*, *рабочо́м*, *рабочо́мец*, *рабселько́р*, *рабфа́к*, *рабфа́ковец*, *рабфа́ковка* та ін. [РУСГ], із яких лише *рабфа́к* ввійшло до реєстру одного словника поч. ХХ ст. — до РУСІ, а *Рабкрин* виявляємо в РУСі у словниковій статті *Инспекция* — *інспекція* (-ції). *Рабоче-крестьянская -ция* (сокр. *РКИ*, *Рабкрин*) *Робітничеселя́нська інспекція* (сокр. *РСІ*, *Робселін*). Отже, і *рабфа́к*, і *Рабкрін*, і *РКИ* — потенційні одиниці IV тому РУС. Виявити такі й інші потенційні одиниці можна було б за дослідженням корпусу тогочасних текстів із урахуванням наявної та долученої б у майбутньому джерельної бази РУСа, яка була б спрямована на «обмеження цитат з дореволюційного письменства на користь ширше запровадженої в Словнику цитації з української радянської преси і пролетарських та попутницьких письменників УСРР» [7: Післяслово до 2, 3 випусків II тому], а також за реєстрами пізніших словників, до прикладу, таких, як «Словарь русского языка» С.І. Ожегова (1949 р.), що фіксує *рабочо́м*, *рабочо́мовский*, *рабфа́к*, *рабфа́ковец*, *рабфа́ковка*.

Віртуальний образ IV тому РУСа має два варіанти. Перший — бажаний, створений за настановами початкових томів, прийнятний для його авторів і цінний для нас, сучасних користувачів і дослідників, як джерело фіксації неймовірного багатства української мови. Другий — ідеологічно виважений, посталий на «єдино-правильних діалектично-матеріалістичних методах», який відбивав «масово-поширені мовні прикмети сучасної укр. мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова політичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна спадщина)», позбавлений «надемівських» рис [5]. З того, що останній том усе-таки було знищено, можна зробити висновок — це був переважно перший варіант.

1. Багалій О. Микола Левченко. Зламана доля [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://khp.org.ua/ru/index.php?id=1406794685>.
2. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. — М. : Наука: Флинта, 2008. — 432 с.
3. Карпіловська Є. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович [Ел. ресурс] // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2008. — № 620. — С. 110–115. № 620/ Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk620/TK_wisnyk620_karpilovs'ka.htm
4. Поздрань Ю. В. У пошуках утраченого тому «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Острозька академія». — Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. — Вип. 55.
5. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.) (Цит. за: Віктор Кубайчук «Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови)». — Київ: «К.І.С.», 2004).
6. Російсько-український словник. т. 1 (А–Ж). За ред. А. Кримського. — К: Червоний шлях, 1924.

7. Російсько-український словник. т. 2. За ред. А. Кримського. вип. 1 (З–К). — К.: ДВУ, 1929; вип. 2 (Л–Намыкивать) — К.: УРЕ, 1932; вип. 3. (Намыл–Нять), — К.: УРЕ, 1933.
8. Російсько-український словник. т. 3. За ред. С. Єфремова. вип. 1. (О–Поле) — К.: ДВУ, 1927; вип. 2 (Поле–Пячение) — К.: ДВУ, 1928.
9. *Шерех Юрїї* (Шевельов Ю.В.). Так нас навчали правильних проїзношенїй [Ел. ресурс] / Поза книжками і з книжок // Упор. Р. Корогодський. — К., Вид-во “Час”, 1998 (08.1986). — 456 с. / Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/111>

СЛОВНИКИ

- ПСРП** Полный словарь русского и польского языка / Сост. П.П. Дубровскимъ. — Варшава: Изд. книгопродавца Фердинанда Гёзика, 1907. — 836 с. + IX.
- РУС** Російсько-український словник. За ред. А. Кримського та С. Єфремова. — К.: Держ. вид-во України — УАН, 1924–1933. — Т.1–3. Електронна версія: (підготував О. Телемко). — К.: К.І.С., 2007 [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСВТ** Російсько-український словник військової термінології 1928 р. (С. та О. Якубські) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСГ** Російсько-український словник: В 6 т. / Редактори тому: С.І. Головащук, Л.А. Коробчинська, М.М. Пилинський. — К.: Наук. думка, 1969. — Т. 6. — 727 с.
- РУСДМ** Російсько-український словник ділової мови 1930 р. (М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСИ** Російсько-український словник 1930 р. (О. Ізюмов) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСК** Російсько-український словник / Укл. М. Канівець. — К.: Друкарня Експедиції Заготовок Державних Паперів, 1918. — 63 с.
- РУСН** Російсько-український словник. У 4-х томах. Том 3. П–Р (Серія "Академічні словники") / Гнатюк І.С., Головащук С.І., Жайворонок В.В. та ін. — Т. 3. — К.: Знання, 2013. — Х, 933 с. — (Академічні словники).
- РУСПМ** Російсько-український словник правничої мови 1926р. (В.І. Войткевич-Павлович, Г. Д. Вовкушівський та інші) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСТТ** Російсько-український словник технічної термінології 1928р. (І. Шелудько, Т. Садовський) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСТПГ** Російсько-український словничок термінів природознавства і географії / Зладив К. Дубняк. — Вид. 3-тє, доповн. — Кобеляк., 1917. — 40 с.
- РУСТПЕ** Словник технічної термінології електротехніка (проект): Матеріали до української термінології та номенклатури. / Укл. І. Шелудько. — Т.ХІІ. — Х.: Державне видавництво України, 1928. — 248 с.
- РУСУС** Словарь російсько-український 1893–1898рр. (М. Уманець, А. Спілка.) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУСФХ** М. Вікул. Російсько-український словник термінів фізики і хімії. — Гадяч, 1918. — 41 с.
- РФС** Полній русско-французській словарь / Сост. Н.П. Макаровымъ. Изд. 12-е, пересм. и доп. — С.-Петербургъ: Изд. Н.П. Макарова, 1911. — 1109 с.
- СБТ** Словник біологічної термінології / Укл. С. Паночіні // Серія практичних словників. — Вип. ІV. — Х.: Радянська школа, 1931. — 89 с.
- СГ** Словарь української мови: В 4-х т. За ред. Б.Грінченка [Ел. ресурс] — К., 1907 — 1909 / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- СМУ** Словник московсько-український / Укл. В. Дубровський. — К.: Рідна Мова, 1918. — 542 с.
- СПТ** Словник природничої термінології (проект): Матеріали до української термінології та номенклатури. / Укл. Х. Полонський. — Т.ХІ. — Х.: Державне видавництво України, 1928. — 262 с.

- СТТ** Словник технічної термінології (з російським покажчиком) / Укл. М. Дарморос, Л. Дарморос. — К.: Горно, 1926. — 291 с.
- СУР** Словник українсько-російський 1927 р. (А. Ніковський) [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- ТСД** Толковый словарь живаго Великорускаго языка В. И. Даля. Издание общества любителей Російской словесности, учрежденного при Императорском Московском Университетѣ [Ел. ресурс] — М., 1863. / Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=35156>.

Статтю отримано 13.08.2015

Oksana Tyshchenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

LEXICOGRAPHIC CONTEXT OF FOURTH VOLUME
OF RUSSIAN-UKRAINIAN DICTIONARY ED. A. KRYMSKY AND S. EFREMOV:
ATTEMPTS RECONSTRUCTION INDEX

The article by the method of the consolidated index an attempt to recreate a fragment of material which could form the basis of the Russian of the 4th volume of the Russian-Ukrainian dictionary, ed. A. Krymsky and S. Efremov (RUD): were analyzed by external factors — indexes by significantly and perhaps attracted lexicographical sources; internal — the principles formulated in the author's team of dictionary.

To create a material that can enter into the index of the RUD, we attracted external reserve — lexicographical prerequisites, instruction and ideological context. To form the index that could form the basis of the Russian index RUD (4th volume) consider necessary: a) enter the index from dictionary by Makarov, dictionary by Dubrovsky, dictionary by Umanets and Union, because they were "fully used"; b) to form the "background" index materials by the dictionary Dahl, who "systematically taken into account"; c) enter into the index of unit of Russian-Ukrainian and some Russian-Ukrainian dictionaries XIX—XX century to identify popular at the time of words; d) to consider a number of words on the "Р"- "Я", that were in the 1-3th volumes with marker "см." and "срв.". These markers clearly confirm the presence of a certain word in the index 4th volume.

Virtual model of the 4th volume of the RUD has two options. The first — it is desirable, founded on the principles of 1-3 volumes, is acceptable to the authors and valuable for modern users and researchers (as a source of incredible wealth of the Ukrainian). The second option — ideologically balanced, built on the "correct dialectical materialist method" which reflects the language of proletarian revolutionary writers, language of political leaders, media, deprived of "hostile" features. The last volume was destroyed. That way we can conclude that it was mainly the first option.

Key words: Russian-Ukrainian dictionary, consolidated index, probable index, lost volume, attempts reconstruction.

УДК 811 : 801.66(03)

Лариса Мовчун

Інститут української мови НАН України, м. Київ

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ «СЛОВНИК РИМ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО» І.І. ГУРИНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РИМОГРАФІЇ

Стаття присвячена аналізу неопублікованого «Словника рим І.П. Котляревського», що його уклав римограф І.І. Гурина 1969 р. Визначено роль римарію у вивченні римостилю поета, його мови в цілому, а також у дослідженні еволюції української рими.

Ключові слова: рима, словник рим, лексикографія, римографія.

За влучним спостереженням В.В. Морковкіна, лексикографам завжди доводиться працювати на тлі різноманітної і часто суперечливої лексикографічної традиції [7 : 39]. Словники І.І. Гурина, одного з першопрохідців української римографії, органічно ввійшли в лексикографічний контекст доби. У 60-ті рр. ХХ ст. на всьому слов'янському обширі активно працювали над словниками рим різних типів: загальномовними, зведеними, словниками рим одного автора й одного твору. 1954 року в таборі за Ангарою взявся за укладання українського загальномовного римівника Святослав Караванський, у 1967 р. побачив світ «Български римен речник», з 1961 по 1970 р. у Польщі були опубліковані словники рим Адама Міцкевича та Станіслава Трембецького, розпочав роботу над «Словником рим Юліуша Словацького» М. Єжовський, у Росії працював над словником рим Сергія Єсеніна В.П. Тимофеев, проект зведеного словника російських поетичних рим розробив Ю.К. Стехін, українські рими збирав В.В. Лутковський. Не всі праці були завершені і тим паче опубліковані, не йшлося на той час і про окрему галузь у межах кожної національної лексикографії — у найкращому разі дослі-

© Л.В. МОВЧУН, 2015

дження римового матеріалу методами лексикографії провадили на перетині літературознавчих студій і опису мови письменників.

В Україні планова робота над словниками ґрунтувалася на врахуванні практичних і наукових потреб суспільства, що зумовило своєрідний розподіл словникової продукції на три категорії: словники першочергової необхідності (перекладний, тлумачний, а також словник мови Т. Шевченка), «важливі і гостро необхідні громадськості» (етимологічний, історичний, синонімічний, фразеологічний), «інші словники різного обсягу й призначення» (словники ідіом, епітетів, орфографічний, частотний і зворотний словники української мови, словники визначних майстрів слова тощо) [8]. В останній категорії опинився і словник рим.

Підхід до академічної лексикографії як до колективної справи був освячений авторитетом Л.В. Щерби і досвідом багатьох поколінь українських лексикографів, проте словники рим, попри надзвичайну методичну і технічну складність, залишалися ініціативою ентузіастів. І.І. Гурін був не першим збирачем українських рим, але він став першим, хто наполегливо намагався довести роботу до видавничого етапу.

«Жатва убо многа, а ділателей мало», — так біблійною цитатою коротко характеризував свою епоху і сучасників І.І. Гурін [2 : 54]. Сам він брався одночасно за безліч проектів, збираючи і впорядковуючи багатий лексичний, фольклорний та етнографічний матеріал, поринаючи в громадську роботу. Багатогранна постать І.І. Гурина як культурного діяча певною мірою висвітлювалася в пресі, стаття про нього є в енциклопедії «Українська мова», йому присвячений збірник статей, спогадів і документів [2; 9; 10; 12], в окремому дослідженні здійснено загальний огляд його праці як лексикографа [6]. Метою нашої статті є аналіз неопублікованого римарію І.П. Котляревського, який уклав І.І. Гурін, і введення його в науковий обіг. Опис ґрунтуватиметься на основі розробленої методики [4].

Іван Іванович Гурін народився 7 травня 1905 року в селі Бзові (нині Баришівського району Київської області), освіту здобув у Війтовецькій педшколі і Ржищівському педтехнікумі. Ще в період навчання, з 17 років, захопився збиранням фольклорного і лексичного матеріалу, став дійсним кореспондентом Інституту української наукової мови, надіслав до цієї установи сотні діалектизмів і термінів народних ремесел. Стараннями І.І. Гурина фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського поповнилися тисячами записів, пізніше збирачеві вдалося впорядкувати і надрукувати низку фольклорних збірок: «Українські народні загадки» (1963), «Образне слово: постійні народні порівняння» (1966; 1974), «Хитру сороку спіймати морока» (1967), «Де живе жар-птиця» (1991). Вищу філологічну освіту І.І. Гурін здобував заочно в Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання та Київському педагогічному інституті. Під час Другої світової війни був коректором газети «На штурм врага». І.І. Гурін сорок років учителював у різних регіонах України, 1966 р.

вийшов на пенсію та оселився в Миргороді. Він організував музей Да-вида Гурамішвілі (грузинського поета XVIII ст., який на схилі віку жив у Миргороді), проте незадовго до відкриття цього закладу директором призначили іншу, благонадійнішу людину.

У миргородський період діяльності І.І. Гурина словникарство стало головною справою його життя. Лексикограф уклав «Збірник (словник) антонімів та протиставних словосполучень української мови» (1969–1983). Найдраматичніші сторінки його подвижницької діяльності були пов'язані з римографією. «Тепер ношуся із своїми словниками рим Шевченка і Котляревського. Набиваються співавтори, а коли відмовляю, то мстяться», — писав він Ф.І. Лаврову [Лавр.]. За відсутності теоретичних праць римограф мусив сам розробляти методику збирання і впорядковування римового матеріалу та укладання словників. До цього питання І.І. Гурина підходив відповідально: опрацьовував наукову літературу, цікавився станом римографічної справи в інших народів, знайомився з опублікованими римаріями, про що свідчать його виписки зі словника рим Адама Міцкевича (укл. Я. Будковська, 1970), радився з українськими та російськими мовознавцями і літературознавцями, зокрема з римографом В.П. Тимофєєвим.

Результатом римографічної праці І.І. Гурина стали «Словник рим Євгена Гребінки» (1982), опублікований у співавторстві з А.А. Бурячком «Словник українських рим» (1979), а також рукописні римарії І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Шашкевича, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, Л. Глібова, російських творів Т. Шевченка і «Словник рим з «Давитіані» Д. Гурамішвілі (у перекладі М. Бажана)», укладені в 60–80-ті рр. минулого століття. І.І. Гурина устиг зібрати чималу картотеку для словника фольклорного римування, нотував у записнику так звані кореляти-рими (*коза-дереза, дівчина-рибчина, мова-розмова* тощо).

Над першим варіантом загальнономовного римарію І.І. Гурина працював шість років і 1968 р. уже пропонував готову працю на розгляд кільком київським видавництвам [Дмит.]. З документів, збережених в архівних фондах, відомо, що «Словник українських рим» спочатку мав іншу структуру (1-ша частина — римові слова, 2-га частина — приклади з поетичних текстів) [Кол.], оскільки І.І. Гурина укладав його як зведений словник рим української поезії. Після перероблення римарій став, за визначенням самого укладача, «словником загального типу» — зібранням реальних і потенційних рим. Працю оцінили як помітне явище в українській і навіть у слов'янській лексикографії, поставивши за взірць для польських словників, які були зосереджені на укладанні авторських римарій [13].

«Словник рим І.П. Котляревського» — один із двох рукописних римарій, укладених 1969 р. одночасно і незалежно один від одного різними авторами — І.І. Гурином і В.В. Лутковським (детальний аналіз словника В.В. Лутковського й опублікований фрагмент див.: [5]). І.П. Котляревський і Т.Г. Шевченко, які найбільше вплинули на формування української літературної мови, закономірно привертати найпильнішу

увагу філологів. До того моменту, коли Гурін уклав римарій І.П. Котляревського, уже були опубліковані «Словничок Шевченкової мови» (1916) і «Українсько-руський словничок до «Кобзаря» Т.Г. Шевченка» (1917) Н. Малечі, словопоказчик В.С. Ващенко і П.О. Петрової «Шевченкова лексика» (1951), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової лексики» І.І. Огієнка (Вінніпег, 1961), «Словник мови Шевченка» (1964), словопоказчики В.С. Ващенко, Ф.П. Медведєва, П.О. Петрової «Лексика «Енеїди» І.П. Котляревського» (1955).

Римарії Т.Г. Шевченка та І.П. Котляревського були першими з-поміж словників рим одного автора, які І.І. Гурін підготував після завершення зведеного «Словника українських рим». Дослідник почав збирати картотеку рим І.П. Котляревського 1965 р., 1969 р. рукопис був готовий, 1976 р. його передрукували і переплели. У Гуринових записниках, що зберігаються в Миргородському краєзнавчому музеї, занотовано, що 1980 р. римограф планував укласти індекс клаузул до римарію І.П. Котляревського, але не відомо, чи робота була завершена. Над обома словниками — Шевченка і Котляревського, — як і над наступними, І.І. Гурін працював на єдиних засадах, що забезпечило сумірність матеріалу та його надійність для порівняльного вивчення римування і репертуару рим українських поетів.

Опублікувати римарій не вдалося; у листівці, адресованій фольклористові І.П. Березовському (1980 р.), лексикограф скаржиться, що словники рим Т.Г. Шевченка та І.П. Котляревського «лежать без руху» [Бер.]. У листах до М.А. Жовтобрюха і Б.І. Олійника, датованих 1986 р., І.І. Гурін повідомляє, що в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України в Києві зберігаються його лексикографічні праці, зокрема римарій І.П. Котляревського [Жовт.; Ол.]. Опис Словника ми здійснили за цим примірником. Відомо про ще один примірник, що зберігається у фондах музею І.П. Котляревського в Полтаві. Авторизований машинопис Словника містить дві частини, переплетені окремо в картонну оправу.

Гурін І. Словник рим І.П. Котляревського. Частина перша. Формат 195 × 287 мм, 77 арк. — Миргород, 1976 (1969) // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. — Фонд № 909, опис № 1, справа № 8.

Гурін І. Словник рим І.П. Котляревського. Частина друга. Формат 195 × 295 мм, 341 арк. — Миргород, 1976 (1969) // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. — Фонд № 909, опис № 1, справа № 6.

Обкладинка першої частини тверда; на сіру картонну основу наклеєний білий папір. Формат наклейки 184 x 278 мм, формат картону — 195 × 287 мм. Нижній край картону виступає за наклейку. Нижні кути передньої і задньої боковин обкладинки трохи загнуті досередини. Тканинний корінець червоного кольору завширшки 20 мм. Форзаці — цупкий папір, формат 190x278 мм. На обкладинці зазначено:

Словник рим І.П. Котляревського
Частина перша
м. Миргород
1976.

Напис зроблений чорною оформлювальною тушшю, заголовна літера С — червона в чорному контурі і з чорними вертикальними штрихами в нижній частині, стилізована під фрагмент рослинного орнаменту. Під позначенням року — графічний орнамент (чорна туш, перо). По периметру обкладинки — тонка подвійна рамка у вигляді прямокутника зі зрізаними кутами, виконана чорною тушшю. Ліве і праве поле 18 мм, верхнє 12 мм, нижнє 10 мм. На титульній сторінці міститься текст, аналогічний тому, що на обкладинці, проте зазначено інший рік — 1969. Аркуші (темно-сірий тонкий папір) склеєні, формат 190 × 278 мм, обріз книжкового блоку рівний, завтовшки 7 мм. Пагінація рукопису арабська роздільна, позначення номерів розміщені в правому верхньому куті, цифри надруковані машинкою (2–72), між арк. 61 і 62 і після арк. 72 не пронумеровані, останній пронумерований цифрою 2. Наступна нумерація перших аркушів здійснена працівниками архіву олівцем (1, 1 б, 1 в). Загальна кількість аркушів — 77.

Список Словника повний, збереженість оправи, книжкового блоку та аркушів добра. Літери чіткі, список є другою чи третьою машинописною копією. Передмова надрукована суцільним текстом (арк. 1 в–3), її завершує власноручний підпис укладача. Текст Словника розміщений у 2 колонки на лицьовій частині аркуша, після основної частини подана таблиця «Рими з творів І.П. Котляревського, що повторюються» (арк. 76–77). Особливості розміщення тексту: відсутні 7 останніх рядків (арк. 41, кол. 1) і 2 перші рядки (арк. 61, кол. 2), на непрономерованому аркуші між арк. 61 і 62 надрукований тільки один рядок, на арк. 72 текст словника тільки в одну 1-шу колонку. Текст вчитаний автором, він зробив низку розбірливих вставок від руки кульковою ручкою синім чорнилом: 1) послідовно між рядками вписав потрібні римоформи (*увсь, увши, увшись, угий* тощо); 2) заповнив пропуски, зроблені друкаркою: між 11 і 12 рядк. від руки вписано: *У чоловічих відкритих римах перед наголошеною ставимо опорну приголосну* (арк. 2), між 8 і 9 рядк. вставлено *не жахать-не мішать 5-122* (арк. 24, кол. 2), між 19 і 20 рядк. — *прослизвся-покорився 5-82* (арк. 36, кол. 2), між 1 і 2 рядк. — *НО люб'язно-за одно 3-120* (арк. 54, кол. 1).

Є незначна кількість виправлень: вписано *с* у [с]полуці (арк. 1 в, ряд. 13), виправлено *и* на *і* в лексич[и]і (арк. 1 в, ряд. 19), закреслено *а* в слов[а]ника (арк. 1 в, ряд. 22), закреслено *п* в [п]римова (арк. 2, ряд. 11), закреслено прийменник *в* у словосполученні *авторських [в] пісень* (арк. 2, ряд. 18), закреслено *л* і друкарським способом виправлено *н* на *л* в складочис[л]е[н]льний (арк. 2, ряд. 24), закреслено *не жахать-не мішать 5-122* (арк. 13, кол. 1, ряд. 1) та ін.

Передмова й сам Словник надруковані на різних машинках; у передмові *I / і* та *Ї / ї* позначено графемою *I, € / €* — графемами *E / e*.

Друкарська машинка, якою набраний корпус Словника, мала український алфавіт, але в тексті є деякі графічні особливості: замість апострофа використано лапки, замість дужок — скісні риски (/ /), літеру *ĭ* / *ĩ* позначено додатковою крапкою від руки над *I* / *i*, на місці повторюваного римокомпонента — лапки.

Друга частина словника оправлена у тверду обкладинку — клеєний багат шаровий картон сірого кольору формату 195 × 295 мм. На передній боковині — білий папір розміром 183 × 281 мм, унизу картон виступає за наклейку. Напис на обкладинці:

Словник рим І. П. Котляревського
Частина друга
м. Миргород
1976 р.

У центрі обкладинки — рослинний візерунок, виконаний пером, чорною тушшю і бронзовою фарбою. Під позначенням року — невеликий рослинний візерунок (перо, чорна туш). Інші елементи оформлення обкладинки такі ж, як і в першій частині. Корінець червоний, цупкий, комбінований — картон, обтягнутий тканиною, завширшки 15 мм (наклеєна на обкладинку частина 9 мм). Товщина 25 мм. Задня боковина обкладинки сірого кольору. Форзац — білий цупкий папір 194 × 295 мм. Книжковий блок клеєно-шитий; не підшиті арк. 61—64 (передній обріз нерівний, пошкоджений), 69-72, 79, 80, 83, 84. Формат, товщина і колір аркушів різні: 200 × 290 мм, 195 × 275 мм, 195 × 282 мм. Арк. 3 і 4 — цупкий білий папір, арк. 5-76, 79-84 — тонкий сіро-жовтий папір, арк. 77 і 78 — папір глянцевої, цупкий, жовтуватий, арк. 85—330 — дуже тонкий білий папір, арк. 331 — тонкий сіруватий папір, арк. 332—341 — папір трохи грубіший. Поля аркушів другої частини неоднакові: від декількох міліметрів до 50 мм. Список зшитий так, щоб текст був розміщений на розвороті, наступний розворот залишається чистим.

Пагінація арабська роздільна, в основному корпусі нумерація за розворотами, позначення номерів аркушів надруковані машинкою і розміщені в правому верхньому куті. Останні сторінки рукопису (таблиці 1—9) пронумеровані автором від руки. Наступна пагінація другої частини здійснена працівниками архіву олівцем. Загальна кількість аркушів — 341.

Рукопис повний, збереженість оправи і книжкового блоку добра. Текст Словника машинописний (1-ший чи 2-гий примірник), арк. 95 зв. — 330 — таблиці, надруковані в Миргородській друкарні 2.03.1979 р. з наступним заповненням машинописним способом. На титульній сторінці зазначено 1969 р. Шрифт російський, графему *e* передає *e*, *i* — римська цифра *I*, *ĩ* — непослідовно *I* з двома крапками від руки, повторення ознак у таблиці позначено лапками (").

Рукопис авторизований. Правки незначні, синьою кульковою ручкою або машинописним способом. Від руки проставлені знаки наголосів над римовими словами (арк. 7 зв.-13 зв.). Інші виправлення: закреслено

у в *дж[у]гута* (арк. 17 зв., ряд. 15), *л у сто[л]яли* (арк. 69 зв., ряд. 5), закреслено *е* і вставлено в потрібному місці: *к[е]р[е]мінець* (арк. 71 зв., ряд. 2), закреслено *у* і вставлено *а* в *Ст[у]атут* (арк. 87 зв., ряд. 8), закреслено *не* в *[не] ліновався* (арк. 121 зв., ряд. 13), закреслено *н* і вставлено *в* у *д[н]вора* (арк. 141 зв., ряд. 5) і т. ін.

У Словнику є низка орфографічних, пунктуаційних, стилістичних та ін. помилок, наприклад: *віриетворчість*, *латино-мовних*, *поетів і письменників* [Гур. 1 : 1 в], *церковно-слов'янські* [Гур. 2 : 331], *зробило вплив* [Гур. 2 : 332].

Записів про використання списку, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, немає.

Римарій І.П. Котляревського, укладений І.І. Гурином, — це словник рим одного автора науково-практичного спрямування. Перша частина реєструвальна — це індекс рим (римових пар і ланцюгів), або, як визначає сам укладач, абетково-клаузульний реєстр рим. Друга частина — пояснювальна, тлумачна, це своєрідний лексикон рим (римових пар і ланцюгів) з їх усебічною характеристикою, або ж класифікаційними ознаками. Словник адресований учителям і студентам-філологам, поетам-початківцям, а також широкому колу користувачів, яких цікавить творчість І.П. Котляревського, отже, призначення римарію навчальне і практичне.

Джерело римового матеріалу — поема «Енеїда», «Пісня на Новий 1805 год...» і 15 пісень з п'єси «Наталка Полтавка». Об'єкт лексикографування — римові пари і ланцюги. Мегаструктура складна: перша частина включає передмову, реєструвальну частину Словника і таблицю «Рими з творів І.П. Котляревського, що повторюються». Друга частина містить передмову «Як користуватися Словником», пояснювальну частину римарію, післямову «Римування І.П. Котляревського» та 9 статистичних таблиць: «Розміри з «Наталки Полтавки» та «Пісні на Новий 1805 рік [год]» (ода до князя Куракіна)», «Строфіка рим з «Наталки Полтавки» та оди до князя Куракіна», «Строфіка з «Енеїди», «Строфіка за всю творчість», «Розмір за всю творчість», «Рими точні, асонанси та консонанси» і 2 таблиці класифікаційних ознак рим.

Лаконічна вступна стаття містить основні необхідні елементи. Укладач характеризує роль І.П. Котляревського у формуванні нової української літературної мови та нової версифікаційної системи, висвітлює історію своєї роботи над Словником і згадує про існування праці В.В. Лутковського, вказуючи на суттєву різницю між обома словниками, описує мега- та мікроструктуру римарію (макроструктура — блоковий розподіл римоформ за наголошеними голосними — залишився поза увагою укладача) та подає шифри для паспортизації рим. Важливо, що автор орієнтувався на певні практичні та навчальні потреби й окреслив коло майбутніх користувачів. У передмові не зазначене джерело римового матеріалу — те видання, на основі якого була складена картотека; укладач обмежився переліком творів, для паспортизації ж

римових пар застосував літерно-цифровий шифр, що інформує, з якого тексту взята та чи та римова пара (група) та з якої строфи (для рим «Енеїди»).

Передмова до другої частини праці І.І. Гурина «Як користуватися словником» і прикінцева стаття «Римування І.П. Котляревського» взаємопов'язані: у першій з цих статей укладач подає список граф, що характеризують рими, а власне, умовних скорочень класифікаційних ознак рим, у заключній — пояснює ці терміни і наводить статистичні підрахунки, здійснені на основі другої частини словника, у порівнянні з аналогічними характеристиками рим Т.Г. Шевченка. За спостереженнями І.І. Гурина, в обох поетів приблизно однакова кількість багатих рим (26 % у Котляревського і 21 % у Шевченка), не набагато переважають відкриті рими в Шевченка (65 % при 59 % у Котляревського), а от кількість рим за складовим обсягом співзвучної частини, як і їхні різновиди, у поетів неоднакова. Котляревський вживав 40 % чоловічих і 60 % жіночих рим. Шевченко — 22 % чоловічих, 76,8 % жіночих, 1 % дактилічних, 0,2 % гіпердактилічних [Гур. 2 : 335]. Порівняння рим І.П. Котляревського і Т.Г. Шевченка за відповідними параметрами не тільки дає уявлення про розвиток української рими в період з кінця XVIII до середини XIX ст., а й доводить необхідність укладання словників рим одного автора для вивчення історії й теорії української рими.

І.І. Гурін був змушений порушити низку теоретичних питань римології — від визначення рими до її класифікації. Очікуючи більшу користь від словника рим для літературознавства, він орієнтувався саме на літературознавчу концепцію попри те, що на той час І.Г. Чередниченко розробив лінгвістичну концепцію української рими. Автор активно послуговується римологічними і римографічними термінами і номенами: *словник рим*, *індекс римових груп*, *тлумачний словник рим*, *реєстр рим*, *словникова стаття*, *класифікаційні ознаки рим*, *римова пара*, *римова група*, *римове слово*, *римовані слова*, *клаузула*, *опірна [опорна] приголосна*, *перехресне*, *суміжне*, *оповите (кільцеве)*, *потрійне / потрійне розрізне* / *потрійне суміжне римування*, *четверне римування* та ін.

Використані терміни й номени укладач намагається пояснити: *клаузула* — частина слова, що починається з наголошеного голосного звука [Гур. 1 : 2], *рима* — пара слів зі співзвучними наголошеними в клаузулі [Гур. 2 : 334], *римокомпоненти* — слова римової пари [Гур. 2 : 335], *семантичні рими* — рими, які входять до складу простого речення і є підметом і присудком або зв'язані з допомогою узгодження, керування чи прилягання [Гур. 2 : 337—338] тощо.

Класифікуючи рими, І.І. Гурін максимально враховував потребу лексикографування її ознак, — це найдоцільніше було зробити в табличній формі з подальшим заповненням полів знаком «+»: *суміжна / перехресна / оповита / розрізнена*, *точна / асонанс / консонанс*, *багата / бідна*, *чоловіча / жіноча / дактилічна / гіпердактилічна*, *відкрита / закрита*, *рівноскладена / нерівноскладена [рівноскладова / нерівноскладова]*,

повна / усічена, початкова / внутрішня / кінцева / внутрішньо-кінцева, однорідна / неоднорідна, проста / складена, акустична / графічна та за іншими ознаками — семантична, поглинена, омонімна [омонімічна], тавтологічна рима. Таблична форма проста і легка для кодування інформації, однак наслідком її застосування стало певне спрощення класифікації рим. Так, І.І. Гурін відмовився від категорії приблизних рим і став перед проблемою: як кваліфікувати співзвуччя з голосними *и* та *і*. Рими на кшталт *сіла-сила*, *біла-била* римограф мусив уважати консонансами, а рими з кінцевим *і-и*, як-от *уночі-ідучи*, умовно зараховувати до точних [Гур. 2 : 334]. Поняття *внутрішньо-кінцева рима* в автора Словника тож саме поняттю *розпорошена (розкидана, розпилена) рима* [Гур. 2 : 336], тоді як римологи позначають цими термінами різні види рим. В.П. Тимофєєв внутрішньо-кінцеву називає ще комбінованою римою [11 : 275].

Класифікація рим за граматичними ознаками римових слів передбачає їхній послідовний розподіл на: 1) рими, у яких римові слова належать до різних частин мови (у науковій літературі ці рими називають термінами *неграматичні / граматично неоднорідні / неоднорідні / різнорідні / різнограматичні*) і 2) до однієї частини мови (*граматичні / граматично однорідні / однорідні / одногрупні / однограматичні рими*). Друга група, у свою чергу, поділяється на ті, у яких римові слова виражені однаковими формами, наприклад, тим самим відмінком (*паралельні граматичні рими*) і різними формами, наприклад, різними відмінками (*аналогічні граматичні рими*). В інтерпретації І.І. Гурина рими поділені тільки на *однорідні* і *неоднорідні* [Гур. 2 : 336]. Своє тлумачення укладач дає й акустичній рими: до такого різновиду рим він зараховує асонанси, тимчасом як зазвичай терміном *акустична рима* позначають рими, у яких при однаковому звучанні графічний склад римоформ не збігається, а це, насамперед, стосується точних і приблизних рим (напр., *славиться-ласкавиця, стелеться-метелиця*).

Теоретична частина праці оснащена поясненням структури рима-рію і словникової статті, прикладами статей, правилами користування Словником і списком скорочень. З необхідних елементів відсутня анотація, список літератури і зміст, а також список граматичних ремарок.

Корпус Словника, як уже зазначалося, містить дві частини, наповнені тим самим римовим матеріалом у різному лексикографічному опрацюванні. Перша частина має нетабличну форму, рими розміщені за алфавітно-гніздовим принципом, друга частина оформлена у вигляді таблиці, порядок рим зумовлений їхньою черговістю в тексті.

У першій частині реєстровими одиницями є римоформи, або ж, за термінологією укладача, клаузули — частини римових слів, починаючи від наголошених голосних (напр., *удь, ує, уєм, уєш*) або (у чоловічих відкритих римах) від опорного приголосного (напр., *гу, ду, джу, жу, зу, ку*), усього, за нашими підрахунками, 928 римоформ, з-поміж них на А вміщено 200, на Е / Є — 102, на И — 130, на І / Ї — 113, на О — 149, на У — 117, на Ю — 30, на Я — 87. Модель реєстру — алфавітна, традиційна,

блокова (реєстр містить 6 блоків за наголошеними голосними), циклічна (спочатку вміщено римоформи з опорними приголосними, а потім — решта: *бі, ві, ді, жі, лі, ні, пі, рі, ті, ці, чі, ші, ібом, ів, івки, івку, івня* і т. ін.), однобічна пряма (ураховується тільки прямий порядок перших літер римоформи), нестрогоалфавітна (є випадки порушення алфавітної послідовності).

Реєстр другої частини складають римові пари і ланцюги, модель реєстру текстово зумовлена. Загалом, за підрахунками самого автора, у Словнику міститься 3843 римопари.

Словникові статті кожної з частин побудовані однотипно. У 1-ій частині елементами мікроструктури є заголовкова одиниця (римоформа), гніздо рим, граматична інформація, кількісний індекс (за потреби), паспортизація у вигляді літерно-цифрового шифру. Римові пари в гнізді розташовані в прямоалфавітній послідовності за початком першого, а за потреби й другого слова пари чи ланцюга:

РЯ

царя-богатиря 6-93

царя-зоря 3-115

за..царя-зоря 4-48

на..царя-сухаря 4-19 [Гур. 1 : 68].

Якщо римове слово в тексті вжито з прийменником, препозитивною часткою або виступає в ролі компонента стійкого сполучення слів, у такому вигляді воно й потрапляє до Словника (напр., *до.. річей-із очей; признаюсь-не знаюсь, (тягу) дав-толковав*). Після слів, які мають омоформи, у дужках подана граматична ремарка: *дієсл., ім. род. в., род. мн., присл.* тощо. Кількісний індекс розміщений перед паспортизацією, напр.:

начати-достати Рефрен — 4 рази НП — Ч. я. [Гур. 2 : 23].

У паспорті рими використаний номер частини поеми «Енеїда» і порядковий номер строфи, інші тексти зашифровані літерними скороченнями. У випадку кількарязового вживання римопари в текстах І.П. Котляревського у Словнику подаються всі необхідні шифри:

оставсь-совавсь 5-67, 5-125.

Оскільки порядок розміщення римопар у 2-ій частині відповідає порядку їх уживання в тексті, табличний лексикон рим І. І. Гурина структурував так: спочатку зазначений літерно-цифровий шифр, потім подається римова пара (ланцюг) із граматичною інформацією (за потреби) та кількісний індекс (кількість римованих слів у рядку). Тлумачення рими, її характеристика за 31 параметром здійснена шляхом позначення у відповідних графах знаком «+». Класифікаційні ознаки рими: віршовий розмір рядка, строфічні особливості (перехресне / суміжне / оповите / потрійне суміжне / потрійне розрізнене римування), точна рима / асонанс / консонанс, багата / бідна, чоловіча / жіноча / дактилічна / гіпердактилічна, відкрита / закрита, рівноскладова / нерівноскладова, повна / усічена, початкова / внутрішня / кінцева / внутрішньо-

кінцева, однорідна / неоднорідна, проста / складена, акустична / графічна, семантична, поглинена, омонімічна / тавтологічна рима.

Загалом Словник справляє враження відповідності задуму укладача. За багатьма параметрами римарій виграє на тлі аналогічної праці В.В. Лутковського [Лутк.]. Розміщення римових пар у Словнику І.І. Гурина ґрунтується на чіткій системі: спочатку за алфавітною послідовністю римоформ, а в другій частині — за текстовим принципом. В.В. Лутковський орієнтувався не на римоформу, а на всю співзвучну частину римових слів включно з опорними приголосними. Пари в гнізді він розмістив за складним алфавітним принципом: по-перше, урахована послідовність літер римоформи, по-друге, — порядок літер від початку слова, причому окремо римові слова з односкладовими і двоскладовими римоформами. І.І. Гурин у першій частині словника подає кожен пару тільки один раз, В.В. Лутковський — як мінімум двічі, а якщо є спільний опорний приголосний, то чотири рази. Для порівняння, на літеру А В.В. Лутковський подає з усіма повторами 2826 пар, І.І. Гурин — 1302. Словник рим І.П. Котляревського, укладений І.І. Гурином, є повнішим завдяки ширшій джерельній базі та більш інформативним (характеристика рим у римарії В.В. Лутковського відсутня). За винятком незначних недоглядів, праця Гурина краще структурована на всіх рівнях, відчувається і ґрунтовніше володіння термінологічним апаратом, а отже, вищий науковий рівень римарію.

Через 30 років після укладання Гуриногового Словника В.В. Коптілов зауважив: «Як не дивно, за два століття <...> ніхто не здійснив суцільного віршознавчого обстеження тексту, не склав повних каталогів рим і ритмічних особливостей поеми Котляревського» [3 : 14]. Спростувати стереотипний і спрощений погляд на риму І.П. Котляревського як на слабку можна тільки науковими методами, насамперед, математичними, об'єктивно аналізуючи всі рими поета. В.В. Коптілову вдалося зробити це завдяки укладанню повного каталогу рим. Можна тільки пошкодувати, що праця І.І. Гурина свого часу не побачила світ, адже вона дає вичерпний матеріал для всебічного дослідження рими — як за якісними, так і за кількісними ознаками. Дані статистичних таблиць І.І. Гурина підтверджують процес деграматизації рими. Зокрема, в «Енеїді» укладач нарахував 83 % граматичних рим, а в «Наталці Полтавці» та «Пісні на Новий 1805 год...» їх 73 % [Гур. 2 : 340—341]. Еволюцію рими показав і В.В. Коптілов, порівнявши кількісні співвідношення граматичної рими в різні періоди написання поеми: у першій частині, за його підрахунками, таких рим 84 %, а в шостій — 82 % [3 : 14].

І.І. Гурин чудово розумів корисність словників цього, нового для української лексикографії, типу. У римаріях, що він укладав потім, є порівняльні таблиці рим українських поетів, формулювання тем, які можна запропонувати для студентських наукових робіт. Словники І.І. Гурина й досі не втратили актуальності, адже на сьогодні так і не опубліковано жодного римарію І.П. Котляревського.

Словники рим одного автора дають вичерпний матеріал для дослідження поетового римостилію. За даними праці І.І. Гурина можна з'ясувати, що І.П. Котляревський використовував римові кліше, як-от *очі-ночі, неба-треба*, типові пари *губи-зуби, буде-(не) забуде, врем'я-плем'я, царство-панство, моторний-проворний, муки-руки* та ін. Серед фонологічних особливостей рими Котляревського констатуємо вільне римування кінцевого твердого і м'якого звуків, напр.: *супостат-не горять, дівчат-нявчать, тут-буть, тут-зовуть, не везуть-тут, утруть-кут, отдають-поросят*.

Сфера застосування римарію не обмежується питаннями рими, він дає матеріал для дослідження морфологічних і словотвірних особливостей мови І.П. Котляревського. Наприклад, для встановлення співвідношення слів з постфіксами *-ся* і *-сь* у римовій позиції, використання суфіксів *-ець-*, *-ив-*, *-ок-*, *-ух-*, *-ар-*, *-еньк-* і т. ін., наявність дієприслівників теперішнього часу із суфіксом *-я*, напр. *походжая, літая, розглядаю, управляю, виляю*, паралельне вживання в іменниках у формі орудного відмінка однини, а також у прикметниках і займенниках флексій *-ою* і *-ой*, напр. *рукою, шульгой, войной, золотой, ні ногой, з тобою, собою* і *рукою, водою, бородою, з тобою, собою*. Допоможе словник рим і у вивченні мови І.П. Котляревського на акцентуаційному рівні (*гетьман, танець, своєю, к порому*).

Вивчення мови І.П. Котляревського, зокрема його римостилію, на матеріалі словника рим має бути окремим ґрунтовним дослідженням. Можна цілком покладатися на підрахунки укладача жіночих, чоловічих і дактилічних рим, відкритих і закритих, граматичних і неграматичних тощо. Деякі класифікаційні ознаки рим варто критично переглянути відповідно до сучасної теорії рими. Додатком до такого дослідження могла б бути публікація самого Словника І.І. Гурина з відповідним науковим коментарем.

І. Гурин.
«Словник рим І. П. Котляревського
Частина перша»
[фрагмент]

ВА	
вдова-слова	1 ¹ -21 ²
верства-хвоста	5-139
голова-сова-голова-слова	2-71
права-голова	НП ³ -В. г. ⁴
пробива-зіва (дієсл.)	5-99
ГА	
врага-пострига	6-67

¹ Частина поеми «Енеїда».

² Порядковий номер строфи поеми «Енеїда».

³ П'єса «Наталка Полтавка».

⁴ Пісня «Всякому городу нрав і права...»

на врага-стьога (дієсл.)	5-140
помага-слова	5-38
слуга-дуга	НП-В. г.
четверга-на берега	4-27
яга-врага	4-66
ДА	
вода-куда	1-38
куда-ворота	3-94
молода-біда	НП-В. в. г. ⁵
молода-вподоба	4-21
пропада-живота	5-104
стида-орда	3-30
сюда-стида	3-102
ЖА	
бажа-госпожа	3-144, 6-61
« - ножа	6-139
« - чужа	6-110
КА	
гоцака-гайдука ⁶	
здалека-шпака	6-48
Ентелла-козака-драпака	2-23
новичка-тичка	6-43
Педька-Панька-Харка-Феська	13-107
така-гопака	ОК ⁷ / ⁸
черв'яка-яка	6-5
швидка-гнучка-хистка	3-134
ЛА	
була-взяла	6-86
« - додала	3-134
« - звела	5-24
« - мала	3-15
« - пролила	4-132
« - п'яла	4-44
вела-була	6-161
« - мела	4-131
верзла-була	3-22
дала-загула	ОК
не дала-зла (прикм.)	5-3
дійшла-пішла	6-152
діла-жила	3-96
« - без числа	5-45
в діла-пила	5-60
добула-була	4-20
жила-пила	6-6
зійшла-помишляв	5-106

⁵ Пісня «Вітер віє горою...»

⁶ Шифр пропущений у Словнику.

⁷ «Пісня на Новий 1805 год...»

⁸ Так позначаємо кінець колонки в Словнику.

ішла-була	5-23
кляла-не дала	1-63
лила-була	5-39
не мала-була	3-68
несла-без числа	5-2
пекла-пила	3-112
не пила-ревла	1-59 // ⁹
підвела-жила	4-111
піддала-задала	6-160
« - зла (ім. род. в.)	5-85
підняла-дала	3-37
« - кляла	4-81
поповзла-найшла	4-65
посила-дотла	5-46
постола-не лягла	3-139
почала-перевела	5-63
смола-була	3-49
стріла-була	4-64
МА	
без ума-нема	6-84
чотирма-до ярма	4-10
НА	
вина-війна	6-95
гязна-чадна	3-44
навісна-поспішна	2-55
старшина- як на	6-111
сукна-вона	2-70
тишина-сторона	НП. Д. з. ¹⁰
ПА	
гольтіпа-копа	6-29
наступа-не захова	6-163
попа-копа	2-12
РА	
до двора-гора	1-9
од двора-не пора	ОК
сестра-з-за Дністра	4-132
стара-гора	5-63
« - до двора	4-75 /
ТА	
з джута-кута	1-37
завіта-висмокта	5-93
уста-міста	3-13
« - пуста	6-86
в уста-не пуста	6-59
ХА	
блоха-лиха	6-33
не без гріха-не .. плоха	1-39

⁹ Так позначаємо кінець сторінки в Словнику.

¹⁰ Пісня «Де згода в сімействі...»

суха-без гріха	НП-В. г.
ЧА	
меча-силача	6-158
навтікача-плеча	6-105
ША	
душа-з коша	2-75
поспіша-душа	4-122
АБА	
баба-слаба	4-80
АБЕЛЬ	
ні шабель ¹¹ -Авель ¹²	4-106
АБИ	
баби-слабі	6-17
АБУ	
бабу-швабу	4-5
жабу-бабу	2-27
АБЦІ	
голодрабці-потапці	5-129
АВ	
вздихав-не довіряв	3-1
гасав-кричав	5-54
горював-забрав	2-58
дав-задрімав	6-64
« - злигав	4-4
« - накивав	1-1
(тягу) дав-толковав	5-70
не ждав-дав	2-41 //
забав-кричав	5-50
завітав-не попав	4-61
задрімав-сказав	2-63
заїдав ¹³ -виливав	1-15
закричав-наскакав	4-37
« - побрав	6-18
« - сказав	1-48
« - храбровав	5-138
« - чував	5-12
запопав-причвалав	1-20
« - шпурляв	4-82
застогнав-поскакав	6-67
засукав-визивав ¹⁴	
налізава-знав	2-28
захищав-не уважав	6-95
звав-дав	1-3

¹¹ У Словнику — *жабель*.

¹² У Словнику — *авель*.

¹³ Замість *ї* — *і*.

¹⁴ У Словнику відсутній шифр.

зламав-розірвав ¹⁵ -обіщав-не злизав	4-85
клекотав-сказав	3-138
ковав-упав	5-25
ковтав-дав	5-17
кричав-дав	2-50
лежав-загарчав	3-66
« - обганяв	6-77
« - потрав	5-19
лигав-кректав	2-36
не мав-не дав	6-66
мав-пробивав ¹⁶	5-82
мовчав-колупав	2-59
назвав-не жартував	5-118 /
напав-попав	6-116
« - потаскав	5-115
написав-чував	3-42
наскакав-спав	5-89
настоптав-зняв	6-51 ¹⁷
начав-не накричав	ОК
« - сказав	6-83
оглядав-добирав	4-42
не оддавав-уостав	6-121
одказав-взяв	6-121
одчесав-белькотав	5-102
описав-знав	4-130
оправ-остав	2-65
писав-додав	4-84
« - спав	2-16
підступав-дрижав	6-111
пізнав-розідрав	6-118
подав-розказав	6-59
позбирав-одіслав	1-51
« - почухрав	1-19
показав-не знав	3-10
« - не розіслав	6-101
« - почаствовав	2-7
покусав-підтруняв	6-130
« - сказав	4-86
поминав-вставав	2-15
попав-вплав	5-144
« - став (дієсл.)	6-28
послав-не спіткав	1-42
попускав-почухрав	1-2 //
до потрав-хватав	4-28
почав-сказав	2-33

¹⁵ У Словнику — *розірвав*.

¹⁶ У Словнику — *пробавав*.

¹⁷ Пропущений дефіс між цифрами.

почвалав-сказав	5-13
прив'язав-розглядав	5-43
прислав-сказав	4-45
приступав-осідлав	6-135
пропав-побрав	1-62
« - причвалав	3-14
протягав-ізнемагав	5-2
не пужав-украва	6-10
репетовав-пропав	4-8
розглядав-віщовав	3-36
« - колупав	6-136
розібрав-розіклав	4-58
розмажав-послав	6-166
сказав-видав	5-6
« - не видав	5-28
« - дав	6-159
« - ждав	3-128
« - забував	1-46
« - закричав	2-25
« - замудровав	2-4
« - назвав	5-35
« - пізнав	4-74
« - порозпускав	1-7
« - потеряв	5-75
« - поціловав	1-18 /
« - прив'язав-вкрав-обіщав	5-81 ¹⁸
« - пристав	6-51
« - пропав	5-66
« - свистав	6-162
« - не спіткав	5-86
свистав-навіщав	3-116
скомпоновав-змусовав	4-3
скреготава-сказав	6-119
не скуштовав-уствав	5-1
не спав-одвічав	6-31
спав-не помишляв	4-66
« - уствав	2-24
став (дієсл.)-показав	3-18
« - потоптав	6-46
« - прочитав	5-9
стогнав-не гуляв	6-137
сумовав-гуляв	5-3
« - попов	3-130
тирчав-мава	4-98
трав-клав	3-136
удержав-сказав	5-92

¹⁸ Номер сторінки виправлений друкаркою.

упав-поколихав	5-136
« - стогнав	2-38
чував-не дрімав	5-20
шиковав-послав	5-51
АВА	
ласкава-не лукава	3-23
лукава-рукава	НП-О. д. ¹⁹ //
плюгава-халява	2-33
Полтава-слава	ОК
не Полтава-слава	ОК
АВИ ²⁰	
із .. Полтави-слави	ОК
потрави-притрави	1-27
страви-потрави	4-49
АВИВ	
направив-причалив	1-22
АВИЙ	
величавий-жвавий	6-155
величавий-лукавий ²¹	6-7
жвавий-кучерявий	4-24
прелукавий-для слави	6-43
АВИТЬ	
прославить-одправить	6-76
АВИШ	
лукавиш-правиш(=говориш)	6-63
оставиш-удавиш	5-74
АВІ	
жваві-слави	3-130
АВКА	
мавка-шавка	6-129
Полтавка-Наталка	НП-О. я д. ²²
АВЛЮ	
прибавлю-оставлю	3-42
АВЛЯТЬ	
правлять-давлять	3-34
АВНА	
здавна-славна	НП-В. р. ²³
іздавна-гарна	ОК
АВНИЙ	
ісправний-печальний	6-59
АВСЬ ²⁴	
вгамовавсь-почастовавсь	3-1
замішавсь-убиравсь	5-137

¹⁹ Пісня «Ой доля людська...»

²⁰ Тут і далі після римоформи дефіс (від **АВИ-** до **АВЛЯТЬ-**).

²¹ Повторювані перші римокомпоненти іноді подаються повністю.

²² Пісня «Ой я дівчина Полтавка...»

²³ Пісня «Ворскло річка...»

²⁴ У Словнику гніздо **АВСЬ** уміщено після **АВСЯ**.

обізвавсь-доживсь ²⁵	5-142
оглядавсь-обливавсь	2-1
озиравсь-забравсь	3-32
оставсь-совавсь	5-67, 5-125
підмотавсь-лизавсь	6-60
підтопавсь-не мішавсь	4-88
повертавсь-витягавсь	6-30
погнавсь-убравсь	3-67
помішавсь-качавсь	2-51
попавсь-купавсь	5-135
попрощавсь-мчавсь	2-73
прощавсь-оставсь	6-81
« - проспавсь	2-74
пхавсь-величавсь	4-126
реготавсь-величавсь-прочхавсь-показавсь	2-39
совавсь-не цуравсь	4-82
АВСЯ	
не вдержався-качався	5-102
дивовався-спитався	3-121
догадався-м'явся	1-36
доживався-боявся	2-22
« - добувався	3-12 /
дослухався-узявся	3-22
не женихався-не наглумлявся	3-105
забувався-підкрався	5-91
замотався-уклався	5-22
запирався-показався	4-115
заридався-подрався	1-9
засапався-купався	1-58
збирався-попався	5-98
зближався-частовався	6-27
звася-величався-погрібався-мчався	3-55
« - здавався	5-132
зібрався-підперезався	3-40
знаряджався-збирався	5-46
ізлякався-спитався	3-113
наживався-вступався	4-76
назвався-розличався	4-99
налигався-нахлестався	2-8
насмівся-величався	2-22
обізвався-одчурався	6-159
« - розлютовався	6-120
« - совався	2-33
обнімався-добрався	4-67
« - засталився	5-13

²⁵ У Словнику — *дожавсь*.

одізвався-помчався	4-78
не одступався-ліновався	4-34
одступався-не оглядався	1-58 //
перевертався-приймався	2-63 ²⁶
перекидався-качався	2-40
підсилався-виправлявся	4-25
подивовався-спитався	3-14
показався-піднявся	5-96
« - управлявся	5-134
полигався-називався	4-56
попався-нав'язався	5-138
попхався-повстрічався	3-106
« - слонявся	1-20
« - спотикався	3-30
прислухався-осміхався	5-17
програвся-поправся	5-47
проспався-убрався	1-34
« - уклався	1-19
протаскався-прип'явся	1-135
реготався-доглядався	3-106
роздобротався-розкричався	2-19
не роздягався-умудрявся	6-31
розкричався-поколихався	1-43
розставався-не прощався	5-82
труждався-не .. валявся	ОК
турбовався-ухилявся	6-42
убрався-повстрічався	3-59
« - укрався	1-49
увивався-добрався	5-144
утішався-частовався	6-73
хитався-нахлестався	2-74 /
храбровався-роздягся	2-31
АВУ	
в лаву-на славу	6-39
на підставу-лаву	4-107
Полтаву-в славу	НП-В. ш. ²⁷
за Полтаву-в .. славу	НП-В. р.
АВШИ	
дочвалавши-зібравши	5-31
підозвавши-давши	5-35
піймавши-не знавши	6-119
« - одідравши	6-14 //
« - піджавши	2-36
посідавши-подпихавши	4-5
поскладавши-полягавши	3-117
поскликавши-приказавши	2-67

²⁶ Над римопарою повторно написана римоформа **АВСЯ**.

²⁷ Пісня «Видно шляхи полтавській...»

посумовавши-погадавши	1-64
« - поридавши	3-1
почастовавши-обіщавши	2-73
прибравши-примовлявши	1-30
приставши-постававши	1-20
прочитавши-підв'язавши	3-31
АВШИСЬ ²⁸	
засапавшись-обв'язавшись	1-45
примчавшись-не остановлявшись	6-69
підкравшись-позвивавшись	4-65
АГ	
враг-в водах	6-15
АГА	
на Мага-бідняга	6-55
Тага-упиряга	5-100
АГИ	
ватаги-одваги	2-3
брагу-перед ватагу	4-27
зневагу-брагу	6-47
на одвагу-брагу	5-15
повагу-брагу	5-60
АД	
в ад-в лад	5-139
гад-гармат	4-102
« - град-лад	5-7
під лад-рад ²⁹	ОК
назад-не .. рад	4-32
нелад-в ад	6-132
в оклад-рад	3-124 /
рад-в лад	6-14
в розлад-брат	6-12
уклад-лад	4-57
чад-в ад	1-66
« - рад	5-33
АДА	
рада (ім.)-громада	3-20
рада (прикм.)-громада	4-52
одрада-ограда	5-111
АДИ	
до громади-обряди	6-96 ³⁰
« - поради	2-58 ³¹
громади-до поради	2-59
од досади-із засади	6-117
АДИВ	

²⁸ Після римоформи дефіс: **АВШИСЬ-**.

²⁹ У Словнику пропущено *рад*.

³⁰ Помилково віднесено до римоформи **АДА**.

³¹ Те саме.

погладив-уладив	6-41
провадив-монадів	3-97
АДИМ	
загромадим-одпровадим	5-68
АДІ	
в громаді-в .. ограді	5-53
в осаді-досаді	6-35
АДКИ	
припадки-лихорадки	4-80
АДКУ	
догадку-граматку	4-33
нападку-паніматку	5-83
в упадку-матку	5-77
АДОМ	
з прикладом-задом	4-131
АДУ	
громаду-пораду	2-10
ззаду-чаду	6-47
зраду-на .. громаду	6-143
на пораду-зраду	1-60
АЄ	
блукає-набирає	5-49
буває-має	5-29 //
буває-налякає	4-7
не вважає-умирає	НП-О. М. ³²
визиває-не займає	6-107
не вникає-потакає	ОК
галасає-ззиває	6-146
дожидає-скачує	3-38
доїдає-влучає	5-16
допікає-однімає	5-39
не дримає-знає	5-46
« - розглядає	5-49
не займає-має	6-139
засукає-затикає	6-135
звертає-умовляє	6-16
зжимає-не пускає	5-38
ззиває-об'являє	6-74
зшибає-розбиває	5-140
іграє-гуляє	3-57
лігає-навертає	4-113
махає-одганяє	3-58
« - прилягає	6-48
немає-утікає	5-142
одвічає-знає	5-139
одоліває-простягає	6-167
одступає-читає	6-32 ³³

³² Пісня «Ой мати, мати!..»

³³ Далі помилково вміщено *окидаєш-уздріваєш*.

не осуждає-повеліває	3-113
підіймає-пускає	5-139
не пізнає-злигає	2-27 /
побиває-погибає	6-45
поглядає-наступає	6-40
пожирає-натягає	5-48
прикладає-направляє	5-121
« - помагає	6-136
не проливає-влучає	4-120
пускає-вилітає	5-100
роз'їждає-понуждає	6-90
рубав-посипав	6-133
саджав-одпихав	3-58
убивав-дожидав	6-170
не уважав-посилав	6-124
« - починав	4-95
уплітав-чухрав	1-46
шкандивав-проводжав	6-133

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Бер. — *Гурин І.* Листівка І.П. Березовському від 22.12.1980 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 1363, опис № 1, справа № 35.
- Гур. 1 — *Гурин І.* Словник рим І.П. Котляревського. Частина перша. — Миргород, 1976 (1969). — 77 арк. / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 909, опис № 1, справа № 8.
- Гур. 2 — *Гурин І.* Словник рим І.П. Котляревського. Частина друга. — Миргород, 1976 (1969). — 341 арк. / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 909, опис № 1, справа № 6.
- Дмит. — *Гурин І.* Лист Л.Д. Дмитерку від 28.07.1968 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 596, опис № 2, справа № 147.
- Жовт. — *Гурин І.* Лист М.А. Жовтобрюху від 27.07.1986 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 431, опис № 1, справа № 53.
- Кол. — *Гурин І.* Лист П.Й. Колеснику від 20.08.1969 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 847, опис № 1, справа № 181.
- Лавр. — *Гурин І.* Лист Ф.І. Лаврову від 20.11.1978 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 1039, опис № 1, справа № 120.
- Ол. — *Гурин І.* Лист Б.І. Олійнику від 25.07.1986 / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України. — Фонд № 916, опис № 2, справа № 5.
- Лутк. — *Лутковський В.В.* Словник рим І. Котляревського. Зошити 1—37 / Зберігається у фондовій колекції Полтавського літературно-меморіального музею Івана Петровича Котляревського. — Шифр ПМК УВ № 2852 інв. № 213-рукописи.

1. Білоус Д., Колесник Г. Бурячок А.А., Гурин І.І. Словник українських рим / Д. Білоус, Г. Колесник // Мовознавство. — 1980. — № 5. — С. 86—87.
2. Іван Гурин — лексикограф, фольклорист, етнограф, педагог, громадський діяч : зб. статей, спогадів, документів / Упоряд. Л. Розсоха. — Миргород : Миргород, 2010. — 84 с. ; іл.

3. Коптілов В.В. І.П. Котляревський — реформатор українського віршування (рима і ритміка «Енеїди») / В.В. Коптілов // Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 12—21.
4. Мовчун Л.В. Методика дослідження рукописних словників рим / Л.В. Мовчун // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. — К. : КНПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. — Вип. 11. — С. 43—48.
5. Мовчун Л. В. Невідомий словник рим, укладений В.В. Лутковським / Л.В. Мовчун // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. праць. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2014. — Вип. 23. — С.76—99.
6. Мовчун Л.В. Римографічна спадщина І.І. Гурина в контексті його лексикографічної праці / Л.В. Мовчун // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : зб. наук. праць. — К. : Освіта України, 2014. — Вип. 24. — С. 117—125.
7. Морковкин В. В. Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография» / В.В. Морковкин // Вопросы языкознания. — 1987. — № 6. — С. 33—42.
8. Паламарчук Л.С., Русанівський В.М. Хто гальмує видання словників? / Л.С. Паламарчук, В.М. Русанівський // Літературна Україна. — 2.02.1968.
9. Стешенкова Т. Невтомний дослідник мовних скарбів / Т. Стешенкова // Літературна Україна. — 24.04.1986.
10. Тараненко О.О. Гурін Іван Іванович / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. — 3-тє вид., зі змінами і доп. — К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 129.
11. Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / В.П. Тимофеев. — Шадринск : ШГПИ, 2009. — 319 с.
12. Шалата М. Перший на Україні римівник / М. Шалата // Жовтень. — 1982. — № 3. — С. 121—123.
13. Fałowski A. Rec. o: А.А. Бурячок, І.І. Гурін, Словник українських рим, Вид. «Наукова думка», Київ, 1979, сс. 340 / А. Fałowski // Slavia orientalis. — Warszawa, 1981. — Roczn. XXX. — № 2. — S. 228—229.

Статтю отримано 22.07.2015

Larysa Movchun

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

UNPUBLISHED IVAN KOTLYAREVSKY RHYMING DICTIONARY COMPILED BY IVAN GURYN IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN RHYMOGRAPHY

The article deals with the analysis of unpublished rhyming dictionary compiled by Ukrainian lexicographer Ivan Guryn in 1969. The issue is discussed relatively to the theory, practice and history of the rhymography which is the milestone of the modern Ukrainian applied linguistics. Our purpose was to throw light on the period of its foundation. That was Gurin's contribution to science. To achieve the aforementioned we analyzed the dictionary of Ivan Kotlyarevsky rhymes compared to analogous dictionary compiled by Volodymyr Lutkovsky. The previously elaborated author's methodology of the study of manuscript rhyming dictionaries was employed. It consists in the examination of general information about the dictionary and its formal and special description.

The study of I. Gurin's manuscript reveals that he originated the accurate structure of such type of works and approbated it compiling dictionaries of rhymes of some classic Ukrainian poets later on. The Gurin's dictionary contains 2 parts of the identical rhyme material arranged differently. The first part contains clauses arranged in alphabetic order, the second one is tabular, it contains 31 phonetic, grammar and verse indications of Ivan Kotlyarevsky rhymes. The analyzed manuscript demonstrates the role of rhyming dictionary in the study of the poet's rhyming style, his language as a whole and Ukrainian rhyme evolution as well. It could be concluded that it is necessarily to publish this dictionary attached with scientific commentary. Gurin's work is still urgent due to lack of rhyming dictionaries of Ukrainian poets.

Key words: rhyme, rhyming dictionary, lexicography, rhymography.

УДК 81`42

Мирослава Мамич

Національний університет “Одеська юридична академія”, м. Одеса

МЕДІАТЕКСТ У КОНТЕНТІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ

У статті окреслено основні особливості медіатексту та його дискурсивного функціонування. Представлено результати аналізу досліджень у галузі журналістикознавства, медіалінгвістики та медіастилістики щодо визначення специфіки сучасних медіатекстів. Актуалізовано проблему комунікативної інтенції, що зумовлює змістове наповнення, структуру та функції медіатекстів. Запропоновано практичний аналіз функціонування медіатекстів у естетичному та публіцистичному контентах жіночого журналу “Жінка”.

Ключові слова: контент журналу, текст, медіатекст, комунікативна інтенція.

Основний складник журнального контенту — медіатекст. Це поняття ще не набуло поширення в українському мовознавстві, натомість актуальне в медіалінгвістиці. Уважаємо, що контент — це наповнення певного медіа, але не хаотичне, а структуроване за рубриками, тематичними блоками, жанровими різновидами медіатекстів. Жанр (медіажанр) — генералізатор змістового наповнення видання за запитом читачів, аудиторії споживачів інформації. Саме через конкретні медіажанри з їхніми медіатопіками і відповідним лінгвокультурним наповненням і формуються контентні видань. Під медіатекстом розуміємо тексти газетно-журнального, інтернетного, радіо- та телевізійного контенту, тобто тематично, формально-граматично й структурно зв'язні транслятори інформації, знання, ціннісно-сміслових орієнтирів спільноти у ЗМІ. Пор. у зв'язку з цим визначення тексту Д.Х. Баранника: “Текст — писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну

© М.В. МАМИЧ, 2015

послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані — спільною темою і сюжетною заданістю” [2: 627]. За функціональними ознаками В.В. Різун комплексно й конкретизовано характеризує місце текстів в інформаційній діяльності: 1) текст є продуктом галузі виробництва інформації; 2) текст є носієм різних суджень і відомостей; 3) текст є засобом поширення інформації та перенесення її з одного місця в інше; 4) текст є матеріалом для трансляції та ретрансляції за допомогою різних технічних засобів; 5) текст — це засіб сприймання та засвоєння; 6) текст — зручна основа для маніпулювання інформацією; 7) текст є засобом збереження інформації та багаторазового її використання; 8) текст є, на жаль, і основою для руйнування інформації, знищення її, бо тексти мають здатність фізично й морально знищуватися [13: 236].

На відміну від тексту як такого, медіатекст — притягальна сила контенту, бо, наприклад, “Синергетизм жіночого журналу виявляється у взаємодії його понадтекстової, текстової та жанрової підсистем” [22: 5]. У медіатексті сходяться нитки тематичної, мовної, стилістичної та жанрово-композиційної організації його словесної структури.

Чим же тоді вирізняються медіатексти від тексту? Ці відмінності відбивають кілька моментів: 1) медіатекст, на відміну від художнього тексту, фіксує реальні події у мінливому соціокультурному просторі, доповнюючи їх додатковою інформацією, якою вже може володіти читач з інших ЗМІ; 2) медіатекст, на відміну від інших типів друкованих текстів, може супроводжувати аудіальна, візуальна інформація; 3) кожен медіатекст у межах конкретного газетно-журнального контенту може бути зв'язаний з медіатекстами інших жанрово-стильових різновидів тематично і за змістом (на основі спільного медіатопіку; це прояви гіпертекстуальності); 4) у зв'язку з ознаками, наведеними у пп. 2 та 3, медіатекст постає як колективний продукт; 5) медіатексти спрямовані на інтерактивність, тобто на пошук відгуку в адресантів; 6) медіатекст може маркуватися, тобто мати графічну рамку, розбиватися на колонки, частини, мікромодулі, розташовуватися на кольоровому тлі (підкладці), супроводжуватися візуальними кінемами, прецедентизмами, лідами, гаслами тощо. Ще один важливий текстовий аспект — моделювання розміру медіатексту. Зазвичай, у контенті жіночого журналу переважає модель “хвиля” — чергування великих і маленьких медіатекстів, оскільки це полегшує сприймання політематичної, різножанрової інформації. Отже, зберігаючи від класичного тексту всі особливості вербального оформлення, медіатекст значно модифікується в медійному контенті.

Існує чимало класифікацій медіатекстів. Одна з них — *тематична*. Виділяють такі види журналів: громадсько-політичний (правознавчий, політичний, економічний, популярний), науковий (природничий, гуманітарний, загальнонауковий), науково-популярний (технічний, науково-фантастичний, природознавчий, загальнонауковий), виробничо-

практичний, популярний, літературно-художній / літературно-мистецький, реферативний [19: 5], культурологічний (літературно-художній, культурно-мистецький, релігійний); існують також фахово-галузеві видання, статево-групові (для села, для молоді, для жінок), розважальні, рекламно-довідкові, промислово-виробничі, сільськогосподарські, екологічні, релігійні видання [17].

Найзагальніше класифікацію текстів залежно від *змістового спрямування, реєстрів комунікації* з читацькою аудиторією репрезентує такий поділ: міфологічні (орієнтовані на ірраціональний бік людського життя), переконувальні (присвячені зіставленню реального та певних ідеалів, переконань), прагматичні (описують конкретні життєві ситуації без глобалізованих узагальнень), гедоністичні (спрямовані на досягнення гострих відчуттів, розважання), ціннісно орієнтовані (спрямовані на аналіз цінностей буття). На думку В.В. Шевченко, типологія періодичних видань за змістом має таку структуру: 1) універсальні (суспільно-політичні, соціально-економічні, інформаційні, аналітичні; культурно-освітні, науково-популярні; розважальні; рекламні); 2) спеціалізовані (для вікових груп, гендерно-орієнтовані, гендерно-нейтральні, тематичні); 3) фахові (реферативні, виробничо-практичні, промислові, правові, сільськогосподарські, медичні, військові, документальні, технічні, історичні) [20].

Визначення жанру — обов'язковий складник типології медійного видання чи різновиду медіа (газета, журнал, радіо, телебачення, Інтернет) загалом. У зв'язку з цим Л.І. Шевченко зауважила: “Лінгвіст, який працює з медіатекстами, має відповісти на складні питання екстралінгвістичних мотивацій і реальних обставин творення тексту, комунікативної спеціалізації та перспективи розвитку жанрів літературної мови, зважаючи на особливості жанрів медіа, а також міжстильових жанрових модифікацій” [21: 8]. Жанрова модифікація “формулюється як специфічна реалізація інтенцій мови в певному комунікативному середовищі, її відповідних можливостей та інтегральної здатності об'єднувати простір культури” [Там само].

Той чи той жанр — це (лінгво)формат викладу певної інформації в медійному контенті. За словами польської дослідниці Марії Войтак, жанр як модель, абстрактний феномен охоплює чотири рівні: 1) структуру, 2) пізнавальний аспект, 3) прагматику, 4) стилістику [11: 9].

Щонайширшою є трикомпонентна типологія жанрів у медіасфері: інформаційні (замітка, інтерв'ю, репортаж, звіт), аналітичні (кореспонденція, стаття, коментар, огляд, лист, огляд листів, огляд ЗМІ, рецензія, журналістське розслідування) та художньо-публіцистичні (зарисовка, нарис, есе). Р.В. Радчик виокремлює ще сатирично-гумористичні жанри (фейлетон, памфлет, пародія, епіграма, байка, гумореска, шарж, анекдот) та жанри зображальної журналістики [13: 28].

Не всі медіажанри однаковою мірою зацікавлюють дослідників. Серед перерахованих зараз найактивніше обговорюють питання дифузії

інформаційних та аналітичних жанрів ЗМІ. До аналітичних, наприклад, зараховано підвиди медіажанрів: *кореспонденція* — інформаційна, проблемна, критична; *огляд* — газетний, журнальний, радіоогляд, телеогляд, інтернет-огляд; за характером подій і явищ — міжнародний, внутрішній; за природою тематики — політичний, економічний, літературний, спортивний; з урахуванням часових меж — місячний, тижневий. Особливі підвиди: огляд листів та огляд преси [15]; журналістське розслідування [16: 71].

Л.Р. Дускаєва [6] пропонує підходити до диференціації мовних/комунікативних жанрів з позицій функціональної стилістики та з урахуванням того, що кожний жанр, за словами М.М. Бахтіна, є різновидом духовної діяльності людини — її спілкування у певній сфері. Оскільки різновиди духовної сфери діяльності людини є екстралінгвальною основою виокремлення функціональних стилів, то типова мовна поведінка у цих сферах і є її жанровим різновидом. Мета цієї діяльності, за логікою дослідниці, — це інтенція мовця, жанр — виразник цієї інтенції. Оскільки екстралінгвальною основою публіцистичного стилю є політико-ідеологічна діяльність, поширення інформації та її діагностування й оцінка, то система жанрів газетного підстилю нараховує три складники: 1) інформаційний жанр; 2) оцінний жанр; 3) наказовий жанр. В українстиці ще А.П. Коваль наприкінці 60-х років минулого століття зауважила: “До первинних функціональних факторів належить також фактор **змісту** і соціальної **сфери** спілкування. Панівна роль **змісту** проявляється у тому, що зміст має кардинальне значення для кваліфікації **стилю** і **жанру** [виокремлення наші. — М.М.] тексту, при інтуїтивному доборі мовних засобів для вираження певної інформації” [9: 16].

Природно, що мета кожного медіа — досягнення ефективної текстової комунікації, тобто взаємодії між текстовими аргументами, жанрово-стильовою моделлю тексту та їхнім сприйняттям адресатом. **Комунікативна ефективність тексту**, як зауважує Т.В. Радзівська, від автора як творця тексту вимагає: 1) усвідомлення моделі взаємодії з адресатом; 2) володіння стилістикою текстотворення; 3) маніфестації засобів контактності з читачем. Але поряд з лінгвістичними, лінгвопрагматичними та суспільними чинниками успішності текстової комунікації, що стимулюють, врешті-решт, суспільну популярність автора, видання, зацікавлення певних категорій соціуму, підвищують редакційну і поліграфічну культуру видання, вагомим складником завжди є читачка аудиторія [12: 7]. На думку дослідниці комунікативних властивостей тексту, особливе місце “у забезпеченні ефективності текстової комунікації належить і текстам-посередникам (реклами, анотації, анонси, реферати, каталоги тощо)” [Там само].

Комунікативною ефективністю медіатексту “диригує” такий екстралінгвальний чинник, як комунікативна інтенція. С.Т. Шабат-Савка, досліджуючи категорію комунікативної інтенції в українській мові на синтаксичному матеріалі, запропонувала під нею розуміти *амбівалентну*

поняттєву категорію, у якій виразно експлікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) та плану мовної репрезентації [18: 10]. У публіцистичному дискурсі дослідниця бачить прояви інтенції впливу (синтаксичні засоби — розповідні, питальні, окличні, перформативні висловлення, риторичні питання, вокативні синтаксеми, діалогічні єдності “запитання — відповідь”, парцельовані комунікати, суб’єктивно-модальні синтаксеми) [18: 295-301]. Крім того, в її концепції запропоновано ієрархію ключових інтенцій для основних типів дискурсів: естетичність та репрезентативність — для художнього, розмовність — для усно-розмовного, впливу — для публіцистичного, сакральності — для конфесійного, я-інтенції — для епістолярного, аргументування — для наукового, регламентування — для офіційно-ділового [18: 5-6]. На матеріалі численних класифікацій і висновків щодо статусу і суті комунікативної інтенції можна дійти висновку, що це довербальний, осмислений намір мовця, який зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення (Л.Р. Дускаєва, О.О. Селіванова, Ф.С. Бацевич, С.Т. Шабат-Савка та ін.).

Вагомі для вивчення медіатекстів і такої категорійної комунікативно-прагматичної й функціонально-стилістичної ознаки, як комунікативна інтенція, є підкатегорії ‘адресність’, ‘інтерактивність’, ‘діалогізм’.

‘Адресність’ визначена сферою професійної діяльності особи, спрямуванням її пізнавальних інтересів чи щоденних, конкретно-практичних, постійних чи тимчасових потреб (Л.Р. Дускаєва [5], А.В. Кікало [8], Г.Т. Крижанівська [10] та ін.). Журнальне видання, зокрема жіноче, має враховувати гендерні зацікавлення читачів, психологічну схильність до пошуку інформації конкретного типу. Загалом проблема адресності медіатексту широка і нині перебуває у сфері зацікавлень культурологів, літературознавців, соціологів, маркетингологів, дослідників мови ЗМІ, реклами. Утім, “потреба в адресаті” — головна комунікативна інтенція медіа, оскільки чинник адресата виявляється, як стверджує Л.Р. Дускаєва, “у задоволенні інформаційних запитів і узгодженні композиційно-тематичних і стилістичних властивостей тексту з відповідними варіантами гіпотез про інформаційні очікування читача” [Там само]. Читач публіцистичного тексту жіночого журналу імпліцитний; це носій середньолітературного стандарту, серед його представників, очевидно, більшість складають жінки. Адресність видання забезпечує зв’язок “автор — текст — читач”, тобто спрямоване формування адресно-адресатного континууму, поля інтеракції представників соціуму, що різняться за гендерними, віковими та ментальними характеристиками. У такому колективному мегамедіатексті, яким є видання журналу, не завжди всі ланки цього ланцюжка заповнені, оскільки в жіночому журналі “Жінка” є частини контентів з медіатекстами, у яких автор колективний, анонімний, він бере участь у досягненні кооперативного результату, ефективного комунікативного впливу, інформаційного забезпечення [14: 268-269].

У сучасному журналістикознавстві, медіалінгвістиці, стилістиці, колоквиалістиці прийнято говорити про інтерлінгвальні особливості сучасних медіа (про взаємодію журналіста й аудиторії ніколи мова й не припинялася, особливість сучасної мовної ситуації, як відзначає один з сучасних ідеологів медіалінгвістики Т.Г. Добросклонська, — розширення діапазонів діалогів і секторів впливу мови *мас-медіа*, її *імперіалізму* в сучасній комунікації взагалі [4: 9-11]). Визначальна категорія для опису цих процесів — ‘інтерактивність’, під якою, у проекції на медіастилістику, розуміємо діалогізованість, спрямування лінгвоформату повідомлення на взаємодію з іншими лінгвоформатами (функціональними стилями, жанрово-стильовими різновидами мови), настанову, інтенцію на встановлення, активізацію та ініціювання контакту між учасниками комунікативного акту. Дослідники відзначають наявність трьох різновидів інтерактивності: лінійної (не пов’язаної з попереднім повідомленням, інформацією), реактивної (миттєвий зв’язок повідомлення з попередньою інформацією), діалогічної/поліфонічної (зв’язок повідомлення з попереднім чи багатьма попередніми, між собою). Інтерактивність, отже, виражена у відгуку на інформацію, яка або має безпосереднє ситуативне вираження, матеріалізацію, або виражена поза контекстом, дистанційно. Відзначаючи особливості структури і функцій медіатекстів, варто виокремлювати, на нашу думку, і такий різновид інтерактивності, як медійна, тобто пов’язану з “співжиттям” медіажанрів в умовах спільного контенту.

Наведемо кілька прикладів *медійності* текстів контенту журналу “Жінка”. Медіатексти жанрово-стильового різновиду “огляд мод” взаємодіють з медіатекстами рекламного підконтенту. Наприклад, у медіатекстах-коментарях — це покликання на ілюстративний матеріал журналу та зазначені адреси придбання товарів (*Моделі, подані на 3-й сторінці обкладинки, створені модельєром експериментального цеху фабрики індпошиву одягу № 1. Їх можна замовити в Київському будинку одягу* (Радянська жінка, 1965, № 3).

Медіатексти жанру “мистецька критика” складаються із власне текстової вербальної частини, а також зображення (фото, малюнок) мистецького твору. Зображення пов’язане з інтенцією дати поштовх читачеві-глядачеві до асоціативного сприйняття, осмислення, закладеної в образах інформації, дати свободу для власних інтерпретацій, думок, вражень, емоцій та оцінок, оскільки фото чи малюнок насичений зоровими, кольористичними, геометричними тощо сигналами, які запускають механізми уяви, стимулюють словесно-образні асоціації. Цій інтимній, особистій роботі читача-глядача допомагає медіатекст журналіста-критика, який репрезентує інтерпретацію того, що бачать усі, на кого спрямована інформація. Пізнаючи глибше, ніж читач-глядач, об’єкт мистецтва, журналіст створює текст з фактологічно-документальною, науково-емпіричною, психологічною, образно-емоційною оцінкою (описує, аналізує, тлумачить атрибути твору, вивчає особливості

його функціонування у суспільстві, належність до певної мистецької школи тощо). Пор. уривки: *Кольорова гама робіт Наталі Ярової різноманітна — від стриманої у два-три тони, майже монохромної — до яскравої, багатокольорової [...] Форми тут гранично лаконічні, доведені до символу [...] Особливе місце в творчості художниці посідають образи птахів. “Птах для мене, — каже Наталя Степанівна, — це символ польоту, прагнення до свободи, а також символ вищого духовного начала людини”* (Жінка, 1999, № 4).

Багато дослідників відзначають *діалогічність* як специфічну та фундаментальну рису сучасного публіцистичного тексту у значенні таких її складників, як вплив/переконання. Діалог у газетно-журнальному дискурсі постає як взаємодія між автором медіатексту та читачем, як відображення діалогів в іншому комунікативному просторі із залученням висловлень інших людей, “чужої мови”, як “полівекторна палітра” [7: 33]. Завдяки діалогу газетно-журнальна публіцистика набуває ознак аргументативного дискурсу, мета якого — ефективний вплив на читацьку аудиторію (Т.П. Третьякова, А.В. Смирнова та ін.). Слово, що звучить, виявляє свою глибинну діалогічну сутність, бо, за М.М. Бахтіним, “реальність мови — це не ізольоване одиничне монологічне висловлення, а взаємодія принаймні двох висловлень, тобто діалог” [3: 114-115]. Форми діалогу, а отже й діалогізму, міняються залежно від інтенцій медіажанрів мови ЗМІ.

У контенті журналу “Жінка” цей діалогізм, справді, виявляється по-різному. Один із прикладів з естетичного контенту видання. Активно використовується прийом підсилення публіцистичних образів в інформаційних текстах за допомогою мовно-естетичних образів з текстів поетичних. Наприклад, у журналі “Радянська жінка” №1 за 1958 рік є медіатекст про ткалю-латишку, тут же на сторінці надруковано вірш “Ткаля” української поетеси Н. Приходько. Пор. мікроконтекст розповіді ткалі “*Біля ткацького верстата знайшла я своє справжнє місце в житті. Щоб краще опанувати професію ткалі, я закінчила дворічні курси по підвищенню кваліфікації. Тепер я працюю на двох складних верстатах і виконую норму не менш як на 120 процентів [...] Я пишаюсь своїми сестрами і братами. Але ще більше я пишаюсь всією робітничою сім’єю нашої фабрики. У нас багато хороших людей, чудових робітниць*” та уривок з вірша: *Я ж, бабуню, їду в місто,/ Буду ткалю, як ви./ І не лікті, не аршини/ У надсильному труді, —/ Сотні метрів крепдешину/ Витчу, вистелю тоді./ Цілий вік ви ткали горе,/ Як пісень отих мотив,/ Щастям ляжуть всі узорі/ На сувій моїх шовків.* Між словесними образами контекстів є певне протиставлення сучасного і минулого в робітничих традиціях (образи надважкого труда й щасливих узорів, сувоїв шовку). Об’єднує ці тексти інтенція емоційного реагування на медійну подію.

Отже, акцент на контенті жіночого журналу — це один із аспектів вивчення мови друкованих видань і об’єкт формування професійної компетенції майбутніх журналістів. Актуалізація поняття *медіатекст* в ук-

раїнському журналістикознавстві та медіастилістиці сприятиме поглибленню теорії тексту і практичному опрацюванню широкого діапазону його медіажанрів, вивченню явищ системної взаємодії медіатекстів.

1. Антонова Л. Г. Медіатексты в современной массовой коммуникации / Л.Г. Антонова // Медіатекст как полиинтенциональная система : сб. статей / отв. ред. Л.Р. Дускаева, Н.С. Цветова. — СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. — С. 74—80.
2. Баранник Д.Х. Текст / Д.Х. Баранник // Українська мова. Енциклопедія. — К. : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. — С. 627—628.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / Бахтин М.М. — М. : Художественная литература, 1972. — 470 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ : современная английская медиаречь [Электронный ресурс] : учеб пособие / Т.Г. Добросклонская. — М. : ФЛИНТА, 2014. — С. 9—11.
5. Дускаева Л.Р. Диалогическая природа газетных речевых жанров : автореф. дис. на соискание ученой степени док. филол. наук : специальность 10.01.10 “Журналистика” / Дускаева Л.Р. — Пермь, 2004. — 39 с.
6. Дускаева Л.Р. Журналистский дискурс в аспекте речевых жанров / Л.Р. Дускаева // Жанры речи. — Саратов, 2014. — Вып. 1. — С.50—57.
7. Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти / Завальнюк І.Я. — Вінниця : Нова книга, 2009. — 400 с.
8. Кікало А.В. Засоби вираження адресатності у французькому політичному дискурсі / А.В. Кікало // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наукових статей. — Ужгород : ТОВ “Борнео”, 2004. — Вип. 2. — С. 44—48.
9. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови (структура наукового тексту) / Коваль А. П. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. — 306 с.
10. Крижанівська Т.Г. Сучасний англомовний жіночий журнал як фемінно маркований тип медіа-дискурсу / Т.Г. Крижанівська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. — 2012. — Т. 15, № 1. — С. 67—72.
11. Медиалингвистика : сб. статей / под ред. Л.Р. Дускаевой; отв. ред. Н.С. Цветова. — СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, Ин-т “Высш. шк. журн. и масс. коммуникаций”, 2014. — Вып. 3. Речевые жанры в массмедиа. — 250 с.
12. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзівєвська. — К. : НАН України, 1993. — 194 с.
13. Радчик Р.В. Газетно-журнальні жанри: методологічні проблеми викладання в українській школі журналістики / Р.В. Радчик // Наукові записки Інституту журналістики : наук. збірник / за ред. В.В. Різуна; КНУ імені Тараса Шевченка. — К., 2011. — Т. 45. — Жовтень-грудень. — С. 25—29.
13. Різун В. Нові аспекти співвідношення синтаксичних і комунікаційних одиниць тексту в науковій концепції професора А.І. Мамалиги / В. Різун // Наукові читання Інституту журналістики. Присвячено 70-літтю від дня народження А.І. Мамалиги / за ред. В.В. Різуна ; упоряд. І.М. Забіяка. — К., 2011. — Вип. 17. — С. 79—82.
14. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова О.О. — П. : Довкілля-К, 2010. — 844 с.
15. Словник журналіста. Терміни, мас-медіа, постаті / [за заг. ред. Ю.М. Бідзілі]. — Ужгород : Закарпаття, 2007. — 224 с.
16. Тертычный А.А. Жанры периодической печати : учеб. пособ. / А.А. Тертычный. — М. : Аспект Пресс, 2006. — 312 с.
17. Хітрова Т. Типологічні особливості періодичної преси Запорізького краю 1904—1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Хітрова Т.В. — Запоріжжя, 2007. — 20 с.
18. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові / Шабат-Савка С. — Чернівці : “Букрек”, 2014. — 412 с.

19. *Швецова-Водка Г.М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г.М. Швецова-Водка. — Рівне, 2001. — 438 с.
20. *Шевченко В.* До питання термінології: вид і тип періодичного видання [Електронний ресурс] / В. Шевченко // Українське журналістикознавство. — К., 2010. — Вип. 11. — URL: http://library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/uj/uj_2010_11.pdf (11.06.2014).
21. *Шевченко Л.І.* Медійна та функціональна проблематика в сучасній науці / Л.І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : зб. наук. праць. — К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. — Вип. 26. — С. 3—12.
22. *Шилина А.Г.* Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста : синергетический анализ / Шилина А. Г. — Симферополь : Антиква, 2012. — 280 с.

Статтю отримано 14.09.2015

Myroslava Mamych

National University “Odessa Law Academy”, Odessa

MEDIA TEXT IN THE CONTENT OF UKRAINIAN WOMEN’S MAGAZINE

The article outlines main features of media text and its discourse functioning. The results of the analysis of research in journalism and media linguistic, media stylistics to determine the specifics of modern media texts. Several points were emphasized on: 1) media text unlike the literary text fixes real events in a changing socio-cultural space, complementing them with additional information that the reader may already have from other media; 2) media text unlike other types of printed texts are accompanied by auditory and visual information; 3) each media text within a specific newspaper and magazine content can be linked to other genre and style media text varieties and thematic meaning (based on common media topic; refers to the manifestations of hypertextuality); 4) media text is a collective product; 5) media texts focused on interactivity in other words on the search of response from senders; 6) media text can be marked in other words it has graphics frame, broken down into the columns, parts, micro modules, placed on a colored background, accompany with precedentizms, radionuclides, slogans and other.

The problem of communicative intentions was actualized. This determines semantic content, structure and functions media text. Communicative intention is classified as extra lingual factor that expresses the content plan. In journalistic discourse ‘influence’, ‘targeting’, ‘interactivity’, ‘dialogism’ intent were shown.

A practical analysis of media texts operation in aesthetic and journalistic content of women’s magazine “Ginka” (“Woman”) was proposed.

The conclusions noted that the focus on women’s magazine content is one of the aspects of learning publications language and the object of formation of future journalist’s professional competence. Actualization of media text concept in Ukrainian journalism and media stylistic will contribute to the theory and practical text deepening and processing of a wide range of its media genres, studying of media texts system interaction phenomena.

Key words: magazine content, media text, communicative intention, media stylistic, aesthetic content, journalistic content.

УДК047.31+811.6

**Х МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
“УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ”
(м. Київ, 22–24 квітня 2015 року)**

22–24 квітня цього року в Києві в Інституті української мови НАН України відбулася Х ювілейна Міжнародна наукова конференція “Українська термінологія і сучасність”, яку організували: Національна академія наук України, Комітет наукової термінології, Термінологічна комісія та Комісія лінгвістичної бібліографії при Міжнародному комітеті славистів, Інститут української мови НАН України, відділ наукової термінології. У роботі конференції взяли участь понад 80 науковців та освітян з України (Київ, Львів, Дніпропетровськ, Харків, Севастополь, Одеса, Івано-Франківськ, Умань, Херсон, Чернівці, Черкаси, Дубно, Кам’янець-Подільський), а також з Росії (Москва, Єкатеринбург), Білорусі (Мінськ), Польщі (Варшава, Вроцлав), Хорватії (Загреб), Сербії (Белград). Конференція об’єднала інтелектуальний потенціал дослідників у галузі термінології, які, спираючись на традиції та досвід термінологічної роботи, прагнуть розширити горизонти сучасного українського термінознавства на слов’янському тлі.

З вітальними словами до учасників конференції звернулися: д.філол.н., проф., директор Інституту української мови НАН України **П.Ю. Гриценко**; академік, віце-президент НАНУ, д.ф.-м.н., проф., завідувач відділу фізичної електроніки Інституту фізики НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України **А.Г. Наумовець**; академік НАНУ, д.б.н., проф., завідувач відділу біофізики і радіобіології Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАНУ,

© Н.О. ЯЦЕНКО, 2015

голова Комітету наукової термінології НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України **Д.М. Гродзинський**; д.т.н., проф. кафедри радіоелектронних пристроїв і систем Інституту телекомунікацій, радіоелектроніки та електронної техніки НУ “Львівська політехніка”, голова Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ, ТК 19) **Б.Є. Рицар**; проф., д.габ., професор факультету прикладної лінгвістики Інституту фахової та міжкультурної комунікації Варшавського університету, голова Польського термінологічного комітету, голова Комісії стандартизації географічних назв **Е. Вольніч-Павловська**; д.н., керівник Центру наукової інформації Інституту славістики Польської Академії наук, голова Комісії лінгвістичної бібліографії при Міжнародному комітеті славістів **З.Е. Руднік-Карватова**; д.н., проф., ст.н.с., завідувач відділу хорватської стандартної мови Інституту хорватської мови та лінгвістики **М. Міхалевіч**; д.філол.н., проф., пр.н.с., керівник Термінологічного центру Інституту російської мови ім. В.В. Виноградова Російської академії наук, співголова Міжнародного російсько-китайського термінологічного центру **С.Д. Шелов**; проф., д.філос., почесний проф. Університету Далхаузі **Р. Коцурек**; доц., д.філос., викладач Інституту чеської мови й теорії комунікації Факультету мистецтв Карлового університету в Празі (Празького університету) **І. Боздехова**; к.філол.н., доц. кафедри сучасної білоруської мови Білоруського державного університету **К.П. Любецька**, д.ф.н., н.с. Інституту сербської мови Сербської академії наук і мистецтв **В. Йованович**.

Пленарне засідання доповіддю “Десята ювілейна Міжнародна наукова конференція “Українська термінологія і сучасність” розпочала к.філол.н., проф., пр.н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ **Л.О. Симоненко** (Київ). Вона зробила спробу проаналізувати роботу 9-ти наукових конференцій “Українська термінологія і сучасність”. У хронологічній послідовності викладено традиційні погляди українських мовознавців на загальну періодизацію історії становлення української наукової термінології в її кореляції з термінологічною діяльністю в Україні, а також розроблено власну періодизацію за виробленими критеріями у доповіді “Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри” д.філол.н., ст.н.с., завідувача відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ, голови Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів **В.Л. Іващенко** (Київ). **Е. Вольніч-Павловська**, д.габ., професор факультету прикладної лінгвістики Інституту фахової та міжкультурної комунікації Варшавського університету, голова Польського термінологічного комітету, голова Комісії стандартизації географічних назв (Варшава); **М. Гурніч**, д.н., викладач кафедри лексикології і лексикографії факультету прикладної лінгвістики Інституту фахової та міжкультурної комунікації Варшавського університету (Варшава) виступили з доповіддю “*Standaryzacja terminologii w Polsce w koncu XX i na początku XXI wieku*”, проаналізувавши стандартизаційні процеси в Польщі на певному синхронному зрізі.

Предметом аналізу д.філол.н., проф. кафедри англістики і міжкультурної комунікації Московського державного педагогічного університету **К.Я. Авербуха** (Москва) стали фундаментальні положення сучасного термінознавства як комплексної наукової дисципліни і проблема їх інтерпретації (доповідь “*Современное терминоведение: прописные истины и классические заблуждения*”). Про найбільш значущі періоди термінологічної діяльності в білоруській мові, основні тенденції формування національної термінології ХХ—ХХІ ст. йшлося в повідомленні к.філол.н., доц. кафедри сучасної білоруської мови Білоруського державного університету (Мінськ) **К.П. Любецької** “*Белорусская национальная терминология: тенденции формирования в ХХ—ХХІ вв.*” Докладний огляд публікацій на термінологічні теми в щомісячнику “Рідна мова”, що виходив у 1930-х рр. ХХ ст. за кордоном, здійснено в доповіді **І.М. Кочан**, д.філол.н., проф., завідувача кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) “*Термінологічні питання на сторінках часопису “Рідна мова”*”. **Л. Худечек**, д.н., ст.н.с. Інституту хорватської мови та лінгвістики (Загреб); **М. Міхалєвіч**, д.н., проф., ст.н.с., завідувач відділу хорватської стандартної мови Інституту хорватської мови та лінгвістики (Загреб) репрезентували доповідь “*Croatian Orthographic Manual and Standardization of Terminology*”. Виступ **С.Д. Шелова**, д.філол.н., проф., керівника Термінологічного центру Інституту російської мови ім. В.В. Виноградова Російської академії наук, співголови Міжнародного російсько-китайського термінологічного центру (Москва) “*Термин как основная единица терминологии: разнообразие определений и единство понимания*” присвячено аналізу переваг та недоліків близько 40 різних визначень понять “термін”, запропонованих російською та зарубіжною наукою впродовж останніх 35 років.

У межах конференції відбулося сім презентацій нових термінографічних, бібліографічних видань, зокрема: член-кореспондент НАНУ, д.філол.н., проф., завідувач відділу Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ) **А.П. Загнітко** “*Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*” (автор: А. Загнітко. Донецьк: ДонГУ, 2012. — Т.1. — 402 с.; Т.2. — 350 с.; Т.3. — 426 с.; Т.4. — 388 с.); **Л.І. Шевченко**, д.філол.н., проф., завідувач кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України (Київ); **Д.В. Дергач**, к.філол.н., доц. кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ); **Д.Ю. Сизонов**, к.філол.н., доц. кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ) “*Медіалінгвістика: словник термінів і понять*” (автори: Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов; за ред. Л.І. Шевченко. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2014. — 380 с.); **К.Т. Селіверстова**, к.пед.н., доц., ст.н.с. відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського на-

уково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІ-АСД) (Київ) **“Словник архівної термінології: українсько-англійський, англійсько-український”** (авторський колектив: К.Т. Селіверстова, Ю.С. Ковтанюк, С.В. Романович, Н.М. Христова, Л.В. Шнуровська. — К., 2015. — 250 с.); **М.Г. Железняк**, к.філол.н., в. о. директора Інституту енциклопедичних досліджень НАНУ (Київ); **Л.В. Рябець**, к.філол.н., в. о. заступника директора з наукової роботи Інституту енциклопедичних досліджень НАНУ (Київ) **“Із словникової спадщини”**, **“Енциклопедія сучасної України”** (т. 14–15); **І.М. Сікорська**, к.мист., ст.н.с. відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського (Київ) **“Українська музична енциклопедія”** (т. 1–4); **Л.О. Симоненко**, к.філол.н., проф., пр.н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **І.В. Остапова**, к.т.н., н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **М.В. Надутенко**, н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **Ю.І. Вербиненко**, аспірант Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ) **“Термінологічний українсько-російсько-англійський словник-довідник зі зварювання”** (К., 2013), **“Словник металургійних термінів (українсько-грузинсько-російсько-англійсько-німецько-французький)”** (К., 2014); **Б.О. Сюта**, д.мист., проф. кафедри теорії музики НМАУ ім. П.І. Чайковського (Київ) **“Сучасна музичномовна комунікація: терміни і поняття”** (К., 2010).

Робота конференції проходила у 8-ми секціях: “Теорія термінознавства. Когнітивне термінознавство”, “Термінологія лінгвістики та суміжних наук”, “Термінологія фармакології, екології, хімії та біології”, “Термінологія науково-технічна, промислового та сільськогосподарського виробництва”, “Термінологія суспільних наук”, “Термінологія сучасного славістичного мовознавства в інформаційно-пошуковій системі *iSybislaw*”, “Теорія термінографії і практика укладання галузевих словників”, “Стилістичне термінознавство. Фахова мова в системі освіти”.

Як засвідчили доповіді учасників наукового зібрання, у полі пильної уваги слов'янських мовознавців перебувають актуальні питання сучасного термінознавства, проблеми етимології та історії, варіювання й унормування термінів, окремі аспекти функціонування галузевих терміносистем, проблеми термінографії та стилістичного і когнітивного термінознавств. Д.ф.н., завідувач відділу наукової термінології **В.Л. Іващенко**, к.ф.н., ст.н.с. **Л.В. Туровська** (відділ наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) у спільній доповіді **“Українське ономасіологічне й ономасемасіологічне термінознавство кінця ХХ — початку ХХІ століть на тлі історіографічного досвіду”** зробили спробу проаналізувати історію формування ономасіологічного й ономасемасіологічного термінознавства від перших прескриптивних емпірико-критичних пошукових розвідок кінця ХІХ — початку ХХ ст. до фундаментальних теоретичних праць прескриптивно-дескриптивного спрямування в екстраполяції на парадигмові й крос-парадигмові наукові пошуки в сучасному термінознавстві. К.ф.н., доц., завідувач кафедри філології Дніпропетровського

державного аграрного університету (Дніпропетровськ) **Т.В. Стасюк** оприлюднила доповідь **“Кореляції основних метапонять у традиційному й соціокогнітивному термінознавстві”**, у якій представила співвідношення метапонять “[науковий] термін”, “спеціальне [наукове / професійне] поняття” — “спеціальний [науковий / професійний] концепт // конструкт”, “одиниця розуміння [спеціального знання]” у традиційному й соціокогнітивному термінознавстві. У доповіді **“Болгарське термінознавство ХІХ — початку ХХІ століть”** к.філол.н., ст.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ **Л.В. Туровська** (Київ) подала короткий огляд розвитку термінологічної думки в Болгарії, починаючи від ХІХ ст. до сьогодення, систематизувавши дослідження за основними напрямками: традиційним / системно-структурним, функціональним та когнітивно-дискурсивним, а також крос-парадигмовими векторами наукових пошуків. **Н.Г. Лозова**, аспірант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) виголосила доповідь **“Значення — дефініція — когнітивна дефініція”**, в якій розкрила поняття “лексичне / термінологічне / психологічне значення”, “тлумачення”, “визначення”, “дефініція”, “когнітивна дефініція”. **Т.Д. Полиця**, аспірант НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ) у повідомленні **“Термінополе концепту “думка”** здійснила спробу описати засоби термінологічної об’єктивації концепту “думка” й систематизувати їх за методом поля. У доповіді **Д.О. Добропольської**, аспіранта відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) **“Поняття когнітосфери. Когнітосфера термінознавства як фрагмент когніції у науковій картині світу”** визначено поняття когнітосфери, яке сьогодні поступово входить до наукового обігу, а також проаналізовано суміжні з ним поняття.

Робота другої секції **“Термінологія лінгвістики та суміжних наук”** розпочалася з доповіді **Г.О. Цихуна**, д.філол.н., проф., гол.н.с. Центру досліджень білоруської культури, мови та літератури НАН Білорусі (Мінськ) **“Некоторые термины ареальной лингвистики”**, у якій запропоновано розмежування понять і термінів лінгвогеографії та ареальної лінгвістики. У спільній доповіді **О.Л. Арискіної**, д.філол.н., проф. кафедри російської мови як іноземної Мордовського державного університету ім. М.П. Огарьова (Саранськ); **О.Г. Ушакової**, д.філос., ст. викладача кафедри російської мови і літератури педагогічного факультету Університету ім. Масарика (Брно) **“Учение о морфемике и словообразовании в русском и чешском языкознании сквозь призму лингвистической терминологии: ориентационный и функциональный аспекты”** проаналізовано вчення про морфеміку і словотворення в російському і чеському мовознавстві. **М.Д. Гинзбург**, д.т.н., проф., академік Української нафтогазової академії (УНАГА), начальник відділу Інституту транспорту газу, голова Харківської організації Українського термінологічного товариства, заступник голови Термінологічної комісії Української нафтогазової академії (Харків) закцентував увагу у виступі на термінах та дефініціях основних понять, потрібних для викладання правил вживання *ся-дієслів*, і запропонував чіткий критерій, що

дає змогу однозначно відрізнити питому, властиву українській мові зворотні та безособові конструкції із *ся*-дієсловами від невластивих, накиннутих (доповідь “*Термінологічні проблеми вживання ся-дієслів в українських фахових текстах*”). *І.А. Казими́рова*, к.філол.н., докторант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) у доповіді “*З історії формування української лінгвістичної термінології: “Буквар” Івана Федорова (1574)*” із позицій лінгвістичного джерелознавства проаналізувала першу східнослов’янську друковану граматичну працю — “Буквар” Івана Федорова, схарактеризувала зміст, жанрові особливості та джерела цієї пам’ятки. *Л.П. Кислюк*, к.філол.н., с.н.с. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Терміни дериватології в українській і російській лінгвістичних традиціях*”) розглянула різне розуміння деяких важливих термінів у традиціях різних дериватологічних шкіл. *Л.В. Мовчун*, к.філол.н., докторант відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ (Київ) представила доповідь “*Терміни на позначення видів рим за наявністю відхилень від звукової тотожності: історія і проблеми*”, у якій ідеться про становлення терміносистеми римології, зокрема одиниць на позначення видів рим за наявністю відхилень від звукової тотожності. *Н.А. Казак*, к.філол.н. (Севастополь) проаналізувала явище діасемії як розходження лексикографічної неоднорідності та лексичної багатозначності того самого терміна на матеріалі лінгвістичної термінології української, російської та англійської мов (доповідь “*Діасемія як різновид багатозначності в лінгвістичній термінології*”). *Ю.А. Чернобров*, аспірант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) у повідомленні “*Історія терміна речення в українській мові*” представила історію формування терміна *речення* в українській мові; розглянула дефініції поняття “*речення*” в мовознавчих працях та лексикографічних джерелах, окреслила його змістову організацію з урахуванням напрямів дослідження цієї синтаксичної одиниці в українському мовознавстві. *О.І. Васецька*, аспірант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Квазісинонімія в синтаксичній термінології: підмет, суб’єкт, актант, агенс, аргумент*”) прокоментувала кореляцію термінів *відносна / неповна / часткова синонімія, квазісинонімія, концептуальна синонімія*. *О.С. Васильців*, аспірант кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів), зробивши повідомлення “*Структурні особливості трикомпонентних термінів соціолінгвістики в українській, англійській та польській мовах*”, проаналізувала структурні особливості трикомпонентних термінів соціолінгвістики з урахуванням граматичних і семантичних ознак їх елементів. *Г.В. Сікора*, м.н.с. відділу діалектології Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Лінгвістична сутність львівського мовлення в термінах та визначеннях*”) розглянула терміни на позначення львівського мовлення в діахронії та синхронії, провівши аналіз в кореляції до лінгвістичної сутності об’єкта дослідження. *Г.І. Крохмальна*, викладач, асистент кафедри початкової та дошкільної

освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) у доповіді “*Особливості фіксації літературознавчих термінів у фаховому словнику*” простежила природу літературознавчих термінів в аспекті їх фіксації у фаховому словнику, а також здійснила спробу аналізу словникових статей таких термінів, прокоментувавши відповідні приклади. **І.А. Самойлова**, к.філол.н., с.н.с. відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ (Київ) наголосила на позначенні мов у перекладних словниках. Мову, з якої перекладають, в одних джерелах називають *вхідною*, в інших — *вихідною*. Мову, якою перекладають, називають *перекладною, мовою перекладу*, а також *вихідною* (доповідь “*Вхідна мова — перекладна мова. Вихідна мова — перекладна мова*”).

Третя секція “*Термінологія фармакології, екології, хімії та біології*” представлена спільною доповіддю **М.І. Кузьменка**, д.б.н., проф., пр.н.с. відділу прісноводної радіології Інституту гідробіології НАНУ (Київ); **В.І. Юришинця**, к.б.н., зав. відділу санітарної гідробіології Інституту гідробіології НАНУ (Київ); **Л.П. Юрчук**, м.н.с. відділу прісноводної радіології Інституту гідробіології НАНУ (Київ) “*Гідроекологічна наукова термінологія: формування та розвиток*”, у якій проаналізовано особливості формування гідроекологічної термінології, а також приклади використання грецьких і латинських префіксів у творенні гідроекологічних термінів. **В.В. Червонецький**, д.пед.н., проф., Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут” (Харків); **С.С. Червонецька**, к.пед.н., ст. викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Харківського національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (Харків) виголосили доповідь “*Переклад текстів екологічної тематики з англійської мови на українську: лексико-семантичний аспект*”, у якій порушено й проаналізовано актуальні питання перекладу лексичних одиниць, які використовують у сфері екології, зокрема в текстах екологічної тематики. **М.О. Вакуленко**, к.ф.-м.н., докторант Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ) у повідомленні “*Магнет чи магніт, хемія чи хімія? Магнет or магніт, хемія or хімія?*” з’ясував підходи до відтворення українською мовою термінів *магніт* і *хімія* та їхніх похідних на основі дослідження етимології, семантики й фонетичного оформлення цих лексем, аргументував також недоцільність зміни їх правопису. **Ю.А. Марега**, аспірант відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Передумови формування української іхтіологічної лексики*”) окреслила передумови становлення української іхтіологічної лексики. **Г.П. Хирівська**, здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка, викладач Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Львів) у виступі “*Епоніми в українській фармацевтичній термінології*” наголосила на особливостях вживання термінів-епонімів в українській фармацевтичній термінології. Про проблеми стандартизації, уніфікації та кодифікації термінології лісівництва на матеріалі Державного стандарту України та лексикогра-

фічних праць із лісівництва повідомила **О.Б. Бурковська**, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) (доповідь **“Стандартизація та кодифікація української термінології лісівництва”**). **М.І. Вус**, аспірант кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) розглянула явище міграції українських біологічних термінів у загальнолітературну мову, зробивши повідомлення **“Семантична модифікація українських біологічних термінів у процесі детермінологізації”**.

У роботі 4-ої секції **“Термінологія науково-технічна, промислового та сільськогосподарського виробництва”** взяла активну участь **Н.В. Нікуліна**, к.філол.н., доц., завідувач кафедри українознавства Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (Харків) (доповідь **“Поняття “термінологічна мегасистема” в сучасному термінознавстві”**), у якій сформулювала основні принципи побудови структурної моделі транспортної термінологічної мегасистеми з урахуванням методології системного підходу і прагматичних засад формування типових термінологічних систем споріднених галузей. **О.В. Нарушевич-Васильєва**, к.філол.н., доцент кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій (Одеса) у повідомленні **“Концептуальні засади розроблення пропозиційних моделей семантизації термінів харчової промисловості”** виклала концептуальні положення щодо розроблення моделей семантизації термінологічних одиниць з опорою на поняття “пропозиція”. **І.В. Гошовська**, к.філол.н., доц. кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Івано-Франківськ) у доповіді **“Метафора в нафтогазовій термінології англійської та української мов”** представила узагальнений досвід українських та зарубіжних дослідників щодо розвідок української та англійської нафтогазової термінології. **Л.М. Задояна**, к.філол.н., ст. викладач Уманського державного університету імені Павла Тичини (Умань), зробивши повідомлення **“Лексико-семантична диференціація української термінології цукрового виробництва”**, докладно проаналізувала українську термінологію цукрового виробництва в ономасіологічному аспекті, охарактеризувавши окремі терміни з погляду походження (питомі та запозичені) та специфіку концептуальної структури. **Г.П. Клімчук**, к.філол.н., викладач кафедри української мови та культури Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (Київ) та **О.К. Ковалюк**, викладач кафедри української мови та культури Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (Київ) розглянули особливості вторинного найменування в українській авіаційній термінології (спільна доповідь **“Вторинна номінація в авіаційній терміносистемі”**). **І.Б. Ментинська**, ст. викладач кафедри української мови Національного університету “Львівська політехніка” (Львів) наголосила на особливостях синонімії сучасної комп’ютерної термінології на лексичному, морфолого-синтаксичному, словотвірному та орфографічному рівнях, оприлюднивши виступ **“Синонімія в сучасній комп’ютерній**

термінології”. **А.Ф. Соломахін**, викладач кафедри мовної освіти Херсонського державного університету (Херсон) (доповідь “*Структура української астрономічної термінології другої половини ХХ — початку ХХІ століть*”) зацентрував увагу на структурних типах термінів (терміни-слова, терміносимволи й терміни-словосполучення), що функціонують в українській астрономічній термінології. **Л.В. Харчук**, викладач кафедри української мови Національного університету “Львівська політехніка” (Львів), виголосивши доповідь “*Явища синонімії та варіантності в українській електроенергетичній терміносистемі*”, наголосила на термінологічній синонімії та варіантності в українській електроенергетичній терміносистемі. **І.В. Єфименко**, к.філол.н., с.н.с. відділу ономастики Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Суднобудівельна та плітницька термінологія в східнослов’янських мовах (етимологічний аспект)*”) зробила етимологічний аналіз східнослов’янських суднобудівельних і плітницьких термінів з урахуванням їх фонетико-словотвірних та семантичних особливостей. Розглянутий фактичний матеріал дозволив простежити принципи номінації та встановити первісну семантичну мотивацію термінів на позначення назв суден і плотів, засвідчених у східнослов’янських лексикографічних джерелах. **О.М. Богуш**, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) у виступі “*Суфіксальний спосіб творення українських астрономічних термінів кінця ХІХ — першої третини ХХ століть*” розглянула українські астрономічні терміни, утворені суфіксальним способом морфологічного творення. **І.В. Шматко**, лаборант Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Особливості системної організації українських бджільницьких термінів за тематичними і лексико-семантичними групами*”) проаналізувала поняття “тематична група” та “лексико-семантична група” в термінології, теоретично обґрунтувавши системну організацію української бджільницької термінології за тематичними та лексико-семантичними групами. **Л.О. Левчук**, учениця Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка у виступі “*Термінологія олійножирової галузі харчової промисловості*” розглянула технічну термінологію перероблення олійних культур, закріплену державним стандартом України ДСТУ 2423-94, яка є обов’язковою до використання у технічній, науковій та навчальній літературі.

Секцію 5 “*Термінологія суспільних наук*” представляла **Н.Ф. Клименко**, чл.-кор. НАНУ, д.філол.н., проф., Інститут української мови НАНУ (Київ), виголосивши доповідь “*Процеси творення суспільно-політичної термінології в українській мові*”, у якій зацентрувала свою увагу на тому факті, що сучасна доба активних соціальних змін спричинює творення нових термінів, переосмислення уже наявних, перехід багатьох із них з ядра лексичної системи до її периферійної або припериферійної зони, міжгалузеву міграцію термінів, а через це появу в них багатозначності. **А.М. Нелюба**, д.філол.н., проф. кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (Харків) у доповіді

"*Наша правнича мова. "Шо" воно таке?*" наголосив, що сучасна мова українського права не відповідає нормам української літературної мови, а наочним підтвердженням цього є сучасні українські закони (особливо новостворені) і науково-правова література (підручники, посібники, монографії, статті). **Л.В. Ажнюк**, к.філол.н., Інститут мовознавства НАНУ ім. О.О. Потебні (Київ) (доповідь "*Термінологічний статус слова в лінгвістичній експертизі*") підкреслила, що релевантні для лінгвістичної експертизи елементи прагматичного змісту тексту можуть бути безпосередньо пов'язаними з термінологічним статусом слова. Уживання слова в термінологічному або нетермінологічному значенні змінює модальний статус висловлення (твердження чи оцінне судження), визначення якого є одним із ключових завдань лінгвістичної експертизи в справах про захист честі, гідності й ділової репутації. **О.В. Іваненко**, к.філол.н., н.с. відділу ономастики Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь "*Слов'янські міфосвіти (до етимології сакрального терміна псл. *гаїь)*") розглянув наявні на сьогодні етимологічні версії псл. *гаїь, а також запропонував нову етимологію цього сакрального терміна. **Л.М. Науменко**, ст. викладач кафедри української словесності та культури Національного університету Державної податкової служби України (Ірпінь) у виступі "*Історія загальних назв посуду в українській мові*" зосередила увагу на історії становлення та функціонування на сучасному етапі шару лексики гіперноменів у тематичній групі назв посуду в українській мові. **А.А. Ковтун**, к.філол.н., докторант, доц. кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці) (доповідь "*Роль метафори у творенні української релігійної лексики*") окреслила характер перенесень за подібністю ознак загальноновживаних найменувань у релігійну сферу (за функцією, зовнішньою ознакою, відношенням субординації, нереальною (але бажаною) ознакою, асоціативною емоційно-оцінною ознакою), що сприяло творенню українських релігійних назв осіб, предметів та деяких споруд. **В.І. Критська**, к.філол.н., с.н.с. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ) у доповіді "*Термінування лексеми альтернативний у сучасній українській мові*" розглянула передумови використання лексеми *альтернативний* як складника словосполук спеціальної лексики різної тематики. Окрему увагу приділено чинникам спеціалізації семантики аналізованого прикметника. **А.А. Таран**, к.філол.н., доц. кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси) (доповідь "*Термінологічні джерела сучасної політичної метафори*") повідомила про термінологічні джерела сучасної політичної метафори. На підставі аналізу текстів ЗМІ доповідачка з'ясувала, що політичні метафори відображають суспільні настрої, передають ставлення мовця до політичних реалій, оцінюють події та явища політичного життя. **Г.В. Черновол**, к.філол.н., доц. кафедри методики навчання, стилістики і культури української мови Черкаського

національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси) у виступі “*Функціональні особливості інтернаціональних термінів у системі економічної термінології*” з’ясувала специфічні особливості використання інтернаціональної лексики в системі спеціальних одиниць окремої галузі (економічна сфера). *Л.М. Василькова*, м.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Оптимальна довжина терміна (на матеріалі термінології кримінального права)*” проаналізувала поняття довжини терміна на тлі з’ясування співвіднесеності понять точності й стислості терміна, зацентрувавши при цьому увагу на проблемі добору критеріїв визначення термінів кримінального права та їхньої оптимальної довжини. *І.Ю. Василяйко*, здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) виголосила доповідь “*Антонімічні відношення в системі сучасної кінематографічної термінології*”, обравши за об’єкт дослідження антонімію в терміносистемі кінематографа. *І.М. Фецько*, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) у виступі “*Явище полісемії в сучасній українській терміносистемі музейництва*” проаналізувала полісемію в українській терміносистемі музейництва, з’ясувавши причини виникнення багатозначності. *Н.О. Поліщук*, викладач, Дубенський коледж культури і мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (Дубно) (доповідь “*Суспільно-політична лексика і термінологія у мові сучасної публіцистики*”) розглянула суспільно-політичну лексику й термінологію, яка стала невід’ємним компонентом мови сучасних засобів масової інформації.

Шосту секцію “*Термінологія сучасного славістичного мовознавства в інформаційно-пошуковій системі iSybislaw*” розпочала *З.Е. Рудник-Карватова*, д.н., директор Центру наукової інформації Інституту славистики Польської Академії наук, голова Комісії лінгвістичної бібліографії при Міжнародному комітеті славистів (Варшава), яка у своїй доповіді представила інформаційно-пошукову систему “*Бібліографічної бази даних славістичного мовознавства iSybislaw*”, створену для пошуку потрібної літератури за мовознавчими термінами, які виконують функції ключових слів у наукових працях. *Є.А. Карпіловська*, д.філол.н., проф., завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Значення термінів-варіантів для оптимізації інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw*”) зацентрувала увагу на проблемі варіантності термінів сучасного славістичного мовознавства та її відображення в мові ключових слів бази iSybislaw. Доповідачка запропонувала трактувати варіант терміна не лише як зміну форми того самого позначення спеціального поняття (вузький підхід), а й як наявність різних позначень певного поняття (широкий підхід). *І. Лучкув*, д.н., Вроцлавський університет (Вроцлав) свою доповідь “*Із досліджень над встановленням еквівалентності польських і українських граматичних термінів (на прикладі праць, зареєстрованих у системі iSybislaw)*” присвятив поданню загальних зауважень, які стосуються проблеми встановлення

еквівалентності ключових слів на прикладі польських та українських граматичних термінів. **П. Ковальський**, д.н., Інститут славістики Польської Академії наук (Варшава) у доповіді “*Мовознавча термінологія у резюме та анотаціях наукових праць (на прикладі вибраних часописів та бази iSybislaw)*” представив прагматичне застосування мовознавчої теорії у резюме та анотаціях, які подані до статей з галузі славістичної лінгвістики у вибраних часописах, а також у бібліографічному описі у базі iSybislaw.

М. Фастин, д.н., Інститут славістики Польської Академії наук (Варшава) виголосив доповідь “*Роль пояснювального вислову в пошуку інформації — на прикладі бази iSybislaw та польськомовної Вікіпедії*”, зацентрувавши увагу на пояснювальних висловах, що використовуються у базі даних iSybislaw. Мовознавець проаналізував частоту та спосіб використання окремих типів пояснювальних висловів та порівняв з тими, які використовувалися у польськомовній Вікіпедії. **Ю.В. Романюк**, к.філол.н., ст.н.с. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь “*Еквівалентність граматичних термінів у сучасному славістичному мовознавстві (дієслово)*”) розглянула українські, російські та польські граматичні терміни, зокрема дієслівні, у базі світового славістичного мовознавства iSybislaw, основну увагу приділивши термінам на позначення родів дієслівної дії та їхній еквівалентності у зазначених мовах. **Якуб Банасяк**, д.н., Інститут славістики Польської Академії наук (Варшава) у виступі “*Вибрані питання синтаксичної термінології — між традицією, єдністю і релевантністю*” обговорив проблематику, пов’язану з уживанням у базі iSybislaw виразів, співвідносних з мовознавчими термінами з галузі синтаксису. У своїх міркуваннях доповідач обмежився ключовими словами та класифікацією (поминувши резюме й анотації). **Є.В. Волкава**, н.с. Центру досліджень білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі (Мінськ) представила доповідь “*Кореляція між терміном і документом у бібліографічній базі iSybislaw: до питання релевантності пошуку*”. Мовознавець дослідила проблему пошуку відповідних документів з допомогою ключових слів у базі iSybislaw. У зв’язку з тим, що польська лінгвістична термінологія є базовою у картотеці ключових слів, авторка аналізує кореляцію між польською лінгвістичною термінологією та термінологією інших слов’янських мов, а також її вплив на результати пошуку релевантних документів.

На 7-ій секції “*Теорія термінографії і практика укладання галузевих словників*” представили свою доповідь **В.А. Широков**, академік НАНУ, д.т.н., директор Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **Л.О. Симоненко**, к.філол.н., проф., пр.н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **І.В. Остапова**, к.т.н., н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **М.В. Надутенко**, н.с. Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ); **Ю.І. Вербиненко**, аспірант Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (Київ) “*Віртуальні лексикографічні лабораторії в сучасній термінографії*”, зосередивши свою увагу на принципах побудови та використання Віртуальної термі-

нографічної лабораторії “Зварювання”, яка забезпечує підтримку процесів укладання електронних термінологічних мультимедійних словників у галузі зварювання та споріднених процесів. **О.В. Зубов**, д.філол.н., проф., академік Міжнародної академії інформатизації, завідувач кафедри інформатики і прикладної лінгвістики Мінського державного лінгвістичного університету (Мінськ) (доповідь “*Подходы к переводу терминологических словосочетаний*”) зацентрував увагу на проблемі автоматичного перекладу термінологічних словосполучень, проаналізувавши при цьому наявні підходи до вирішення цього завдання. **З.І. Комарова**, д.філол.н., проф. кафедри іноземних мов ФТІ Уральського федерального університету (Єкатеринбург); **О.В. Жучкова**, к.філол.н., доц. кафедри іноземних мов ФТІ Уральського федерального університету (Єкатеринбург) свій виступ “*Проблема отраслевой словарной типологии и пути ее решения*” присвятили актуальній сьогодні проблемі моделювання галузевої словникової типології. **В.В. Дубічинський**, д.філол.н., завідувач кафедри української, російської мов і прикладної лінгвістики Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, голова Харківського лексикографічного товариства (Харків) репрезентував доповідь “*Лексикографування термінологічних паралелей*”, наголосивши на новому типі словника, який описує семантику термінологічних паралелей (ТП) української та німецької мов. Про досягнення і перспективи розвитку східнослов’янської тлумачної лінгвістичної термінографії йшлося в повідомленні к.філол.н., пр.н.с., завідувача сектору інноваційного розвитку галузей Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі **В.К. Щербіна** (Мінськ) “*Достижения и перспективы развития восточнославянской толковой лингвистической терминологии*”. У спільній доповіді “*Стан і перспективи розвитку сучасної української авіаційної термінографії*” **І.В. Бурлакової**, д.філол.н., доц., завідувача кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ); **Л.Ф. Верхулевської**, доц. кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ); **Т.М. Дячук**, к.філол.н., доц., Національний авіаційний університет (Київ), з’ясовано стан та перспективи розвитку сучасної української авіаційної термінографії. Доповідь **В. Йовановича**, д.ф.н., н.с. Інституту сербської мови Сербської академії наук і мистецтв (Белград) “*Про полісемантичні терміни в сучасній сербській термінології*” присвячена дослідженню термінів з полісемантичною структурою. Аналіз принципів укладання лексикографічної праці на макро- та мікрорівнях здійснила аспірант Кам’янець-Подільського коледжу культури і мистецтв (Кам’янець-Подільський) **Ю.П. Продан** у повідомленні “*Принципи укладання “Зведеного словника термінів-фразем сучасної української мови”*”. **Т.О. Петрова**, здобувач кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, ст. викладач кафедри української та російської мов (Харків) у доповіді “*Родо-видові відношення в комбінованому словнику фіто-меліоративної термінології*” зацентрувала увагу на особливостях репре-

зентації родо-видових відношень у сучасних словниках різного типу. **О.А. Іванова**, м.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ), виступ *“Бібліографічний покажчик “Українська термінографія ХІХ–ХХІ ст.”: принципи укладання”* присвятила опису принципів укладання бібліографічного покажчика, у якому зібрано українські термінологічні словники, видані протягом ХІХ — початку ХХІ ст. На секції прозвучали також повідомлення **М.І. Стобун-Кременецького (Богданова)** *“Словник синергетичної і міждисциплінарної термінології”*, **М.І. Витриховського** та ін. *“Англо-український фізико-технічний словник”* (проєкт).

Робота секції 8 *“Стилістичне термінознавство. Фахова мова в системі освіти”* розпочалася з доповіді **Н.О. Мех**, д.ф.н., проф., пр.н.с. відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАНУ (Київ) *“Жанросфера сучасної української наукової комунікації”*, у якій доповідка наголосила на жанросферах української наукової комунікації в умовах сучасного глобалізованого високотехнологічного суспільства. **Н.О. Яценко**, к.філол.н., с.н.с. відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ (Київ) у повідомленні *“Українське стилістичне термінознавство ХХ — початку ХХІ століть”* зробила спробу проаналізувати становлення українського стилістичного термінознавства від початку ХХ ст., а також розкрити основні напрями його розвитку, відповідно до напрямів систематизувавши фундаментальні праці українських дослідників у царині стилістичного термінознавства. **З.Й. Куньч**, к.філол.н., доц. кафедри української мови Національного університету “Львівська політехніка” (Львів) представила доповідь *“Класифікація мовностилістичних засобів у риторичному вченні Теофана Прокоповича”*, у якій розглянула класифікацію мовностилістичних засобів у риторичному вченні Теофана Прокоповича, що дало змогу виявити особливості становлення цієї термінологічної системи. **Г.М. Сюта**, к.ф.н., с.н.с. відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАНУ (Київ) (доповідь *“Термін цитата як одиниця сучасної рецептивної стилістики: новітній статус, кваліфікативні ознаки, диференційні опозиції”*) висвітлила сучасні підходи до вивчення лінгвокогнітивної природи цитування у текстах різних жанрів і стилів, які актуалізували доцільність наукового перегляду традиційного розуміння явища цитатності, умотивування статусу цитати як базової одиниці сучасної рецептивної стилістики, родової кваліфікації щодо різноманітних видових форм “чужого” слова. **С.А. Шуляк**, к.філол.н., доц. кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань) представила доповідь *“Лексика українських замовлянь”*, дослідивши лексику, що функціонує у текстах українських замовлянь. **О.С. Черемська**, к.філол.н., проф., завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Харків); **В.Г. Сухенко**, к.філол.н., доц. кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Куз-

неця (Харків) у спільній доповіді *“Українська мова науки, аналітичної сфери та управління” — основа лінгвістичної і термінологічної підготовки магістра*” прокоментували змістове наповнення та структуру навчального посібника *“Українська мова науки, аналітичної сфери та управління”* для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліни економічного спрямування. **З.О. Мацюк**, к.філол.н., доц. кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів); **Н.І. Станкевич**, к.філол.н., доц. кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів) (доповідь *“Культура фахового мовлення студента-нефілолога”*) розглянули основні аспекти культури фахового мовлення студентів, що вивчають комп’ютерні технології, привернувши увагу до проблем використання термінологіки, нормативності мови навчальних фахових видань та їхньої ролі у формуванні мовної компетенції студента-нефілолога. **Г.М. Строганова**, к.пед.н., доц. кафедри викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ); **І.А. Сухарева**, студент Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ) зробили повідомлення *“Навчання медичної термінології на уроках української мови в 10–11 класах гімназій та ліцеїв медичного спрямування”*, зацентрувавши увагу на методичній основі навчання медичних термінів на уроках української мови в 10-11 класах ліцеїв і гімназій медичного спрямування. **В.П. Кирницька**, студент Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ) свій виступ *“Роль термінів у формуванні естетичної культури учнів на уроках мовленнєвого розвитку з української мови (5 клас)”* присвятила ролі термінології, що сприяє формуванню естетичної культури учнів на уроках мовленнєвого розвитку з української мови у 5-му класі з урахуванням міжпредметних зв’язків з українською літературою, музикою та образотворчим мистецтвом і внутрішньопредметних зв’язків з лексикологією.

Підсумовуючи результати своєї роботи, конференція ухвалила:

1. Уважати Міжнародну конференцію *“Українська термінологія і сучасність”* продовженням термінознавчих традицій — регулярних наукових контактів дослідників різних термінологічних шкіл України, Росії, Білорусі, Польщі, Чехії, Хорватії, Сербії у галузі термінознавства.

2. Надалі проводити конференції один раз на два роки. Звернутися з пропозицією до кафедр української мови навчальних закладів України тісніше співпрацювати з метою різноаспектного дослідження галузевих термінологій, організації тематичних круглих столів, шкіл-семінарів, майстер-класів із проблем унормування й упорядкування термінології конкретної галузі знання.

3. Матеріали, ухвалу, фотозвіт конференції розмістити на сайтах: Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, Інституту

української мови НАН України, відділу термінології Інституту української мови НАН України; інформацію про конференцію оприлюднити на сторінках фахових періодичних видань.

4. Відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України налагодити зв'язки із зарубіжними учасниками конференції, створити на його основі Міжнародний координаційний центр з уніфікації лінгвістичної термінології, укласти словник термінів цієї галузі знання.

5. Схвалити тенденцію до історіографічного огляду розвитку української наукової термінології у її галузевих виявах.

6. Звернутися до Міністерства освіти і науки з пропозицією увести до програм вишів курс “Основи термінознавства”, а також затвердити спеціальність “термінознавство”.

7. Поновити стилістичних редакторів у збірнику наукових праць і термінографічних працях.

8. Висловити подяку організаторам Конференції, зокрема Комітету наукової термінології НАНУ, дирекції Інституту, співробітникам відділів наукової термінології та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, Комісії лінгвістичної бібліографії при Міжнародному комітеті славистів.

9. Матеріали доповідей Конференції видати окремими виданнями — “Термінологічний вісник” і “Українська термінологія і сучасність” та розмістити їх на сайті відділу наукової термінології.

10. Рекомендувати організаторам урізноманітнити форму проведення секційних засідань на наступних конференціях.

11. Звернутися до Інституту української мови НАН України, Інституту мовознавства імені О. О. Потебні, Комітету наукової термінології НАНУ з проханням нагальної потреби об'єднати зусилля 1) фахівців-мовознавців у відновленні роботи Правописної комісії задля укладання єдиного українського правопису як важливого чинника єдності мови і держави українського народу; 2) мовознавців і галузевих фахівців задля гармонізації, кодифікації та унормування наукової термінології.

12. Створити термінологічний форум на базі сайту відділу наукової термінології.

Ніна ЯЦЕНКО

Інститут української мови НАН України, м. Київ

Статтю отримано 10.09.2015

Nina Yatsenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

X INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“UKRAINIAN TERMINOLOGY AND THE PRESENT EPOCH”
(Kyiv, 22—24 April, 2015)

УДК 049.32+81'282

**СТОРІНКАМИ ЦІННОЇ
МОНОГРАФІЧНОЇ СТУДІЇ****Фроляк Л.Д. Українські східностепові говірки
Донеччини: Монографія. — Дрогобич: Посвіт,
2013. — 399 с.**

Ніхто не знає наперед, яке значення можуть мати завтра звичні з позицій сьогодення діалектні свідчення і в яких дослідницьких історикомовних та етногенетичних побудовах можуть стати вирішальним і невідпорним аргументом.

Думки про неповну передбачуваність сфер використання діалектної інформації, про нереалізовані можливості пізнання народного мовлення особливо гостро зринають у моменти незворотних втрат, коли зафіксувати ще вчора доступні говірки сьогодні стає неможливо. Якщо ж вдавалося раніше здійснити записи, ба більше — дослідити мікроареал чи окремі говірки, які сьогодні стали недоступними, тоді вбачали в цьому перст провидіння. Такими були емоційні оцінки важливого наукового проекту Т.В. Назарової про говірки нижньої течії Прип'яті, що сьогодні відомі як *говірки Чорнобильської зони*: зафіксовані дослідницею діалектні свідчення про знищені після катастрофи на Чорнобильській АЕС говірки сьогодні небезпідставно вважають особливо цінною мовною пам'яткою: на зафіксовані дослідницею дані, зокрема її „*Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті*“ (К., 1985), широко покликаються як на важливе джерело інформації про стан цих говірок до 1986 р. Сьогодні ситуація повторюється з говірками Луганщини і Донеччини, які впродовж тривалого часу до-

© П.Ю. ГРИЦЕНКО, 2015

сліджують науковці університетів. Доля вела луганський діалектологічний осередок, представники якого встигли зібрати значну за обсягом інформацію про східнословобожанські говірки й подати її в форматі численних описів, тематичних словників і атласів, зібрань діалектних текстів (праці К. Глуховцевої, В. Леснової (Чеведак), І. Николаєнко, А. Скорофатової, В. і Д. Ужченків та ін.); загальнотеоретичну й емпіричну цінність має неординарна за задумом і виконанням ґрунтовна монографія К. Глуховцевої “Динаміка українських східнословобожанських говірок” (Луганськ, 2005), в якій розвиток і трансформацію структури говірок обрано центральним об’єктом студіювання, а для реалізації задуму розроблено нову систему поліхронного картографування. Особливості говірок Донеччини науково інтерпретовано в працях Л. Фроляк, З. Омельченко, В. Дворянкіна, В. Дроботенко, Л. Загнітко, Н. Клименко, Н. Михайлової, Н. Сіденко, С. Тарасенкової: до трагічних воєнних подій 2014 р. ці дослідники обстежили велику кількість говірок, упорядкували й докладно проаналізували зібрані матеріали в численних статтях, короткому діалектному словникові та в узагальнювальному дослідженні “Українські східностепові говірки Донеччини” Л.Д. Фроляк, що сьогодні особливо привертає увагу лінгвістів, викликає зацікавлення істориків та культурологів.

Унаслідок воєнних дій на Сході України 2014—2015 рр. східностепові говірки Луганщини і Донеччини перетворилися на *редуктивний ареал*, який і надалі зазнає трансформації; невідомо, що залишиться від колишнього діалектного простору, відтвореного в студіях багатьох дослідників та в “Атласі української мови” (АУМ), коли після війни життя ввійде у мирні береги. Безсумнівно одне: це буде інший мовний ландшафт порівняно з фіксованим раніше, і сьогодні неможливо передбачити глибину і напрямки його трансформації порівняно з попереднім, до 2014 р., станом. Ці обставини актуалізують узвичаєну думку про те, що будь-яка спостережувана говірка — це мить у динаміці діалекту, зупинена дослідником у момент спостереження, і що ця мить може зникнути незворотно¹. Тому вкрай актуальним залишається фіксування діалектного мовлення за різними програмами, записування автентичного говіркового мовлення (насамперед розлогих різномемних текстів), які обсягами й цінністю інформації нерідко дорівнюють до давніх писемних пам’яток, хоча й мають свої особливості як лінгвальне джерело.

Книга Л.Д. Фроляк включає 4 розділи: „Степові говірки та територія їх поширення як предмет вивчення”, „Типологія українських східносте-

¹ Це положення досі доглибно не осмислено багатьма мовознавцями через рудименти (донедавна насадженої) негативної аксіології діалектів як „нижчої” порівняно з літературним стандартом форми існування мови. Нерозуміння реального евристичного потенціалу діалектної мови, її ролі у становленні й розвитку літературної форми національної мови, вторинної за часом і джерельною базою порівняно з діалектами, своїм наслідком має збіднення мови, обмеження джерел її природного іманентного розвитку, як і неповноту й тенденційність її наукового аналізу.

пових говірок Донеччини та умови їх розвитку на території пізнього заселення”, „Варіантність діалектних явищ у східностепових говірках як наслідок їх гетерогенності”, „Фонетико-фонологічна система східностепових говірок”; окремого розділу про граматику досліджуваних говірок не виділено, проте на тлі аналізу інших структурних рис подано численні лапідарні коментарі граматичних форм з особливою увагою до тих із них, які диференціюють діалектні системи та можуть указувати на їхню генезу.

Описувані Л.Д. Фроляк говірки належать до тієї частини українського мовного континууму пізнішого формування, яка має значну територію поширення, об'єднує діалектні системи різного часу постання з різнодіалектною вихідною основою; ці говірки, зазнавши впродовж тривалої взаємодії структурного зближення між собою, творять надговіркову відносну типологічну єдність, зберігаючи водночас диференційні риси. Досліджуваний мовний ландшафт Донеччини ускладнений вторинними переселенськими рухами в межах новоствореного простору, мозаїчними вкрапленнями діалектів інших слов'янських і неслов'янських мов. Можливість спостерігати наслідки постання та процеси формування (принаймні в їхній завершальній стадії) ареалу перетворили цей мікроконтинуум на лінгвістичну лабораторію, вивисуючи цим цінність матеріалу, його наукової інтерпретації та висновків. Зауважимо, що попередні дослідники цього діалектного простору подавали описи окремих говірок, мікрозон (ці студії зберігають свою джерелознавчу цінність), але не ставили за мету визначати типи діалектних систем за особливостями їхньої структури та джерелами виникнення. Системно й послідовно розв'язати цю проблему намагається Л.Д. Фроляк у своїй монографії.

Працю Л.Д. Фроляк відкривають два нариси: про формування східностепових говірок Донеччини та про історію їх вивчення. Аналіз діалектологічних досліджень від кінця XVIII ст. до початку XXI ст. зосереджено на доведенні правомірності виділення говірок Донеччини як окремого лінгвального об'єкта, з'ясуванні його визначальних рис та принципів опису. Зокрема, проаналізовано розвідки О. Шафонського (1786), М. Максимовича (1839), М. Левченка (1860), К. Михальчука (1871), О. Соболевського (1876), О. Шахматова (1899), І. Бессараби (1916), В. Ганцова (1923), пізніші студії до і після створення АУМ, у яких на загальноукраїнському тлі та в зіставленні із суміжними діалектами східностепові говірки визнано (з різною глибиною аргументації) окремим типом зі специфічним набором диференційних структурних рис. Підкреслено важливі типологічні риси говірок ареалу: гетерогенність та змішування діалектних систем, що зумовили формування окремого діалектного різновиду (за давнішим поділом К. Михальчука — *степового піднаріччя* в межах *українського наріччя*). Л.Д. Фроляк простежила поступове поглиблення наукової аргументації щодо виокремлення досліджуваних говірок, розширення кола мовних явищ, на які спиралися лінгвісти. Такий історіографічний огляд уможливорює моделювання руху думки дослідників: від комплексного й недостатньо розчленованого мовознавчо-

етнографічного опису ареалу до власне мовознавчого з опорою останнього на широку емпіричну базу та спеціальні дослідницькі прийоми.

Інформацію про генезу кожної говірки подано у формі окремого вичерпного за змістом сюжету. Зокрема, авторка визначає *час* і *джерела формування* мікросоціуму носіїв говірки, тип вихідних (материнських) діалектних систем, носії яких утворили нову говірку; нерідко на підставі різноманітних джерел встановлено ті населені пункти, з яких походять родини перших поселенців, простежено джерела й характер дозаселення. Інколи використано свідчення про топографію (просторове розташування) сформованого соціуму. Цінними є описи ситуацій, коли переселенці з різних ареалів формували окремі частини нового поселення, зберігали особливі риси вихідної говірки, створюючи ситуацію полідіалектності в межах одного населеного пункту; за таких умов у дещо редукованому вигляді продовжували співіснувати неоднорідні за походженням говірки. Для визначення генетичного типу говірок як додаткове джерело свідчень дослідниця нерідко залучає ономастикон, описи елементів традиційної матеріальної культури (напр., інформативними виявилися свідчення про тип будівництва та характер планування обійстя).

У кожному описі говірки подано характеристику *етнічного складу* соціуму (моно- чи поліетнічний), що могло зумовлювати наявність / відсутність та характер трансформацій досліджуваної говірки; вичерпно проаналізовано історію кожної етнічної групи, яка перебуває нині чи давніше перебувала в контакті з носіями українських говірок². Важливим складником соціолінгвістичного опису говірок є інформація про *етнічне* та *діалектне оточення* досліджуваних діалектних систем із вказівкою напрямків зовнішніх впливів на соціум і його говірку. У монографії вміщено докладні дані про складну етнічну історію краю, про передумови посилення одних етнічних груп та їхніх мов/діалектів і редукації — аж до повного зникнення — інших³.

Сторінки монографії засвідчують глибоку обізнаність авторки з регіональною демографією та етнографією, історією колонізаційних рухів: за різноманітними джерелами для багатьох населених пунктів докладно з'ясовано місце первісного проживання мешканців до їх переселення, особливості формування нових мікросоціумів (джерела, характер пересе-

² На взаємодію двох чинників формування нової якості новожитніх говірок — переселенських рухів і міжмовної взаємодії — дослідниця справедливо звертає особливу увагу, коментуючи праці попередників (І. Бессараби, А. Залеського, І. Матвіяса та ін.), моделюючи умови й етапи становлення окремих східностепових говірок.

³ Див., напр., пояснення причин асиміляції поляків на Донеччині, яка була зумовлена тим, що «це було непряме переселення польських родин, які, перед тим, як прибути до Мар'їнки (на Донеччину), були переселені до Центральної України. Сприяли втраті етнокультурних ознак також індивідуальне ведення господарства, відсутність релігійного центру, який міг би об'єднати польську спільноту, розірваність зв'язку поколінь, відсутність тісних контактів із носіями польської мови і культури» (с. 112).

лення), розкрито поліетнічне тло українських говірок та вектори їх контактів. В опорі на соціокультурні й соціогенетичні характеристики носіїв говірок пояснено причини появи дублетності й конкурентності в реалізації фонем, граматичних форм, лексем, що особливо цінне у випадках, коли зафіксовані в говірці паралельні елементи мають різну ареальну віднесеність у загальноукраїнському континуумі, вказують на (можливі) зв'язки новожитніх говірок із вихідними старожитніми (середньонадніпрянськими, поліськими чи південно-західними). Таке широке інформаційно позамовне тло засвідчує комплексний аналіз соціомовної ситуації в регіоні, намагання Л.Д. Фроляк заступити донедавна неповні (приблизні) знання про степові говірки Донеччини їхньою докладною презентацією та різноплановим аналізом. У книзі стверджено, що основна мережа населених пунктів Донеччини сформувалася в 30–70-ті роки XVIII ст. (така думка побутувала й раніше), у яких були поширені говірки з різною генетичною основою; останнє уповажнило авторку на «припущення про першопочаткову диференціацію східностепових говірок» (с. 80) — існування структурної диференціації діалектів від часу становлення досліджуваного мікроконтинууму, що є ключем для розуміння сучасної діалектної неоднорідності регіону.

Емпіричну основу дослідження склали численні записи діалектного мовлення (тексти-наративи) та відповіді на питання із 279 населених пунктів, що густою мережею покривають східностеповий ареал, докладно відтворюють його просторове варіювання; для спостережень над динамікою говірок використано також свідчення опублікованих давніше джерел, зокрема матеріали з 61 н. п. за мережею АУМ. Широка опора дослідження на спонтанні оповіді діалектоносіїв зумовлена тим, що в текстах відтворено не лише досліджувані елементи говірок, а й непрогнозовані, нерідко породжені синтактикою одиниць у тексті (зміни наголосу в словоформах; граматичні зміни за аналогією; нетипова поведінка клітик та синтаксичних морфем, дискурсивних слів; утворення нових фонетичних слів та ін.).

Аналіз матеріалу побудовано за окремими говірками, а в межах такого опису — за явищами (перевагу віддано фонетиці, відчутно менше уваги приділено граматиці), що зумовлено прагненням дослідити насамперед говірки різної генези (із середньонадніпрянською, північноукраїнською, змішаною степово-слобожанською основами та з українсько-російського пограниччя). Різнотипність аналізованих говірок відтворює генетичну мозаїчність степових говірок, про що нерідко сигналізує дублетність структурних елементів, широко фіксована й коментована у студії Л.Д. Фроляк та репрезентована на картах АУМ.

Дослідження фонетики східностепових говірок Донеччини зосереджено на тих важливіших одиницях і процесах, які виразно характеризують їх сучасний стан і генезу. Зокрема, це опозиції фонем /a/ : /o/ (у контексті т. зв. акання), /i/ : /и/, /и/ : /e/ та /o/ : /y/, які проаналізовано у зв'язку із збереженням чи нейтралізацією (або модифікацією)

зазначених опозицій; серед інших важливих явищ описано обниження артикуляції репрезентантів фонем /i/, /и/, їхню часткову чи повну нейтралізацію. Опозиції фонем та їхню реалізацію в говірках досліджено в широкому загальноукраїнському просторовому контексті з окресленням ареалів їх поширення як на Донеччині, так і за її межами. Зокрема, акання розглянуто на тлі генетичних і ареальних зв'язків з північноукраїнською діалектною зоною побутування цього явища та з урахуванням можливості південноросійських діалектних впливів. Цінним є те, що реалізацію опозицій досліджено у просторі окремих говірок, а не за моделлю узагальненого огляду без урахування реальної географії структурних елементів. Зокрема, реалізацію /o/ й /a/ описано окремо в кожній говірці з урахуванням релевантних позицій та відношення до наголошування, фонематичного оточення та в окремих морфемах; при цьому наведено широкий ілюстративний матеріал, що для розвитку лінгвістики має високу самодостатню цінність (с. 127—131). Така аналітична процедура дозволила змодельювати лінії динаміки опозиції на шляху від материнської говірки в минулому до сучасної переселенської говірки, підкреслити її зміни (с. 131).

У дослідженні консонантизму увагу зосереджено на протиставленні фонем / звуків за м'якістю / твердістю, глухістю / дзвінкістю; опрацьовано інші розрізнені мікропроблеми, зокрема: наявність препалатального [л·] ([l]); спорадичне збереження давньої м'якості шиплячого [ч']; збереження / втрату гемінат різної генези (що постали в мовленнєвому потоці внаслідок трансформації стику морфем та давніших асимілятивних перетворень); рефлeksi сполук губний + j; поведінку африкат та їхню альтернацію при словозміні; протетичні приголосні, інші неетимологічні зміни початку слова, а також прояви субститування консонантів. Кожне з названих явищ має в українській мові свою часову глибину, ареали побутування в континуумі, та, як окремий об'єкт вивчення, свою історію питання, різні прийоми розв'язання. Дослідження такого широкого кола проблем вимагало опертя на надійну емпіричну базу, урахування різних підходів вчених до осмислення кожного явища.

Методологічно важливим є те, що Л.Д. Фроляк звернула увагу на риси, поширені в інших українських діалектах і прогнозовані щодо можливого вияву в досліджуваному ареалі, проте в ньому не зафіксовані; такі *від'ємні* структурні риси говірок у монографії прокоментовано спеціально, напр., зазначено, що в деяких діалектних системах збережено ініціальний [m'] (*m'isto*, *m'isno*) на тлі поширеного в південно-східному наріччі переходу в цій позиції [m'] > [k'] та паралелізму словоформ з початковими [m'] і [k']⁴. Як засвідчує опис у монографії за-

⁴ Поширення зміни [m'] > [k'] в українському континуумі відтворено на картах АУМ (т. 1, к. 104; т. 2, к. 88; т. 3, ч. 1, к. 11; т. 3, ч. 2, к. 19), див. також: *Мартінова Г.І.* Середньонаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика. — Черкаси, 2003 (к. 30 на с. 202—203).

значених явищ, названі фонетичні риси виявилися релевантними для окреслення генетичного та структурного різновидів говірок.

Такий підхід — виявлення й аналіз передусім рис, що можуть розкрити джерела формування та умови трансформації діалектних систем, — застосовано і в коментуванні граматичних рис: увагу зосереджено насамперед на словозміні, синтактиці неповнозначних слів (функціях синтаксичних морфем), на варіантах формальних засобів передачі граматичного значення, особливостях окремих словоформ та на індукції. Зокрема, відзначено залишки давніх форм двоїни у словозміні іменника; наявність нестягнених (членних) форм прикметника й займенника (останні виразно маркують північноукраїнський ареал українського континууму); звернуто увагу на особливі форми числівників; зафіксовано взаємовпливи в дієвідмінюванні, зокрема, функціонування дублетів, формально співвідносних з I і II дієвідмінами, а також трансформації словозмінних основ дієслів унаслідок їхньої внутрішньопарадигмальної індукції; підкреслено типологічний статус надлишкового вживання частки *-c'a* (*-c'*) у позиціях, для яких використання цього елемента граматично і семантично не є зумовленим, та ін. Зазначені явища не лише релевантні для зіставного вивчення говірок, а й чітко прочитувані в загальноукраїнському діалектному континуумі, оскільки їхнє поширення можна простежити за картами АУМ, регіональними атласами, дескриптивними працями. Дослідниця демонструє евристичний потенціал процедури зіставлення інформації, зібраної нею та відтвореної в давніших джерелах, особливо коли виявлено відмінності між матеріалами АУМ (записи 50—60-х років ХХ ст.) та новішими даними (з кінця ХХ — початку ХХІ ст.). У багатьох випадках на тлі свідчень давніших джерел сучасному стану говірок притаманна втрата низки структурних елементів, звуження функцій окремих одиниць, субституювання. Кожну таку зміну Л.Д. Фроляк коментує, пропонує інтерпретацію причин і умов змін, пояснення генези говірки, залучаючи при цьому свідчення тих говірок, які могли мати вплив на структуру досліджуваної діалектної системи; напр., про варіантність форм *'ходить'* і *'ходе'* в говірці с. Микільське авторка зауважує: «Можна припустити, що за час, який минув від переселення до записів АУМ, говірки змінилися і паралельні форми якраз були привнесені переселенцями, напр., з Полтавщини, які дозаселяли Слобожанщину. Напевно можна говорити про те, що вибір одного із варіантів або збереження його відбулося під впливом нового оточення» (с. 164). Докладний опис типових і «оказіональних» одиниць дозволив виявити й пояснити природу багатьох унікальних видозмінених граматичних форм (*ст'ройали* замість *ст'ройіли*; *с'тавл'айут'* замість *с'тавл'ам'*), нетипових для цього ареалу звукових реалізацій (як фінальний [i] в дієсловах минулого часу *скла'дал'і*, *хо'вал'і*, *ва'рил'і*, *'лазел'і* на місці закономірного й типового у цій позиції [и] — с. 161, 166) та ін. (така флексія дієслів широко побутує у багатьох поліських говірках).

Методологічно цінним є те, що Л.Д. Фроляк, аналізуючи будь-яке мовне явище, не вдається до його генералізації на рівні окремої говірки чи сукупності говірок. Тому, відзначаючи нейтралізацію опозицій голосних фонем, наводячи варіанти реалізації фонем, підкреслює *невсеохопність* процесу, фіксує й коментує межі його проявлення, описує позиційні обмеження, нерідко наводячи лише окремі словоформи чи лексеми, в яких зафіксовано фонетичну особливість. Такі функційні характеристики надзвичайно важливі для глибшого пізнання відповідних явищ, хоча наведення поодиноких словоформ з відповідним рефлексом / зміною ще не свідчать про лексикалізацію чи граматикалізацію фонетичної риси. Настанова авторки на інформаційну вичерпність опису заслуговує на схвалення як засадничого постулату, оскільки спостереження переконують у тому, що в діалектному мовленні з домінуванням усномовної форми його побутування жодна тенденція чи «закон» не діють з абсолютною регулярністю, мають численні обмеження щодо реалізації.

Докладно проаналізувавши формування окремих говірок, Л.Д. Фроляк запропонувала узагальнену процедуру встановлення генетичного типу діалектної системи нової формації, модель аналізу, яка придатна для дослідження й інших *новожитніх* діалектів. Спираючись на структурні особливості говірок, дослідниця широко використала свідчення про історію заселення (враховувала ступінь вторинності досліджуваної говірки (наявність одного чи кількох етапів переселення, відповідно — одного чи кількох різночасових джерел впливів суміжних говірок), мовну (діалектну) самоідентифікацію носіїв говірок, ономастикон, дані про традиційну матеріальну й духовну культуру, усну словесну творчість. Авторка критично оцінює інформацію різних джерел, виявляє суперечності між ними, відзначаючи випадки, коли «історія заселення не пояснює» (с. 93), точніше — суперечить поширеній кореляції між особливостями структури говірки та її постання. Однак це не знецінює в цілому найширшого залучення позамовних даних, що дозволяє «з високим ступенем вірогідності побудувати генетичну класифікацію новостворених говірок» (с. 105). Такий комплексний аналіз окремих говірок уможливив встановлення не тільки джерела їх формування, генези, а й, що особливо важливо, з'ясування змін архетипів говірок, їхнє поступове віддалення від генетичної бази й вироблення в нових умовах нових структурних якостей (напр., встановлено, що в с. Микільське Волноваського р-ну до вихідних слобожанських говіркових рис поступово, під впливом сусідніх говірок, долучилися нові риси, притаманні насамперед степовим говіркам — с. 170). Загалом серед степових говірок за генетичною ознакою дослідниця виділила 7 типів діалектних систем: з основою середньонаддніпрянською, слобожанською, північною, західною, російською, виразно мішаною вихідною базою та гетерогенні говірки міст⁵.

⁵ Виділення говірок невеликих міст як окремого різновиду діалектних систем, бодай на рівні ідеї, особливо важливе як крок до повноти дослідження континууму.

Теоретичним осягненням Л.Д. Фроляк вважаємо реалізоване в монографії прагнення з'ясувати механізми формування, становлення степового говору як діалектного типу та виділення в його складі окремого східно-степового ареалу. Важливий чинник формування новожитньої переселенської говірки дослідниця вбачає у взаємодії різних вихідних основ таких діалектних систем, перейманні нових рис від сусідніх говірок, зокрема через етап функціонування варіантів, дублетів. При цьому особливу евристичну цінність мають ті елементи дублетних пар (рядів), які відомі в інших українських діалектах, а тому можуть свідчити про генезу досліджуваної новожитньої говірки; аналіз дублетів здійснено в опорі на широку базу різноманітних джерел, зокрема АУМ.

Дослідження генези і структури говірок різних типів, урахування особливостей їх переформування в нових умовах на Донеччині дозволили дослідниці запропонувати узагальнену характеристику фонетичної системи східностепового ареалу. Для цього вона, спираючись на наукову літературу різного часу, широко залучила дані про просторову варіантність фонетики в межах усього українського діалектного континууму. При цьому дотримано класичних методологічних засад вивчення фонетичних одиниць, явищ, процесів, зокрема принципу опозитивності фонем, враховано їхні диференційні ознаки, синтагматичне оточення, а для вокалізму — і відношення до наголосу.

Л.Д. Фроляк відчутно розширила інформацію про різні структурні рівні східностепових говірок, особливо — про рівень фонетичний, значною мірою — і про граматику: до появи її ґрунтовних статей та монографії дослідники відчували недостатність відповідних свідчень, і лише нині ситуація змінилася на краще. Важливо, що кожна фонема представлена низкою алофонів, які проаналізовано з урахуванням як типових репрезентантів, так і поодиноких, зафіксованих в окремих словоформах. Цінно, що зауважено і прокоментовано й *від'ємну* інформацію — відсутність у досліджуваних говірках граматичних форм, фонетичних континуантів, що відомі в українському континуумі як риси інших діалектів, а тому гіпотетично очікувані й у східностепових говірках Донеччини, пор.: «Не спостерегли ми у досліджуваному регіоні пом'якшення приголосного перед голосним [а] різного походження, яке подекуди відзначається у сусідніх слобожанських чи степових говорах, тут не виявилось умов для розвитку цієї риси...» (с. 220).

Авторка докладно аналізує залежність характеру звукової реалізації фонемі від різноманітних умов, серед яких — і рідко зауважувані дослідниками детермінації й зв'язки (так, розглядаючи втрату приголосними ознаки дзвінкості (оглушення), зазначає, що «спостережено деяку закономірність впливу наголосу на перебіг асимілятивного процесу: глухий приголосний наголошеного складу переважно не оглушує попередній приголосний [з] у складі префікса *роз-*, *без-*» — с. 287). Цінним є встановлення рядів репрезентантів кожної фонемі, співвідношення звукових репертуарів для кожного протичлена корелятивної пари, з'ясування

градації ступеня втрати диференційної ознаки елементами ряду (від часткової втрати до повного заступлення, субституювання протичленом опозиції). В описі консонантизму спеціальну увагу приділено реалізації фонем /ф/, /г/, звукові [л•] ([l]), які виявилися важливими маркерами в типології говірок. У кваліфікації якості репрезентантів фонем авторка перевіряє результати слухового (аудитивного) аналізу осцилографічною та динамосонографічною інтерпретацією звуків у сегментах мовлення (наведено 35 зразків з виділеними для аналізу репрезентантами фонем, с. 346—354). Усе це закономірно уможливило формулювання важливої проблеми визначення типів артикуляційної бази діалектоносіїв східно-степових говірок (с. 325—343), що належить до проблем особливо актуальних і неопрацьованих в українській діалектології. Важливість дослідження посилює та обставина, що кожен алофон описано не лише за окремими т. зв. репрезентативними говірками, а вказано населені пункти, в яких такі алофони (чи відповідні процеси) зафіксовано, напр., про поширення акання інформує список з 22 н. п. (с. 126); такий список — своєрідний аналог лінгвістичної карти. Зауважимо, що просторові характеристики у монографії набули б більшої доказової сили, якби автор поклала матеріали на карти; адже інформація про обстеження 279 населених пунктів породжує високі сподівання на точну ареалогію, на докладнішу інтерпретацію просторової поведінки кожного зафіксованого у говірках структурного елемента, явища.

Незаперечною заслугою аналізу фонетики степових говірок Донеччини є коментарі, висновки, які переростають в узагальнення-універсалью: *фонетика діалектного мовлення амбівалентна — у визначальних рисах вона залишається структурно прогнозованою, співвідносною з узагальненою наддіалектною матрицею-моделлю, проте водночас непередбачувана й настільки складна у розмаїтті проявів у говірках, що не вкладаються у відомі типи реалізації у відповідних фонологічних умовах.*

Варіювання формальної структури елементів говірок та їхніх функцій особливо привернуло увагу дослідниці, оскільки інтенсивне проявлення цієї універсальної риси діалектів і мови в цілому в новосформованих говорах багато вчених вважає їхньою диференційною ознакою на тлі старожитньої частини українського континууму. Наявність варіантів реалізації мовних одиниць спостережено на різних структурних рівнях; зокрема, діагностуючу виразність дублетів продемонстровано на прикладі номінації традиційних для носіїв діалектів елементів картини світу (охоплено різні сфери — матеріальну культуру, рослинний світ, обробіток землі та ін.).

Складне й тривале в часі формування східностепового ареалу, його внутрішню ареальну диференціацію, відношення до інших діалектів та характер визначальних структурних ознак, які слугують маркерами в лінгвістичному оцінюванні сутності цих говірок, Л.Д. Фроляк аналізує об'єктивно, спираючись на численні важливі мовні деталі. Увага до складної лінгвальної субстанції і вміння показати явище всебічно вигідно

вирізняє працю Л.Д. Фроляк на тлі поширених в останні роки «теоретичних» праць без належного знання їхніми авторами структури мовного об'єкта. Серед праць з діалектології української, ширше — й інших слов'янських мов, рецензована монографія належить до того неширокого кола студій, у яких повно й органічно використано позамовну (історико-культурну) інформацію для поглибленого аналізу діалектів.

Монографія Л.Д. Фроляк — це глибоке дослідження з доказовими, добре аргументованими висновками, прокресленими перспективами вивчення новожитнього ареалу та застосування запропонованих у монографії методик аналізу. Зауважимо, що прагнення до вичерпної презентації структури й генези українських східностепових говірок зумовило вміщення в книжці інформації про окремі риси діалектів греків-урумів, болгар, поляків, росіян, німців, сліди взаємодії з якими зберігають досліджувані українські говірки.

До незаперечних позитивних сторін студії Л.Д. Фроляк належать:

- створена авторкою докладна й обґрунтована історія формування східностепових говірок Донеччини, аргументована типологія досліджуваних діалектних систем на сучасному часовому зрізі;

- на особливу увагу заслуговують кваліфікація структурних елементів говірок, теоретичні узагальнення різноманітних явищ і процесів у досліджуваному ареалі на тлі континууму української мови;

- поглиблення прийомів історичного і типологічного вивчення новожитніх говірок;

- цінний обсяжний матеріал з фонетики східностепових говірок, поданий у форматі, що дозволяє вивчати не лише інвентар одиниць, а й їхню парадигматику та позиційні залежності — синтагматику; важливою є інформація про поширення багатьох елементів, явищ граматики, їхній різноплановий аналіз; свідчення про лексику, семантику та культурне тло їхнього функціонування і розвитку;

- створення надійного історичного і соціокультурного інформаційного тла для встановлення кореляції між позалінгвальними чинниками і лініями розвитку діалектних елементів;

- підпорядкування дослідження синхронного стану говірок з'ясуванню їхньої динаміки;

- використання різноманітних дослідницьких процедур, зокрема й експериментальних прийомів вивчення фонетики.

Монографія Л.Д. Фроляк спонукає до формулювання завдань дальшого вивчення східностепових говірок. Актуальними видаються:

- по-перше, підготовка нових описових та інтерпретативних студій, у яких з належною повнотою системно були б репрезентовані насамперед граматика, лексика й семантика;

- по-друге, картографування матеріалів, записаних до 2014 р., відтворення на картах варіювання структури говірок у реальних просторових параметрах, що закладе основи для з'ясування в майбутньому змін східностепового ареалу;

по-третє, упорядкування значних за обсягами фонофонду і тексто-теки (т. зв. *хрестоматії діалектного мовлення*) — універсального й надійного джерела інформації про структуру говірок в їхній мовленнєвій реальності зі збереженими міриадами деталей, які творять індивідуальність кожної діалектної системи і кожного мовця.

Павло ГРИЦЕНКО

Інститут української мови НАН України, м. Київ

Статтю отримано 20.08.2015

Pavlo Hrytsenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

BROWSING THE PAGES OF A VALUABLE BOOK STUDY

Book review on: *Froljak L.D.* The Ukrainian Eastern Steppe Dialects of the Donets'k Region. — Drohobych, 2013. — 399 p. (In Ukraine)

The review ascertains a deep analysis of the structural features as found in the newly-formed dialects of the Donets'k region which developed as a result of the migrations of speakers of Southeast, North and Southwest Ukrainian. The book under review concentrates primarily on the phonetics, though less on the morphology and vocabulary of the dialectal systems under consideration, as well as looks into the history of each of the dialects. The author applies different methods of the description of phonetic phenomena, including the mathematical tools as used in the analysis of oscillograms.

The book is an important contribution to the dialectal studies not only because it covers a wide array of linguistic problems. In fact, the author presents valuable dialectal material which almost disappeared in the course of military actions in this region in the years 2014–2015, yet acquired the status of a national linguistic record.

УДК 811'373.74 + 243 : 811'373.74

ЗНАЧНИЙ ДОРОБОК У МОВОЗНАВСТВІ

Лепта біблейской мудрости: біблейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / Авторы-составители: Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович, М. С. Гитовская, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. — Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. — 208 с.

У рецензованому виданні, яке вийшло друком у Білорусі наприкінці минулого року, шістьма мовами представлено 135 найуживаніших біблійних виразів.

Відомо, що мова Біблії мала великий вплив на формування літературних мов багатьох народів. Це Книга всіх книг, що зберегла для нас немало найдавніших культурних понять і мовних образів. І хоча коментування тексту Біблії є вже традиційним для філологів, багато аспектів цієї проблематики досі мало опрацьовані. Зокрема, це специфіка засвоєння конкретними мовами тих елементів, що походять із тексту Біблії, характер їх подальшого розвитку в кожній із цих мов тощо. Тим більш значущі з погляду порівняльного вивчення літературних мов відмінності, наявні в лексико-семантичних явищах, які походять із спільного джерела — тексту Святого Письма. Ці розходження багато в чому визначають специфіку національної адаптації біблеїзмів і їх фразеологізацію та пареміологізацію в окремих мовних системах.

Для опису біблеїзмів укладачі використали найавторитетніші переклади Біблії, повна паспортизація яких зазначена на с. 13 словника. Зокрема, українська частина виконана на матеріалі перекладу Біблії Івана Огієнка.

Представлене видання містить ґрунтовну передмову (с. 3–9), відомості про використану в роботі літературу

© П. П. ЧУЧКА, 2015

(с.10–11). Наявний у словнику і перелік словників біблеїзмів шістьма мовами, що побачили світ до нинішнього дня (с. 12). Добре, що перед описом біблеїзмів подано скорочення біблійних джерел. Значно полегшує пошук інформації про сталі біблійні вирази індекс описаних мовних одиниць із вказівкою на сторінку, де подано їх опис (с. 176–202), та розміщення у виданні за ключовими словами в алфавітному порядку.

Попри спільність джерела біблеїзмів у мовах, що перебувають під впливом християнської культури, віднайдено значні відмінності у кількісному та якісному складі цих одиниць.

Зіставлення українських, російських біблеїзмів із відповідними стійкими виразами, наприклад, чеськими, словацькими, німецькими, представленими у рецензованому виданні, засвідчує, що можна говорити про певний паралелізм, але більш суттєвим є те, що українська, російська та білоруська мови, з одного боку, а чеська, німецька, чеська й словацька, російська та німецька, білоруська й англійська, з іншого, — відчутно протиставлені внаслідок різних перекладацьких традицій: західнослов'янські і германські тексти Біблії походять із латинського посередника, східнослов'янські ж перебувають у рамках візантійської традиції.

Сама назва видання — «Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках» — відтворює його зміст, тому укладачі біблійних виразів вибрали такі біблійні вирази, які, за кількома винятками, представлені у всіх шістьох мовах.

Часто люди навіть не усвідомлюють, що використовують у своєму мовленні біблеїзми, бо такі вирази відомі їм ще з дитинства, зокрема з розповідей батьків, літературних творів, театру, кіно і телебачення. Власне ця проблема — проблема реального використання біблійних виразів у сучасному мовленнєвому узусі й усвідомлення їхнього сакрального джерела стала основним предметом дослідження в рамках міжнародного наукового проекту «Bible and Christianity in Phraseology», а представлене шестимовне видання — це один із конкретних результатів роботи над цим міжнародним проектом. У його рамках проведено ряд міжнародних конференцій, надруковано колективні монографії, а також російсько-німецько-словацький словник біблеїзмів «Лепта библейской мудрости» (Балакова, Вальтер, Мокієнко, 2012), який став основою нового, уже шестимовного видання, про що зазначають укладачі у передмові (с. 9).

Зрозуміло, що жанр короткого довідкового видання визначив відбір описаних у ньому одиниць. Спостерігаємо, що одним із важливих критеріїв відбору став культурологічний. У репрезентоване видання увійшли ті біблеїзми, які найяскравіше відображають текст Біблії в її культурологічній ретроспективі. Таке порівняння, на нашу думку, дає читачам багатий матеріал для поглиблення лінгвокраїнознавчої інформації, а також для порівняння свого національного сприйняття Святого Письма з його джерелом — текстами Біблії національними мовами.

Зазначимо, що у рецензованому виданні проведено власне лінгвістичний опис українських, російських, білоруських, словацьких, англійсь-

ких та німецьких біблеїзмів у міжмовному зіставному аспекті. Кожний із них наведено у формі, яка відповідає нормам шести літературних мов. Значення всіх сталих виразів докладно описано російською мовою, подано відповідники з інших мов, для більшості з них запропоновано систему стилістичних позначок, що характеризує їх уживання, частотність і експресивне забарвлення. Добре, що варіанти описаних виразів також кваліфікуються лінгвістично: рідкісні та незрозумілі слова в їхньому складі пояснюються. За необхідності подано рекомендації про бажане уживання в мовленні конкретних біблійних виразів.

Погоджуємося з цілком слушними твердженнями укладачів про те, що різнобічний опис біблеїзмів сприятиме підвищенню культури мовлення при використанні цих, без сумніву, духовних скарбів кожної європейської мови, а також допоможе більш усвідомлено поставитися до спільного культурного спадку Європи, зокрема, й до мовного спадку, зафіксованого в Біблії. Тим паче, що це видання демонструє спадкоємність і спільне коріння християнської культури України, Росії, Білорусі і неправославної Європи.

Репрезентоване видання підтверджує те, що у біблеїзмах закладений потужний загальнолюдський і власне культурологічний та мовний потенціал, а їх наявність в українській, російській, білоруській, словацькій, англійській та німецькій мовах переконливо засвідчує нетлінність духу й букви Книги книг, її вплив на розвиток різних культур і мов.

Загалом високо оцінюючи видання, що побачило світ, хочемо висловити деякі свої міркування. Зокрема, вважаємо, що при підготовці наступних видань варто було б паспортизувати не один, а декілька перекладів Біблії кожною мовою; доцільно було б паспортизувати також світські тексти, у яких використані біблійні вирази; варто, на нашу думку, поставити у біблеїзмах відповідні наголоси; у майбутніх виданнях необхідно розширити реєстр описаних мовних одиниць.

Рецензована «Лепта библейской мудрости» — це надзвичайно потрібна лексикографічна праця, що є значним доробком не тільки в славістиці (зокрема україністиці), германістиці, а й в етнолінгвістиці, лінгвокультурології. Це перший приклад шестимовного словника, який, без сумніву, має велику перспективу практичного використання для розроблення словникових статей у фразеологічних словниках слов'янських та германських мов, для створення етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних довідників, а також для успішного опанування матеріалу у майбутніх наукових студіях, передусім у галузі фразеології в університетських курсах та спецкурсах.

Павло ЧУЧКА

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Статтю отримано 18.05.2015

Pavlo Chuchka

Uzhhorod National University, Uzhhorod

CONSIDERABLE ACHIEVEMENT IN LINGUISTICS

Book review on: *Lepta Bibleiskoy Mudrosti: bibleyskiye krylatyye vyrazheniya na russkom, angliyskom, belorusskom, nemetskom, slovatskom i ukrainskom yazykakh.* — Homel, 2014. — 208 s.

УДК 049.32 + 801.8

Олена Маленко

Харківський національний педагогічний університет

ім. Г. С. Сковороди, м. Харків

В ОБШИРІ УКРАЇНСЬКОГО ЩОДЕННИКОЗНАВСТВА

Сучасне щоденникознавство: бібліографічний показчик / І. М. Сирко; [наук. ред. д. філол. наук, проф. Т. А. Космеда]. – Дрогобич : Коло, 2013. – 318 с.

Властиве сучасній українській науці переважання квалітативних напрямків і методів роботи над квантитативними стає особливо актуальним, коли йдеться про дослідження текстів, феноменів і явищ національної культури. Такий підхід застосовано, зокрема, у показчику «Сучасне щоденникознавство: науково-допоміжний бібліографічний показчик» (Дрогобич: Коло, 2013), який уклала І. М. Сирко – доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Я. Франка. Запропонувавши масштабне за обсягом зібрання наукової літератури із проблем вивчення такого лінгвокультурного феномена, як щоденник, укладач змогла якщо не вповні, то бодай істотно заповнити суттєві лакуни сучасної діаріумології. Адже попри посилену увагу до жанротворчих, стилетворчих, типологічно визначальних рис щоденника в українському лінгвістичному щоденникознавстві й досі маємо цілий ряд питань, які потребують поглибленого теоретичного опрацювання, зокрема в аспекті розроблення чи удосконалення методології дослідження.

Саме тому передусім акцентуємо увагу на методологічній виваженості рецензованої праці. Вона помітна вже на рівні структури, зокрема у стратифікації зібраної літератури за жанрами, й підтверджена запропонованим у

© О. О. МАЛЕНКО, 2015

вступній частині розгорнутим оглядом історіографії та історіософії діаріумологічних проблем. Важливо, що в цьому огляді авторка не обмежується загальною характеристикою щоденникового жанру (як цього можна було б чекати від вступної статті), а доречно подає докладний аналіз генези щоденника, історіографію дослідження, а також детальний опис класифікацій щоденників у межах досліджуваного жанру, виявляючи при цьому скрупульозність у викладі фактажу та послідовність у хронологічній кваліфікації і феноменів щоденника, й етапів їхнього вивчення. У цьому контексті одним із незаперечних методологічних здобутків праці вважаємо коректне співвідношення в урахуванні українських та російських діаріумологічних студій, а також збереження оптимального фактологічного балансу між українськомовними та російськомовними щоденниковими записами. Унаслідок цього окреслено достатньо повноаспектну й об'єктивну, незаангажовану картину становлення і розвитку щоденника як самодостатнього жанрового утворення.

Загалом текст вступної частини свідчить про те, що упорядкуванню показчика передувала інтенсивна підготовча робота з опрацювання й осмислення теоретичної літератури: в оглядово-аналітичній частині засвідчено високий рівень мовознавчої, літературознавчої, культурно-історичної компетентності укладачки, її обізнаність із значним масивом щоденникознавчих праць, із теоретичними позиціями попередників щодо генези щоденника, його типологізації, підходів до вивчення тощо.

Одним найменш досліджених напрямків у сучасній українській діаріумології І.М. Сирко слушно вважає історіографію жанру щоденника, а тому присвячує окрему увагу систематизації тих джерел, які найбільш повно і послідовно висвітлюють чинники й умови виокремлення текстів цього жанру у самостійний об'єкт наукового розгляду, а отже, викристалізування щоденникознавства як самостійного наукового напрямку. Цю інтенцію, на нашу думку, слід визнати вдалою, такою, що відповідає актуальним запитам сьогоденної філології.

Пізнавальним й інформативним стане для потенційних користувачів також теоретичний фрагмент, у якому схарактеризовано актуальні класифікаційні схеми у межах щоденникового жанру та критерії їх укладання.

Імпонує інформативна насиченість основних розділів показчика, оскільки бібліографічний матеріал представлений у них повно і різнобічно. Зокрема, *Розділ I* – це систематизований перелік авторефератів дисертацій зі спеціальностей «Загальне мовознавство», «Українська мова», «Російська мова», «Теорія літератури», «Російська література» та ін., присвячених різноаспектним проблемам вітчизняного й російського щоденникознавства. *Розділ II* присвячений узагальненню монографічних напрацювань, окремих книжкових та бібліографічних видань. Найоб'ємніший за обсягом, а отже, найінформативніший із погляду інтенсифікації діаріумологічних досліджень у часі *Розділ III* репрезентує різножанрові джерела меншого формату: публікації у збірниках наукових праць, фахових і нефахових періодичних виданнях, довідкових та навчально-методичних джерелах. Цілком слушним вважаємо виокрем-

лення розділу «Рецензії». Ознайомлення зі змістом цих розділів дає переконливі підстави стверджувати, що покажчик виконаний кваліфіковано, достовірність представленого й систематизованого у ньому матеріалу не викликає сумнівів.

Безперечним здобутком цього бібліографічного покажчика, його структурно-змістовою особливістю вважаємо подані до кожної позиції короткі анотації, які інформують про зміст і ключові поняття кожної анотованої наукової праці й забезпечують чітке донесення до зацікавлених користувачів її змісту. Ці анотації свідчать про методологічну цілісність, продуманість концепції бібліографічного покажчика, максимально зорієнтованого на потреби сьогоденної щоденникознавчої і – ширше – лінгвістичної науки.

Відзначаючи незаперечну інформативність покажчика, який уміщує відомості про основний корпус наявних на сьогодні щоденникознавчих публікацій, усвідомлюємо водночас, що він не претендує на абсолютну повноту охоплення джерел – зрештою, це й неможливо з огляду на інтенсивність сучасного наукового процесу. Тож сподіваємося, що на цьому пошуково-систематизаційна праця укладача не завершиться. У майбутньому поданий перелік бібліографічних позицій можна суттєво розширити інформацією про щоденникознавчі праці науковців далекого зарубіжжя. Однак це радше побажання, а не вказівка на недолік, оскільки й у поданому форматі праця заслуговує на схвалення та популяризацію як гідне поповнення сучасної бібліотеки щоденникознавчої літератури, що стане корисним для широкого кола адресатів (науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями діаріумології), а отже, стимулюватиме активізацію досліджень у цій царині.

Підсумовуючи, відзначимо, що рецензований бібліографічний покажчик, укладений І.М. Сирко, має всі підстави стати помітним явищем у сучасній лінгвістиці. Це повновартісна й завершена праця, високий науковий рівень виконання якої умотивовує доцільність її активного використання.

Статтю отримано 20.08.2015

Olena Malenko

H. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

IN THE EXPANSE OF UKRAINIAN DIARY STUDIES

Book review on: Modern Diary Studies: bibliographical index [I.M. Syrko]. — Drohobych : Kolo, 2013. — 318 p. (In Ukraine)

The review highlights the importance of appearance in Ukrainian Linguistics of the work, which deals with the issue of diary genesis and gives a brief historiographical overview of the actual for modern Diary Studies theories about sociocultural tendencies and historical factors which influenced the formation and development of a diary as a linguocultural phenomenon. The appropriateness of classification schemes analysis with in the diary genre has been accented. The undeniable informativeness of the bibliographical index has been emphasized: information about the main corpus of publications has been supplemented by the annotations, informing about the content of each scientific work.

Key words: Diary Studies, diary, historiography, genesis, classification scheme, bibliographical index.

УДК 81 - 11'114'119

**У ПОСТІЙНОМУ ПОШУКУ:
НЕПОВТОРНІСТЬ ВІДКРИТТІВ
ІВАНА ВИХОВАНЦЯ**

У сучасній лінгвістиці ім'я Івана Вихованця відоме не тільки його власними аналітико-теоретичними напрацюваннями, але й вагомим доробком науково-популярних, синтетико-прикладних студіювань, у яких розгляд відомих, мало знаних та зовсім нових мовних фактів викладено в доступній для читача формі. До цього треба додати — високий рейтинг покликань на його дослідження, а також на праці всіх тих, хто активно

студіює семантико-синтаксичний підхід до аналізу граматичних явищ, основоположником якого в україністиці є Іван Вихованець. А на початку XXI століття науковець обґрунтував та оприлюднив концепцію категорійної граматики, з окремих аспектів якої робив ґрунтовні доповіді на кількох конгресах Міжнародної асоціації україністів (V — Чернівці, 2002; VI — Донецьк, 2005), пленумах Наукової ради „Українська мова”. Остаточо сформувалися всі параметри й виміри концепції категорійної граматики та й загалом цілісність усього проекту у 2011 році, коли лінгвіст запропонував його для обговорення на засіданні

© А.П. ЗАГНІТКО, 2015

Президії НАН України. Етапними були кілька активних обговорень основних напрямів роботи над категорійною граматиною, що відбулися на круглих столах у межах Міжнародних наукових теоретичних конференцій „Граматичні читання” (V — Донецьк: Донецький національний університет, 2009; VI — Донецьк: Донецький національний університет, 2011; VII — Донецьк: Донецький національний університет, 2013; VIII — Вінниця: Донецький національний університет, 2015).

Від самого початку чітко усвідомленого вступу до Кременецького педагогічного училища (вересень 1950 р. — липень 1954 р.), до якого часто доводилося ходити пішки від рідного села Колосова через мальовничі переліски, підступні болота та чарівні поля до тодішнього райцентру, де знаходився навчальний заклад, і до сьогодні Іван Вихованець постійно працює зі словом, пропонуючи щоразу нові й нові відкриття. Цікавим є те, що відразу, без перерви на тривалі міркування, після закінчення педагогічного училища Іван Романович подає документи до Кременецького педагогічного інституту на філологічний факультет (вересень 1954 р. — серпень 1956 р.), а вже з третього курсу навчається у Львівському університеті імені Івана Франка (вересень 1956 р. — червень 1959 р.), тому що сюди перевели кілька факультетів Кременецького педінституту, зокрема й українську філологію. І сьогодні з високим пієтетом згадує відомий науковець ті далекі роки, адже саме в цей час викристалізовувався його творчий почерк, постійний пошук і прагнення до наукового студіювання. По закінченні університету Іван Вихованець працює кілька років у загальноосвітніх школах та школі робітничої молоді учителем української мови і літератури, викладає німецьку мову (Шумська середня школа робітничої молоді на Тернопільщині (м. Шумськ), Жолобківська середня школа (лютий 1960 р. — серпень 1962 р. (с. Жолобки)), Локнянська восьмирічна школа (с. Локня Крелевецького району Сумської області)). У ці роки особливо активно студіює проблематику майбутніх наукових праць, розширюючи коло своїх зацікавлень, — починає активно вивчати чеську й польську, білоруську й болгарську мови, думає над особливостями перекладу з близькоспоріднених мов, що згодом йому знадобиться у відшуку найбільш влучних висловів у відтворенні неповторного гла білоруських казок, поезій Якуба Коласа. Творчо підходить молодий учитель до роботи в школі — налагоджує активні зв'язки та регулярне листування зі шкільними колективами з Німеччини (тодішньої Німецької Демократичної Республіки), організовує літературно-мистецькі учнівські групи. Водночас не покидає його думка про постійне наукове студіювання, що й приводить Івана Вихованця до аспірантури в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (1 листопада 1964 року).

Успішне навчання в аспірантурі науковець завершує захистом кандидатської дисертації „Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові” (1968 р.) і стає молодшим науковим співробітником Інституту мовознавства, перебуваючи на цій посаді до травня 1974 року, а в червні 1974 року — він уже старший науковий співробітник

цієї академічної інституції, продовжує активно працювати над проблемами теоретичної граматики української мови, поступово заглиблюється в зіставлення слов'янських мов, вияви типології мовних одиниць, категорій, узагальнюючи власне бачення цілісності мовної системи з її внутрішніми взаємопереходами та взаємовпливами.

У цей час Іван Вихованець на практиці застосовує свої знання білоруської мови у прикладному аспекті — 1974 року виходять „Білоруські народні казки” у видавництві „Веселка”, з-поміж яких десять перекладено ним (до речі, 1983 року здійснено словацьке видання, 1987 — було друге видання цих казок, у котрому оригінальність його перекладів збережено (див.: [Čarovna pišťala: Biloruske ľudove rozprávky. — Košice, 1983. — 110 s.]). Водночас Іван Романович перекладає цілий цикл поезій Якуба Коласа українською мовою, які увійшли до книжки „Думка в дорозі”, що поповнила авторитетну серію „Шкільна бібліотека”.

Науковець не полишає осмислення й творчого опрацювання теоретичних проблем граматики, застосовуючи новаторське бачення до вже відомих традиційно витлумачуваних мовних явищ. Застосовуючи структурно-семантичний підхід до розгляду розрізаних граматичних фактів української мови, Іван Вихованець встановлює цілісність їхніх відношень не тільки в самостійній реалізації, а й у межах контекстуального оточення. Усе це мотивує концептуально викінчене обґрунтування науковцем аналітичної синтаксичної морфеми як функційно навантаженої та диференційно усталеної на мовно-синтаксичному рівні. Такий підхід до розгляду мовних явищ Іван Вихованець узагальнює в докторській дисертації „Функціональна типологія прийменників і відмінків (на матеріалі сучасної української літературної мови)” (1983 р.), що здобула високу оцінку в наукових лінгвістичних колах і була кваліфікована одним із офіційних опонентів — професором В.І. Кодуховим — як така, що започатковує „новий напрям у дослідженні граматичного ладу флективних мов — семантико-синтаксичний”. У цьому руслі виходять друком нові праці „Система відмінків української мови” (1987 р.), „Частини мови в семантико-граматичному аспекті” (1988 р.). У названих монографіях викінченою постає система відмінків із простеженням їхніх первинних і вторинних функцій та з окресленням внутрішньореченнєвої позиційної закріпленості. Уперше лінгвіст встановлює ядро, напівпериферію та периферію відмінкової та частиномовної системи, що постають аргументованими внаслідок опертя не тільки на власне-морфологічний, але й на синтаксичний, словотвірний і семантичний мовні яруси. Концептуальне бачення називного й знахідного відмінків як центральних ґрунтовано на встановленні первинних і вторинних їхніх функцій та розгляді реченнєвотвірного навантаження [Система відмінків української мови. — К. : Наук. думка, 1987. — С. 66–103]. Знаковим є опис розгортання синтаксичної спеціалізації називного і знахідного відмінків [Там само: 103–105]. До центральних відмінків наближений напівпериферійний давальний із його субстанційною семантикою, най-

послідовніше виявлюваною в правобічній валентнозумовленій придієслівній позиції [Там само: 106–121]. Периферію відмінкової системи охоплюють орудний [Там само: 125–138], родовий [Там само: 146–155] та кличний [Там само: 138–146] відмінки, що у своїх первинних і вторинних функційних навантаженнях містять субстанційне й адвербіальне (орудний), субстанційне й ад'єктивне (родовий) та інші різновиди значення. У двох монографіях запропоновано цілісний розгляд граматичної системи української мови. Уперше обґрунтовано семантико-синтаксичний статус категорії дієслівної валентності з особливостями її шестиграфемної структури: суб'єктно-, об'єктно-, адресатно-, інструментально-, локативно-субстанційний компоненти з внутрішнім диференціюванням останнього на локативно-вихідний та локативно-кінцевий (локативно-фінальний) варіанти [Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К. : Наук. думка, 1988. — С. 107–116]. Зорієнтованість на семантичний, синтаксичний, морфологічний, а в деяких випадках і словотвірний критерії частиномовної кваліфікації є підґрунтям для вирізнення семантико-граматичного частиномовного центру (іменник і дієслово [Там само: 41–152] та граматичної частиномовної периферії (прикметник і прислівник [Там само: 153–222]). До цього слід додати, що низка концептуальних підходів до тлумачення відмінків та їхнього статусу, кваліфікації валентності та її статусу в граматичній системі й багато іншого стали опертям для низки новаторських кандидатських і докторських праць в Україністиці.

Осмыслиючи життєвий і творчий шлях Івана Вихованця, легко помітити, що доля часто посилала йому складні та надскладні випробування. Війна не дозволила вчасно піти до шкільної науки, проте це не завадило ще в п'ять років повністю оволодіти читацькою та писемною азбукою. По війні — після повернення батька (Романа Трохимовича) із фронту — з незначним запізненням пішов до школи. Зважаючи на ступінь підготовки, загальну ерудицію й самостійно сформовані навички читання й письма, маленького хлопчика зарахували відразу до третього класу. Спочатку навчався в Колосівській початковій школі (с. Колосова) до червня 1947 року, а з 11 січня 1948 р. до червня 1950 р. був учнем Рудківської семирічної школи Кременецького району, що знаходилася за три кілометри від рідного села. Така відстань могла б видатися за складною й далекою для школяра, та допомагали постійні вправи зі словом, його допитливість, які згодом лунатимуть у його поезіях — збірки „Ластівка над словом” (Луцьк, 2014), „Весняні коні” (Луцьк, 2014), „Славень зажуреній мамі” (Луцьк, 2014). Уже в початковій школі під впливом талановитих учителів прокинувся той поклик до слова, те прагнення до встановлення його глибини, що визначили життєву й творчу долю Івана Вихованця. Особливі сторінки пам'яті належать урокам рідної мови та літератури, які талановито організовувала заслужена вчителька України Дарія Андріївна Галаган (після одруження її прізвище Парфенюк). Напевне, тоді, ще цілком не усвідомлено, народилася

ідея „розархівувати” слово, давати йому нове життя, врешті-решт „прочитувати” його пам’ять, сховану за тисячолітніми нашаруванням, наслідком чого стало створення та видання науково-популярної праці „Таїна слова” (К., 1990), що містить двадцять шість неповторних розповідей про особливості найменувань українських міст [с. 55–91], творення українських прізвищ [с. 105–111] та багато-багато іншого.

Узагальнюючи та систематизуючи найкращі напрацювання вітчизняного й світового мовознавства, Іван Вихованець запропонував власне бачення й суто авторське тлумачення низки лінгвістичних явищ. Аналіз напрацювань науковця неможливий без озвучення всіх підготовлених та опублікованих ним фундаментальних досліджень, що сукупно є цілісною серією праць із проблем граматичного ладу української мови. За оригінальний розгляд мовних явищ та обґрунтовану цілісність концепції граматичного ладу української мови 1989 р. Іван Вихованець був удостоєний академічної Премії імені Івана Франка, а 2004 р. — академічної Премії імені О.О. Потебні (разом із К.Г. Городенською за концепцію сучасної української морфології [Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. — К. : Університетське Вид-во „Пulsари”, 2004. — 398 с.]). Його перу належать науково-теоретичні монографії з проблем морфологічної системи української мови (див. [Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.; Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.; Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.; Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.], особливостей її синтаксису [Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.], він створив науково-популярні праці, адресовані працівникам слова, вчителям [Вихованець І.Р. У світі граматики / І. Р. Вихованець. — К. : Рад. шк., 1987. — 192 с.; Вихованець І.Р. Таїна слова / І.Р. Вихованець. — К. : Рад. шк., 1990. — 284 с.], науково-навчальні, що безпосередньо орієнтовані на студентів, педагогів-словесників [Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. — К. : Рад. шк., 1982. — 208 с.], до цього можна додати надзвичайно широкий спектр науково-теоретичних статей, присвячених актуальним питанням граматичного ладу української та інших слов’янських мов. Іван Вихованець першим в Україні підготував оригінальний підручник із синтаксису для університетів [Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.].

Не один і не два рази доля вносила свої „знакові” корективи у творче становлення Івана Вихованця. Попри свою залюбленість у граматику, у теоретичні пошуки та осмислення всього того, що відкриває особ-

ливості непоміченого іншими, науковець у період свого молодечого запалу опиняється у відділі лексикології та лексикографії, працює над укладанням одинадцятитомного тлумачного „Словника української мови”, що побачив світ у 1970 — 1980 рр., словника-довідника „Українська літературна вимова і наголос” (1983 р.), підготовці п’яти томної академічної праці „Сучасна українська літературна мова”, опублікованої у 1969 — 1973 рр. Його перевели на словникарську роботу зовсім не випадково... Підставою було те, що молодий науковець не погодився стати „автором” негативної рецензії на працю Б. Антоненка-Давидовича „Як ми говоримо”. Були поряд і друзі, що намагалися підтримати, траплялися й „порадники”, які від щирої душі підказували погодитися на таку рецензію, адже в іншому разі — шлях без будь-якої перспективи, особливо в науковій сфері. Ба й більше... Звільнять — і зачинять двері будь-якої не те що академічної інституції, але й навіть — освітянської... Не зламався — витримав, вистояв. І доля подарувала миттєвості відкриттів і здобутків, творення і злетів.

Іван Вихованець належить до тих науковців, які не зупиняються на досягнутому та осягнутому, завжди у своїх задумах і творчих планах випереджають сучасників. Торуючи шлях у незвіданий простір граматичних пошуків, він щедро ділиться своїми ідеями, проблемами з іншими. Іван Романович завжди знаходить час для спілкування — і на суто фахові теми, і на щирі відкриті розмови про наболіле, і на добру пораду про відкриття спеціальності в університеті та багато іншого. Його суворий погляд і водночас щира усмішка налаштовують на добрий лад спілкування. Не один десяток років активного обміну думками з лінгвістами всіх куточків неосяжної України утвердили авторитет його творчої думки, шанування його погляду як викінчено кваліфікованого, ставлення до нього як до лінгвіста найвищого статусу. Цим і зумовлено бажання багатьох науковців щодо прочитання їхніх нових праць, адже він не тільки ґрунтовно аналізує написане, але й радить, підказує. Важко уявити, як науковець, перебуваючи в постійному творчому пошуку, віднаходить вільну хвилину для поради молодому вченому, для ґрунтовної розмови з досвідченим дослідником про опубліковані нові праці. Його думка істотна тим, що має філігранно точну, відшліфовану, сповнену внутрішнього багатства викінченість.

Пригадую, скільки часу Іван Романович як науковий редактор приділяв роботі над підручниками з рідної мови для загальноосвітніх шкіл (автори Олександра Глазова та Юрій Кузнецов), що посилювало авторитетність усіх навчальних посібників від п’ятого до десятого класу. Вони стали переможцями Всеукраїнського конкурсу підручників для 12-річної школи. І сьогодні — активно „працюють” у всеукраїнському просторі.

Стилістика науковця у формулюванні теоретичних визначень, мотивації логічних переходів від простого до складного й навпаки, не кажучи вже про вишуканість і прискіпливість у доборі фактично-ілюстративного матеріалу, відома всім, хто працював з Іваном Романовичем,

справжнім учителем і наставником. Якийсь незбагнений внутрішній дух постійного динамізму в ставленні до співрозмовника, уміння підтримати й розвинути думку про складні та надскладні мовні явища наповнює мотивацією пошуку, формує осердя тривалих творчих діалогів із вченим. У таких діалогах викристалізовується напрям дослідження, основні підходи до розв'язання актуалізованих питань.

Зв'язок із рідним краєм, рідним селом, рідними стежками, де минуло не таке вже й легке, але надзвичайно зромантизоване дитинство, для Івана Романовича завжди був значущим і знаковим, ніколи не переривався. У розмові з ним завжди відчутна незгасна іскра любові до *Річечки без назви* (за його словами), до виднокола, що відкривалося з батьківської садиби. Вона розташована в затінку й замикає не таку вже й довгу вулицю понад *Річечкою без назви*, упираючись одним із кінців городу в перелісок. Двоповерхова батьківська хата й сьогодні дивиться своїми зажуреними вікнами й чекає... На першому поверсі хати — господарські приміщення, а на другому — житлові. Звідси полюбляв маленький Івасик замріяно дивитися на безмежжя обрію, де за небокраєм таїлося незвідане. За ним, власне, й пішов маленький хлопчина, який із роками став неперевершеним авторитетом у граматичній науці, досягнувши найвищих вершин у пізнанні слова. Із висоти академічного сьогодні Іван Вихованець не просто згадує минуле, знову й знову проходить дорогими й неповторними стежками, але відчуває плін життя Кременеччини, переживає за своїх рідних. Мешкаючи в Києві, ловить кожну новину з рідної Волині. Так, саме Волині, хоч за адміністративним поділом Кременеччина входить до Тернопільської області, але за історичним перебігом — це частина Великої Волині, якою живе й снить Іван Вихованець і яка глибинно відчутна в переливах його поетичного слова.

Незабутніми є сторінки пам'яті... Їх багато. Деякі з них і досі легко прочитувані. Варто хоч би згадати, як Іван Романович відшукував усе нових і нових засобів для лікування свого батька, коли „старі” фронтові рани Романа Трохимовича „заговорили своєю важкою мовою”, стали знову „прогресувати” — заболіли ноги. Хвороба не зупинялася. І все ж таки старання Івана Романовича не були марними: вдалося призупинити розвиток гангрени на обох ногах. Щомиті, щосекунди син подумки був із батьком, переписував та аналізував усе нові й нові рецепти лікування. Здавалося, що зникли кілометри, які відділяли його від хворого Романа Трохимовича. Іван Романович кожним своїм нервом відчував стан його здоров'я, тому таким болісним на якомусь підсвідомому рівні постало почуття непоправної втрати батька (помер Роман Трохимович 16 лютого 1985 року). Ще за кілька годин до отримання телеграми Іван Романович відчув серцем важку мить.

І сьогодні вражають своїм багатством розповіді про рідну матір Єфросинію Іванівну. Якось випадково в розмові Іван Вихованець із внутрішнім щемом мовив: усе життя відчуваю неоплатний борг перед своєю матір'ю, яка своїм серцем зуміла приласкати, а власною душею обігріти

кожного з нас, її дітей. У моїх братів і сестер по-різному склалася доля, але визначальними для нас були й залишаються ті цінності людяності та любові до Української Держави, українського слова й української землі, що були стрижневими для нашої матері. Увесь час по смерті батька Іван Романович хвилювався за свою неньку, щохвилини був подумки з нею. Так було до останньої хвилини життя матері — її не стало 1 жовтня 2004 року. Він і сьогодні пам'ятає кожну по-справжньому незабутню зустріч із нею, як ділився з нею усім. Єфросинія Іванівна любила зустрічі із сином, жила тільки ними, чекала на його розповіді й широко допомагала йому, відчуваючи своїм материнським серцем стан його душі й серця. Цілісність та неперервність життєвих ліній Єфросинії Іванівни та її сина Івана можна зрозуміти тільки за умови пізнання тих глибинних смислів, що розпросторюються від рядка до рядка, від строфи до строфи в його поетичній збірці „Славень зажуреній мамі” (Луцьк, 2014) — і врешті-решт витворюють цілісно-множинний образ-концепт Любові, основним складником якого є возвеличення матері в її жертвовності дітям. Така жертвовність пізнавана в розумінні кроків, що тільки мати могла здійснити — відчути велике тяжіння сина до слова, служіння йому. На кожному життєвому етапі Єфросинія Іванівна давала силу й уміння чинити виважено й правильно. Походила вона з роду Борис і прийшла до Колосової зі села Савчиці, розташованого на мальовничій річці Іква. Не зовсім просто було одній в іншому життєвому просторі, поруч лише — коханий чоловік Роман (батько Івана Вихованця). Зуміла в цій ситуації стати й коханою дружиною, й чарівною матір'ю, й турботливою бабусею, й ласкавою прабабусею. Попри неохопні сільські турботи, коли й вгору нема коли глянути, кожну дитину свою бачила, любила, підказувала. Її погляд та оцінка для Івана Вихованця залишаються й сьогодні найвищою похвалою. Він був першим, хто зі всього села здобув вищу освіту, згодом став кандидатом філологічних наук, потім — доктором філологічних наук, професором, а 1992 року його обрано член-кореспондентом Національної академії наук України. Волинська земля високо поціновує внесок Івана Романовича в розбудову лінгвістичної науки — 2002 року йому присуджено звання Почесного професора Волинського (тепер Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки.

Іван Вихованець надзвичайно багато зробив для становлення функційної граматики української мови, що в його інтерпретації постає з чітко диференційованими завданнями функційної морфології та функційного синтаксису (див.: [Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наукова думка, 1992. — 222 с.]). Лінгвіст не тільки з'ясовує теоретичні основи функційного синтаксису, але й простежує систему мінімальних формально-синтаксичних одиниць, диференціюючи головні (нульові й ненульові), другорядні прислівні / детермінантні / опосередковані члени речення й дуплексиви. У характеристиці предикатних і субстанційних синтаксем науковець

розвиває власні погляди, започатковані в низці попередніх праць. Аналіз вторинних предикатних синтаксем ґрунтовано на розмежуванні темпоральних, причинових, цільових, допустових, умовних синтаксем, синтаксем відповідності / невідповідності та встановленні закономірностей нейтралізації предикатів в атрибутивній позиції. Семантичні процеси ускладнення синтаксем простежувано в розгляді особливостей заповнення внутрішньореченневих синтаксичних позицій неспеціалізованими формами. Автор встановлює закономірності вияву предикатних синтаксем у субстанційних позиціях, визначає специфіку поєднання суб'єктних й об'єктних синтаксем та окреслює функційні зміщення інструментальної синтаксеми, семантичні варіації локативної синтаксеми. Ґрунтовним є аналіз співвідношення прихованих предикатів і семантичного ускладнення субстанційних синтаксем та корелятивності / некорелятивності субстанційних синтаксем і супровідних предикатів.

Уперше в лінгвістиці Іван Вихованець теоретично й практично з'ясовує специфіку семантично елементарного й семантично неелементарного, формально елементарного й формально неелементарного простого та складного речення, визначає ієрархію синтаксичних одиниць, що уможливило виявлення особливостей реалізації формальної, семантико-синтаксичної та комунікативної парадигм речення з окресленням у їхніх межах місця варіацій, модифікацій і трансформацій. Теорія трансформації є викінченою тому, що лінгвіст послідовно розглянув її в частиномовній системі, простеживши закономірності семантичного, синтаксичного й морфологічного внутрішньочастиномовного й міжчастиномовного її вияву. У руслі сформульованої ним проблематики розпочинали працювати й нині студіюють колишні його учні — аспіранти і докторанти: А.П. Загнітко, Н.М. Костусяк, О.Г. Межов, М.В. Мірченко, В.М. Ожоган, М.С. Скаб, С.О. Соколова, Р.О. Христіанінова, Т.Є. Масицька, І.А. Мельник, Г.Г. Рогачова та ін., які опрацьовують теоретичні питання граматичного ладу української мови, структури категорійних одиниць, граматики залежностей, трансформаційної та функційної граматики тощо. Чи не в цьому виявився справжній хист наукового керівника — його учні розвивають започатковану високоавторитетним ученим граматичну концепцію, прагнуть вичерпно її розкрити.

Ще кілька штрихів до творчого й життєвого шляху. З червня до вересня 1986 р. І.Р. Вихованець — провідний науковий співробітник Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Академії наук України, а з жовтня цього ж року — вже завідувач сектору теорії української мови. У цей час лінгвіст активно працює над проблемами типології морфологічних і синтаксичних категорій, розглядає специфіку вияву підрядних і сурядних словосполучень тощо. Визначає, викінчено формулює засадничі принципи створення національної функційної граматики та розпочинає роботу над одним із її розділів — синтаксисом.

Прагнучи впровадити напрацьовані теоретичні узагальнення у вишівській практиці, Іван Романович стає завідувачем кафедри україн-

ської мови Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (тепер Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) й перебуває на цій посаді з листопада 1987 р. до вересня 1991 р. Активно опрацьовує принципи створення підручника із синтаксису для університетів, визначає напрями науково-популярної роботи й пропонує нові спецкурси для студентської молоді. Читані ним у Луцькому державному педагогічному інституті, Івано-Франківському державному педагогічному інституті (нині Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), Донецькому державному університеті (нині Донецький національний університет (м. Вінниця)) спецкурси з проблем формально-граматичної, семантико-синтаксичної, власне-семантичної й комунікативної структури речення, зі співвідношення первинних і вторинних словосполучень (згодом Іван Романович значно перегляне цей підхід і стверджуватиме відсутність словосполучень у структурі простого семантично елементарного речення), з парадигми простого та складного речення, теорії частин мови з простеженням їхньої ієрархії викликають значний науковий резонанс, активізують творчу молодь і сприяють розширенню наукових досліджень із проблем граматики. Дедалі ширшої ваги Іван Романович надає праці з учителями-словесниками, планує створити цілу серію науково-популярних видань із проблем граматики, лексикографії, лексикології, стилістики, сучасного вжитку національних мов та ін. Активно працює науковець як наставник, як член кількох спеціалізованих рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні НАН України й Київському державному педагогічному інституті (нині Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова), як опонент низки кандидатських і докторських дисертацій.

У своєму науково-популярному виданні „У світі граматики” (К., 1987) Іван Романович наголошує на співвідношенні усталених граматичних форм і закономірностях поповнення лексичного складу мови, простежує особливості сполучуваності слів, аналізує тенденції відхилення від усталених норм. Услід за тезою вченого, що „Покликання письменника — берегти і шліфувати слово” [У світі граматики. — К.: Радянська школа, 1987. — С. 162], можна тільки сказати, що це покликання кожного лінгвіста, адже „Творча діяльність мовознавця вимагає від нього широкого бачення мовних явищ і культури в цілому, вимагає дару вловлювати ледве помітні зародки нового в мові, вміння дати суспільству цінні поради щодо мовних норм”, і тому: „Індивідуальні смаки повинні переборюватися в ім'я вироблення бездоганних загальнонародних норм естетики мови”, оскільки на „цих принципах ґрунтувалася і ґрунтується справжня культура мови” [Там само: 163]. А в „Таїні слова” (К., 1990), що містить двадцять шість різноманітних розповідей, учений у популярній формі розповідає про важливість словників для кожної мови, наголошує на необхідності знання багатств „цих пишних ярів” (за М. Рильським) і констатує, що народження нових слів мотивує

необхідність створення нових тлумачних словників [Таїна слова. — К.: Радянська школа, 1990. — С. 15]. Не слід забувати кожному, що головним творцем слова, „його будівничим є народ”, але уміння точно висловити свою думку народжується не за один день, тому сприймаючи красу природи, незмірного світу, „...дитина має вдосконалювати могутній інструмент пізнання — мову” [Там само: 270]. Авторіві вдалося в оригінальній і доступній формі розповісти про розділи мовознавства й з’ясувати історію появи низки слів у нашій мові, простежити особливості функціонування тих чи тих суфіксів та ін.

Зростання кількості наукових проблем, прагнення їхнього теоретичного узагальнення й створення національної функційної граматики спонукають Івана Романовича повернутися до Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Академії наук України. Із вересня 1991 р. і до квітня 1992 р. він — провідний науковий співробітник Інституту мовознавства, а з часу створення Інституту української мови НАН України і до липня 2013 року — Іван Вихованець очолює відділ граматики української мови, а потім стає головним науковим співробітником академічної інституції.

У листопаді 1992 р. Івана Романовича обирають член-кореспондентом НАН України як ученого, що подав цілісну концепцію граматичного ладу української мови. Цього ж року виходить друком дослідження з проблем функційного синтаксису [Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.]. Науковець публікує остаточний варіант першого в Україні університетського підручника з синтаксису української мови [Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 348 с.], викінчує проспект національно-категорійної граматики, в авторитетних виданнях публікує статті з проблем глибинного вивчення функційної значущості певних утворень. Керовані Іваном Романовичем кандидатські й докторські дисертації спрямовані на граматичну проблематику (Т.Є. Масицька, О.М. Кузьмич, І.А. Пасічник, Н.М. Костусяк, О.Г. Межов, А.С. Джура, А.Ю. Габай, Н.В. Шульжук), і в центрі їхніх завдань перебуває визначення національної специфіки граматичних конструкцій на загальнослов’янському й загальноєвропейському мовному тлі.

Сьогодні Іван Романович активно працює в галузі синтаксису, морфології, словотвору, дедалі більшої ваги набувають його студії зі створення категорійної фундаментальної граматики української мови, що стане етапним явищем у розвитку української лінгвістики. Вихід „Теоретичної морфології української мови” (у співавторстві з К. Горденською) можна вважати її початком. 2004 року автори цієї праці стали лауреатами Премії імені О.О. Потебні НАН України.

Із часу заснування часопису „Українська мова” і до сьогодні І.Р. Вихованець є членом редакційної колегії, публікує серію статей з актуальних проблем українського правопису, частиномовної ієрархії, особливостей співвідношення / неспіввідношення частин мови і членів речення,

закономірностей вияву семантично елементарних і семантично неелементарних, формально елементарних і формально неелементарних простих і складних речень в українській мові [Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. — 2002. — № 1. — С. 25–31; Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови // Українська мова. — 2002. — № 2. — С. 3–9; Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні // Українська мова. — 2003. — № 3–4. — С. 33–38; Лексико-граматичне опрацювання прийменників української мови // Українська мова. — 2002. — № 4. — С. 90–97; Ненаукові пристрасі навколо українського правопису // Українська мова. — 2004. — № 2. — С. 3–25; Концепція „Грамматичного словника української мови (прийменник)” // Українська мова. — 2004. — № 3. — С. 30–36; Студії про члени речення // Українська мова. — 2005. — № 2. — С. 22–28]. Іван Романович уперше запропонував новий жанр — мовна мозаїка, започаткувавши в часописі відповідну рубрику „Мовна мозаїка”, у межах якої аналізовано й висвітлювано актуальні питання культури мови, закономірності кодифікації граматичних форм, окреслювано шляхи конкурентності форм, простежувано випадки неправильного наголошення слів і т. ін. Науковцеві належить також серія мовних етюдів з актуальних питань культури мови і в часописі “Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіумах”. Підсумком тривалих міркувань над актуальними питаннями правопису, культури мови стала надзвичайно цікава книга „Розмовляймо українською” (2012), за якою на Всеукраїнському державному радіо вийшла рекордна кількість радіопередач.

Тривалий час І.Р. Вихованець був членом Правописної комісії, плідно працював над питаннями української пунктуації та загальною структурою українського правопису як член Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України (1994–2002 рр.) (див.: [Український правопис (проект). — К. : Інститут української мови НАН України, 1999]).

В активі лінгвіста — понад 700 друківаних наукових і науково-популярних праць, до цього треба додати збірки поезій, переклади та багато іншого. За ініціативи Івана Романовича та за підтримки його учнів у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки відкрито Грамматичний центр, у якому наявний публічний доступ до його книгозбірні, переданої в користування професорсько-викладацькому й студентському загалу самим науковцем. Такі Грамматичні центри активно діють у Донецькому національному університеті (м. Вінниця) та інших вишах України.

Науковець брав активну участь у створенні енциклопедії „Українська мова” (К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2000. — 752 с.) та її наступних доопрацьованих виданнях (Українська мова : Енциклопедія. — Вид. 2-е, виправл. і доп. — К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2004. — 833 с.; Українська мова : Енциклопедія. — Вид. 3-є, виправл. і доп. — К. : Вид-во „Українська

енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2007. — 856 с.), а також у поданому до друку планованому четвертому виданні цієї унікальної та авторитетної фундаментальної праці як високого зразка не тільки української енциклопедичної думки, але й усього слов’янського лінгвістичного світу. До першого видання енциклопедії лінгвіст написав понад сто статей із проблем теорії мови, граматичних категорій, мовних одиниць, морфологічних і синтаксичних форм, які в другому, третьому й четвертому виданнях було суттєво розширено й поглиблено, водночас з’явилися й нові статті. Цікавими постають студії науковця з висвітлення внеску окремих лінгвістів у розбудову українського мовознавства, що оприлюднені в низці його праць на сторінках енциклопедій, довідкових видань, часописів, наукових збірників і т. ін.

І.Р. Вихованець був активним учасником майже всіх міжнародних конгресів Міжнародної асоціації україністів, керуючи на них програмними секціями з актуальних питань граматики української мови, її правопису. Науковець щедро ділиться своїми набутками з аспірантами й докторантами. Його учні сьогодні працюють у Донецькому національному університеті (м. Вінниця), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Національному університеті „Києво-Могилянська академія”, Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Вінницькому державному педагогічному університеті, Бердянському державному педагогічному університеті, Інституті української мови НАН України.

Ще кілька штрихів слід додати до творчого портрету Івана Вихованця. Науковець активно підтримував відкриття й формування граматичних центрів у низці провідних університетів України, завдяки чому 2012 року розпочато створення Всеукраїнського об’єднання “Всеукраїнська асоціація граматистів”. Сьогодні воно активно діє, ініціюючи проведення низки граматичних конференцій, проведення міжнародних семінарів і круглих столів. Етапною для функціонування асоціації була підготовка довідкового видання “Українська граматики в іменах” (укладачі: А. Загнітко, М. Балко (Донецьк, 2012)), на часі — укладання універсального бібліографічного граматичного покажчика тощо, з’ява періодичного видання “Грамматичні студії” та багато іншого.

Відомий учений плідно працює в складі багатьох спеціальних комісій. Він є членом Грамматичної комісії при Міжнародному комітеті славістів, його уведено до редакційних рад і редколегій низки високоавторитетних спеціальних періодичних мовознавчих видань, наукових вісників провідних університетів України. Іван Романович намагається зробити все можливе для розвитку лінгвістичної думки, для підготовки фахівців вищої та найвищої кваліфікації для Національної академії наук України і вищих навчальних закладів, для підняття престижу вітчизняної науки. Йому належить дев’ять одноосібних монографій, дев’ятнадцять написано ним у співавторстві, два словники, а загальний список друкованих праць нараховує близько 700 позицій, це без враху-

вання тих позицій, що пов'язані з рецензуванням наукових праць, активною участю науковця у складі редколегій часописів, наукових вісників і наукових записок, щорічників та різноманітних разових фахових видань. Він і сьогодні плідно працює над поглибленням власної граматичної, лексикографічної і правописної концепцій. У післямові до „Таїни слова” (К., 1990) І.Р. Вихованець пише: „Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця народу-мовотворця, так і громозвучною ненавистю, гнівом до ворогів. Любов до Батьківщини виявляється в любові до рідного слова. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими проявами народної моралі”, і це повністю стосується самого дослідника, який усе своє життя, працюючи на ниві рідного слова, теоретичного й науково-прикладного, дотримується цього, бо „Тільки той, хто виплекав у душі красу рідного слова, зможе проникнутись уявленнями народу про навколишній світ, його думами і почуттями, любов'ю і ніжністю, ненавистю і презирством”. Іван Романович дбає про культуру рідного слова, прагне вмотивувати необхідність дотримання єдиних норм і простежує їхню динаміку у своїх численних публікаціях, це тому, що „із мелодією рідного слова” влилася „в серце напруга мислі й почуття, яку заніс народ у слово, вигранюючи його протягом сторіч” [Таїна слова. — К.: Радянська школа, 1990. — С. 277]. Ця залюбленість у рідне слово стала ґрунтом створення авторитетної цілісної граматики та осягнення найвищих цінностей слова в його викінченому звучанні.

Анатолій ЗАГНІТКО

Український мовно-інформаційний фонд
НАН України, м. Київ

Статтю отримано 18.06.2015

Anatolii Zahnitko

Ukrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences, Kyiv

IN CONSTANT SEARCH: ORIGINALITY OF IVAN VYKHOVANETS' DISCOVERIES

The article discloses creative life of an outstanding linguist, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of philological sciences, professor Ivan Vykhovanets, who formulated the concept of the functional grammar of the Ukrainian language, grounded the basics of categorical grammar and defined its structure, its notions and terms, the methodology of the research of such grammar. The main stages of development of the functional grammatical direction in the Ukrainian linguistics worked out by the scientist are outlined. The paper provides thorough analysis of the dynamics of Ivan Vykhovanets' opinion concerning the system of cases and parts of speech, the structure and hierarchy of morphological, word-building and syntactical categories. The originality and fundamental nature of the linguist's studies of the Ukrainian language grammatical structure are disclosed. For these achievements he became a laureate of the prize named after I.Y. Franko (1989) and the prize named after O.O. Potebnia (2004) provided by the National Academy of Sciences of Ukraine. Special attention is paid to the scientific popular works of the scientist "In the world of grammar" (1987), "The mystery of a word" (1990), "Let us speak Ukrainian" (2012). Also the linguist's contribution in the development of the domestic linguistic science has been outlined.

Key words: functional grammatical direction, categorical grammar, functional grammar, the system of cases and parts of speech.

УДК 811.16'282(092)Гриценко

НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК РІДНОГО СЛОВА (до ювілею професора П.Ю. Гриценка)

Українська й слов'янська наукова спільнота вітає із 65-річчям директора Інституту української мови Національної академії наук України, завідувача відділу діалектології, активного громадського діяча, поборника рідного слова, доктора філологічних наук, професора Павла Юхимовича Гриценка.

Наукова діяльність Павла Юхимовича пов'язана з відділом діалектології, який він очолює від 1987 р. (спершу як сектор діалектології

Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, а від 1991 р. — відділ діалектології Інституту української мови НАН України).

Багатогранна наукова робота Павла Юхимовича Гриценка — відомого мовознавця, діалектолога, лінгвогеографа, історика мовознавства, автора понад п'ятисот наукових праць — наповнена життєвою актуальністю і має важливе значення для сучасної мовознавчої науки. Його праці (індивідуальні монографії, розділи в колективних виданнях — “Моделювання системи діалектної лексики”, “Ареальне варіювання лексики”; “Говірки Чорнобильської зони. Тексти”, “Говірки Чорнобильської зони.

© Г.С. КОБИРИНКА, Л.В. РЯБЕЦЬ, 2015

Системний опис”, “Український діалектний фонофонд”) є прикладом глибокого проникнення в мовні явища, взірцем скрупульозного аналізу мовного факту в просторі і часі. Методику вивчення лексики — моделювання інваріантів структурної організації мікросистем та семантичної структури лексем, — апробовану в монографії “Моделювання системи діалектної лексики”, широко використовують в українському і слов’янському мовознавстві.

Особливе місце серед праць П.Ю. Гриценка займають нариси про відомих мовознавців, його учителів (“Професор Степан Пилипович Бевзенко”, “Професор Микола Васильович Никончук” та ін.), де у кожному слові прочитується щира вдячність і шана до своїх наставників.

У полі наукового зору Професора — мовна система, її просторова проекція, взаємодія діалектної і літературної мов, типологія слов’янських діалектних систем. У працях Павла Юхимовича поглиблено теорію і методику лінгвістичної географії, діалектної текстології. Учений обґрунтував поняття *просторової варіативності мови* як релевантне для ареальної лінгвістики, *просторового конкордансу* мовного явища. Особливого значення дослідник надає виявленню й аналізу українсько-іншослов’янських зв’язків, які свідчать про зв’язки віддалених слов’янських ареалів.

Вірний своєму покликанню — помічати, фіксувати, досліджувати живе слово — Павло Юхимович особливо дбає про розвиток діалектології. Навіть у приватній розмові може почути, виокремити цікаве мовне явище, а потім шукати йому пояснення, вивчати причину появи тощо. Цього навчає і своїх учнів. “Прислухайтесь, як океан співає — Народ говорить”, — ці слова М.Т. Рильського є своєрідним життєвим кредо П.Ю. Гриценка, бо вважає, що саме “мова тісно тримає людину в колі родини..., стимулює відчуття належності до своєї нації, рідної землі-держави з її минулим і сучасним” [1]. Він розробив засади збереження, вивчення мовного і культурного комплексу Чорнобильської зони: обстежував чорнобильські говірки в т. зв. зоні відчуження та місцях компактного проживання переселенців, брав активну участь у створенні спеціального видання “Говірки Чорнобильської зони” (кн. 1–2, 1996–1999), керував цим проектом. Саме завдяки його зусиллям опубліковано 3-й том *Атласу української мови*; у відділі діалектології Інституту української мови НАН України створено український діалектний фонофонд, який охоплює записи з-понад 1200 населених пунктів з української етномовної території.

В останні роки наукову діяльність П.Ю. Гриценко разом з колегами відділу діалектології зосередив над *Загальнослов’янським лінгвістичним атласом* — Міжнародним проектом, започаткованим 1958 року, в якому беруть участь усі слов’янські країни. Як знаний лінгвогеограф, він є членом редколегії цієї фундаментальної праці, очолює українську національну комісію, апробує нові методи, прийоми, способи лінгвістичного представлення матеріалу.

З ініціативи Павла Юхимовича в Інституті української мови НАН України започатковано видавничі серії («Студії з українського мовознавства» — опубліковано 12 випусків, «Не все сплива рікою часу...» — 4 книги), перевидання сьогодні забутих, проте важливих для розвитку українського мовознавства праць попередніх років (словників, монографічних студій).

Завдяки багатогранній науковій діяльності та широкій світоглядній позиції Павло Юхимович Гриценко має багаті творчі контакти з науковцями всіх слов'янських країн. Його ім'я як вченого відоме не тільки в україністиці — він має визнаний у слов'янському світі авторитет серед діалектологів-славістів, свідченням чого є не тільки десятки публікацій у закордонних виданнях, участь у міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях, а й те, що він є активним співорганізатором Міжнародних шкіл-семінарів, членом редколегії низки видань у Польщі, Росії, Білорусі, Сербії; а в енциклопедії світової болгаристики (Софія, 2008) вміщено поважну статтю про Павла Юхимовича як болгариста.

Доповіді на різноманітних міжнародних конференціях, симпозіумах, Міжнародних з'їздах славістів сприяють піднесенню статусу української мови, престижу нашої науки.

Професор П.Ю. Гриценко як принциповий і вимогливий наставник багато працює над підготовкою наукових кадрів, під його керівництвом захищено понад 40 кандидатських та 4 докторські дисертації; завдяки його зусиллям створено діалектологічні центри в Луганську, Ізмаїлі, Умані, Кам'янці-Подільському, Черкасах, Вінниці. Його нестримна думка, енергія дарує колегам, учням чимало творчих ідей та задумів — під його керівництвом сьогодні укладають *Мультилінгвальний атлас межиріччя Дністра та Дунаю*, регіональні словники, збірники діалектних текстів. Діалектологи, які працюють у різних куточках України, є представниками наукової діалектологічної школи професора П.Ю. Гриценка. Його особливий талант лектора збирає повні аудиторії зацікавлених слухачів різного віку — школярів, студентів, викладачів.

Професор вирізняється активною життєвою позицією, силою духу, принциповістю. Як член робочої групи Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України з розроблення нових законів про мови в Україні бере активну участь у створенні законодавчої бази для розширення функційного поля української мови. Численні виступи Павла Юхимовича на радіо, телебаченні, у пресі, активна участь у проведенні академічних слухань, присвячених українській мові, проведення Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика свідчать про чітку й обґрунтовану позицію Інституту щодо удержавлення української мови в Україні.

Ми, учні Павла Юхимовича, поважаємо і захоплюємося активною життєвою позицією, широтою наукових, культурних і громадських зацікавлень свого Учителя.

Мирного Вам неба, шановний Професоре, щедрих ужиноків на науковій ниві, наснаги та оптимізму для реалізації всіх задумів!

1. Українська мова сьогодні: політика, практика, сенси // Віче. — 2014. — № 15–16. — С. 47–51.

Галина КОБИРИНКА, Людмила РЯБЕЦЬ
Інститут української мови НАН України, м. Київ

Halyna Kobyrynka, Liudmyla Riabets

Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine, Kyiv

TIRELESS RESEARCHER OF NATIVE WORD

(in commemoration of the anniversary of Professor Pavlo Yu. Hrytsenko)

The article presents the significant contribution of the famous scientist — Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Dialectology and Director of the Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine Pavlo Yuhymovych Hrytsenko into the development of linguistic science. The basic scope of his scientific interests — Ukrainian and Slavic Dialectology, Linguistic Geography and History of Linguistics is noted.

Key words: Professor Pavlo Yu. Hrytsenko, Ukrainian Dialectology, dialect phonofund, dialect textology, dialect lexicon modeling, The Slavic Linguistic Atlas, statehood of the Ukrainian language.

77. Шейковський К.В. Опыт южно-русского словаря. — М., 1883. — Т. V: Т–Ю. — Вып. 1. — 276 с.
78. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. акад. О.Н. Трубачева. — М., 1974–2014. — Вып. 1–39.

Статтю отримано 06.04.2015

Vasyl' Nimchuk

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF OLDBOOK ELEMENTS AND DIALECT IN POETRY OF SHEVCHENKO

Shevchenko is recognized as the founder of modern Ukrainian literary language. The main components idiolect writer was popular and oldbook language.

Poet parted lifelong from the Church Slavonic language Bible. He probably knew by heart Psalmbook Church Slavonic language from his childhood.

Shevchenko often visited churches in celebrations that were Church Slavonic by the origin. The poet was familiar with Middle Ukrainian religious poetry from the collection “Bohohlasnyk.” It is proved that Shevchenko uttered Church Slavonic text in Ukrainian.

Shevchenko generously used the Church Slavonic vocabulary and grammar not only in translation — “rehash” of biblical texts, especially the Psalms, but in their own poems on biblical and secular themes. He founded the sacral and solemn style of the new Ukrainian language. Church Slavonic Shevchenko’s poems are often not adequately interpret by commentators of the works of the poet. Commentators and the lexicographers in rare cases misconstrue token from the native dialect of the master. Shevchenko’s vocabulary should be completely included in the register in register of a new academic “Dictionary of Ukrainian language”. It is time for laying modern “Dictionary of Shevchenko language.” During the publishing of works of the writer it is necessary to add glossary of words that can be obscure for the modern reader.

Key words: Church Slavonic language, dialecticism, Bible, religious celebration, old Ukrainian orthoepy, Dictionary of Shevchenko language.

Мовна мозаїка

ТЕХНОЛОГІЧНА ЧИ ТЕХНІЧНА ПЕРЕРВА?

Сьогодні біля залізничних кас можна прочитати оголошення: **Технологічна перерва з 10.00 год. до 10 год. 15 хв.** На жаль, у цьому оголошенні прикметник *технологічна* вжито неправильно, тому що перерву в роботі чого-небудь, зумовлену якимись зовнішніми обставинами, а не передбачену інструкцією з експлуатації пристрою, приладу механізму, тобто технологією використання їх у певному виробничому процесі, кваліфікують як *технічну*. З огляду на те, що перерви в роботі залізничних кас пов’язані з потребою здати гроші, отримані від продажу квитків, їх правильно називати *технічними*.

Отже, у розкладі роботи кас Укрзалізниці потрібно написати: **Технічна перерва з 10.00 год. до 10 год. 15 хв.; Технічна перерва з 11.00 год. до 11 год. 15 хв.**

Катерина Городенська

Svitlana Yermolenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

FOLK AND SPOKEN BASIS OF THE LINGUISTIC AND AESTHETIC CANON OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY

The article contends that Taras Shevchenko is the creator and founder of the new Ukrainian literary language. His language use promoted the establishment and advancement of the literary norm in the word usage, word formation, the functioning of grammatical forms and syntax constructions, as well as in the word emphasis, in the fixed tone of the intonation in the Ukrainian language, etc. One of the criteria for literary norm is the influence of a recognized writer who establishes the aesthetic content of the literary norm. Shevchenko's writings are marked by occasional use of alternative forms, lack of spelling consistency, and differences in word usage as compared to the modern literary standard. Despite this, the forms consistent with the literary standard prevail. The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's writing were definitive in promoting stability and common usage of the literary norm.

The linguistic and aesthetic canons of Shevchenko's poetry combine specific sensory means of verbalized real and idealized life in dialogues and monologues of lyrical and narrative texts. The phenomenon of addressing a third party or self actualizes lexical, phraseological, and grammar units that convey an intimate relationship to everything arising inside a poet's imagination, provoking thought, calling for self-expression. The aesthetic process encompasses the activities of a human life, the national history symbols, the beauty of nature, humans, means of expressing the dynamics of human feelings. The author's thoughts and emotions influence the reader not only through the depiction of society and everyday life, the usage of national and linguistic symbols, or content common to all human beings, by also through frequent usage of objective structures and linguistic forms. The law of analogy provides that these forms are valuable in the context of symbolic, ideal literary norm.

The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry expands the function of folk and spoken elements as sources for creating poetic forms within the stylistic paradigm of the modern Ukrainian language. The spoken emotional and expressive structures elevated by the high poetry diversify poetic expression and provide detailed images for abstract notions.

Key words: The linguistic and aesthetic canon of Shevchenko's poetry, the criteria for literary norm, the depiction of society and everyday life, national and linguistic symbols, usage of folk and spoken expressions in poetry.

Мовна мозаїка

ШЛЯХ В НІКУДИ

У політичній рекламі на Українському радіо чуємо речення: *“Столиця пливе в нікуді́ без керма та вітрил”*, у якому прислівник *нікуди* наголошено на останньому складі, тобто як у російській мові, пор.: *путь в никуда́*. В українській мові цей прислівник має два, до того ж інші наголоси, від яких залежить його значення. З наголосом на першому складі, тобто *нікуди*, він означає “немає такого місця, де можна було б щось поставити, розташувати або куди можна було б поїхати, піти”, пор.: *У квартирі нікуди поставити велику шафу; Мені нікуди поїхати; Їм нікуди піти*. З наголошеним другим складом, тобто *ніку́ди*, прислівник указує на відсутність руху в будь-якому напрямку, ні в яке місце, пор.: *Я ніку́ди не ходжу; Родина ніку́ди не поїде цього літа; У цьому навігаційному сезоні судно ніку́ди не попливе*. Саме з другим значенням його вжито в реченні політичної реклами, причому в ролі іменника (з прийменником *в*) на означення кінцевого пункту (місця) прибуття. Відповідно й у прислівнику *нікуди* потрібно наголосити другий склад, а речення правильно звучатиме так: *“Столиця пливе в ніку́ди без керма та вітрил”*.

Катерина Городенська

The author concludes that the negative reception of Kuliš's language program was triggered not only by personal and socio-political factors but also by the regional *Sprachgefühl* as reflected in the language practice of local Russophiles and populists who did not share Kuliš's linguistic views and language practice, in particular the use of phonetic script (*kulishivka*). A special emphasis is placed on Ivan Franko's theory of 'multiple homesteads' (varieties) of new standard Ukrainian which was fraught with danger in the ethno-linguistic and political sense. The author argues that Kuliš, in his first translations of Shakespeare, proved to be a versatile normalizer who was aptly experimenting with various stylistic devices. In order to create a new high style proper of 'the Ukrainian Shakespeare, he searched, sometimes too sweepingly, for a system of stylistically variegated elements. They were both native or loan devices borrowed from Church Slavonic and more standardized languages like Russian and Polish. As in his historiographic views, rooted in the model, prospects, and demands of structured society, Kuliš managed to offer in this case the first secular variant of the high style to be placed on par with its ecclesiastical variant which he elaborated on in his biblical translations.

Key words: Shakespeare, Galician normalizers, *kulishivka*, high style, a regional variety of standard Ukrainian, the all-Ukrainian standard of literary Ukrainian

Мовна мозаїка

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ – ПОЛІЦІЙНИЙ – ПОЛІЦЯНТ

Зовсім недавно до українського вжитку ввійшло слово *поліція* на означення нового державного органу, створеного для охорони громадського порядку. Відразу почали вживати і похідний від нього прикметник *поліцейський* та відприкметниковий іменник *поліцейський* зі значенням особи, яка працює (служить) в поліції: *В Україні з'явиться єдиний поліцейський спецпідрозділ — "Корпус оперативно-раптової дії"* (Інсайдер, 13.03.2015); *Наступного тижня поліцейський патруль повністю замінить міліцію в аеропорту "Бориспіль" і на трасі Київ — Бориспіль* (Україна молода, 5.10.2015); *Звертаючись до людини, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та показати на її вимогу службове посвідчення, не випускаючи його з рук* (Права, обов'язки і повноваження національної поліції); *Тепер поліцейський у Львові чи в будь-якому іншому українському місті повинен патрулювати визначену територію... та забезпечувати охорону громадського порядку* (Львівський портал, 21.04.2015). Проте прикметник *поліцейський* утворений не за українським, а російським зразком, бо в ньому перед суфіксом **-ськ-** використано структурну прокладку **-ей-**, пор. російські *милицейский, полицейский, армейский* та ін. В українській літературній мові від іменників на **-ія** прикметники утворюють переважно за допомогою суфіксів **-н-** (пор.: *Біблія — біблійний, коаліція — коаліційний*) або **-ськ-** (*армія — армійський*). Від слова *поліція* органічним для української мови є прикметник *поліційний*, який подають перекладні російсько-українські словники (переважно на другому місці, після прикметника *поліцейський*) і який був уживаний, пор.: *Там його [Кониського] держали під поліційним доглядом...* (І. Франко); *То не поліційний свисток, то свисток спортивний* (Пігмаліон, перекл. О. Мокровольського); *...всі матеріали про УВО-ОУН з поліційних архівів колишньої польської та гітлерівсько-німецької держав... опинилися в руках большевиків* (П. Мірчук. Нарис історії ОУН). Так само потрібно замінити і поширену сьогодні неукраїнську назву *поліцейський*, якою іменують особу, що працює в поліції. Зважаючи на вже помітне в мовній практиці намагання утворювати від іменників на **-ія** назви осіб за допомогою суфікса **-янт** (пор.: *коаліція — коаліціант, міліція — міліціант* та ін.), рекомендуємо для вжитку назву *поліціант*, якою послуговуються автори деяких видань, пор.: *Патрульні поліціанти допомогли оформити всі знайдені речі* (Львівська газета, 6.10.2015); *Бажання стати новими поліціантами.. висловило понад 30 000 українців, які подали заявки на конкурс* (ВВС Україна, 25.02.2015).

Отже, українською мовою органічніше вживати *поліційний* замість *поліцейський* та *поліціант* замість *поліцейський*.

Катерина Городенська

Відомості про авторів

БАРАН Ганна Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського

БАРАН Іван Миронович, студент, Чернігівський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики, Інститут української мови НАН України

ГРИЦЕНКО Павло Юхимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології, директор, Інститут української мови НАН України

ДАНИЛЕНКО Андрій Іванович, кандидат філологічних наук /PhD, професор, кафедра сучасних мов і культур, університет "Пейс", Нью-Йорк

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови НАН України

ЗАГНІТКО Анатолій Панасович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу інформатики, Український мовно-інформаційний фонд НАН України

КОБИРИНКА Галина Степанівна, кандидат філологічних наук, докторант відділу діалектології, Інститут української мови НАН України

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики, Інститут української мови НАН України

МАЛЕНКО Олена Олегівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

МАМИЧ Мирослава Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет "Одеська юридична академія"

МОВЧУН Лариса Вікторівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології і лексикографії, Інститут української мови НАН України

НІМЧУК Василь Васильович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії української мови, Інститут української мови НАН України

РЯБЕЦЬ Людмила Віталіївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології, Інститут української мови НАН України

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України

ЧУЧКА Павло Павлович, доктор філологічних наук, професор, заслужений професор ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України